

Juridiska institutionen, Göteborgs universitet
Juristprogrammet
Examensarbete (HRO800), 30 högskolepoäng
Höstterminen 2023

Ekologisk lydnad

Ett kritiskt begreppsliggörande av 'civil olydnad' i antropocen

Johan Ekstrand

GÖTEBORGS UNIVERSITET
HANDELSHÖGSKOLAN

Handledare: Håkan Gustafsson
Examinator: Merima Bruncevic

TACK

Jag vill rikta ett *tack* till "**RKM-cirkeln**" för intresseväckande pluraloger och stimulerande skratt.

Jag vill rikta ett *stort tack* till **Evelina** för nyttiga kommentarer såväl under inledande handledarmöten som innan inlämning.

Jag vill rikta ett *särskilt stort tack* till **Filip** för samtal, kommentarer samt lustiga och därmed viktiga musiktips. Du kommer alltid med nya inspirerande perspektiv.

Ett *synnerligen stort tack* riktar jag till min handledare **Håkan** för stöd, kommentarer och den tid du lagt ned. Tack för att du sagt "Nej." när jag svävat ut samt tack för metaforiska och målande beskrivningar av var någonstans jag befinner mig i *processen*.

Tai Shanghai, Haga, Göteborg, februari 2024

Johan Ekstrand

Jag tackar också alla *tillfälligheter* som,
på gott och ont,
gör mig
till den jag
blir.

Abstract

In western societies humans are separated from nature and the former is viewed as superior to the latter. The superior view is, according to critics of *anthropocentrism*, one reason for climate change. To combat climate change, humans need to switch from an anthropocentric to an *ecological* perspective on knowledge and reality; i.e., from a dualistic and centristic view to a holistic and relational view. This essay explores *climate actions* from the perspective of language being *performative*; i.e., language is not descriptive, it is normative: language *performs*. I conceptualise the concept 'civil disobedience' in light of anthropocentrism, *ecocentrism* and Margaret Davies' theory on *Ecolaw*. Through extracts from Swedish judgments, I show the adjudication being anthropocentric. My hypothesis is that the concept 'civil disobedience' may hamper the message of climate actions. 'Civil disobedience' conceals ideas and viewpoints necessary to understand and combat climate change. I claim climate actions should instead be named '*ecological obedience*' to better mirror the ecological approach necessary for the legal system to handle climate activism and climate change. The purpose of this essay is to show the importance of linguistic and philosophical conceptualisation.

Keywords: anthropocentrism, civil disobedience, climate actions, democracy, dichotomies, ecocentrism, ecolaw, ecological obedience, performativity, social constructivism.

Sammanfattning

Västvärlden särskiljer människan från naturen och betraktar den förra som överlägsen den senare. Enligt *antropocentrismens* kritiker är människans uppfattning om överlägsenhet en av orsakerna till klimatförändringarna. För att kunna bekämpa klimatförändringarna behöver människan övergå från ett antropocentriskt till ett *ekologiskt* perspektiv på kunskap och verkligheten; d.v.s. från en dualistisk och centristisk syn till en holistisk och relationell sådan. I denna uppsats utforskar jag *klimataktioner* ur perspektivet att språket är *performativt*; d.v.s. språket är inte deskriptivt, det är normativt: språket *åstadkommer* saker. Jag begreppsliggör begreppet '*civil olydnad*' i ljuset av antropocentrismen, *ekocentrism* och Margaret Davies teori om *Ecolaw* (här: ekorätten). Med hjälp av utdrag från svenska domskäl visar jag att rättstillämpningen är antropocentrisk. Min hypotes är att begreppet '*civil olydnad*' må förhindra klimataktionernas budskap samt dölja perspektiv och idéer som är nödvändiga för att förstå och bekämpa klimatförändringarna. Jag påstår att klimataktioner i stället bör betecknas '*ekologisk lydnad*' för att bättre spegla ett nödvändigt ekologiskt tillvägagångssätt för rätten att hantera klimataktivism och klimatförändringarna. Syftet med uppsatsen är att påvisa vikten av språkvetenskaplig och filosofisk begreppsliggörande.

Nyckelord: antropocentrism, civil olydnad, demokrati, dikotomier, ekocentrism, ekologisk lydnad, ekorätt, klimataktioner, performativitet, socialkonstruktivism.

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

Lista över förkortningar.....	6
DEL 1 – Inledning och teoretiska utgångspunkter.....	7
1 Inledning.....	7
1.1 Problembeskrivning.....	7
1.2 Syfte och frågeställningar.....	8
1.3 Teori, material och metodologiska kommentarer	9
1.3.1 Teori och material	9
1.3.2 Metodologiska kommentarer.....	10
1.4 Avgränsningar.....	11
1.5 Disposition	12
2 Teoretiska utgångspunkter	13
2.1 Begreppen 'begrepp,' 'koncept' och 'socialkonstruktivism'	13
2.2 Performativitet: språket åstadkommer något	15
2.3 Dikotomier: det ena det andra.....	17
2.4 Den performativa socialkonstruktivismens dikotomihjul	20
DEL 2 – Antropocentrism och ekorätten	22
3 Antropocentrism: människan i centrum.....	22
3.1 Klimatkrisen	22
3.2 Människan i ett överordnat centrum	24
3.3 Tre typer av antropocentrism.....	25
4 Ekocentrism och ekorätt: naturen i centrum samt relationer utan centrum.....	27
4.1 Postmodernism och posthumanism.....	27
4.2 En oklar gräns mellan människan och naturen	28
4.2.1 Växters intelligens	29
4.2.2 Djurs intelligens	30
4.2.3 Exempel: Whanganuifloden i Nya Zeeland	31
4.3 Ekorätten: en relationell normativitet	33
4.3.1 Bubblor: hur världen uppfattas	34
4.3.2 Ekologisk normativitet	35
4.3.3 Individualism? Nej. Symbios? Ja!	38
4.4 Den ekologiska rättens dikotomihjul	39

DEL 3 – Demokrati, ekokrati och aktioner som påverkar samhället	41
5 Civil olydnad, demokrati och ekokrati	41
5.1 Fem exempel på civil olydnad	42
5.1.1 Rädda Voxnadalen (NJA 1982 s. 621)	42
5.1.2 Svartedalen (NJA 2000 s 302)	43
5.1.3 Återställ Våtmarker (ÅV-domen).....	44
5.1.4 "Demonstranten som stannade kvar"	46
5.1.5 Dömd, men påföljd efterges p.g.a. nöd (Påföljdseftergift domen)	46
5.2 En definition av 'civil olydnad'	47
5.3 Den civila olydnadens funktion.....	50
5.3.1 Att störa den allmänna ordningen	51
5.4 Demokrati och civil olydnad.....	55
5.4.1 Sociala rörelser: utomparlamentarism som förändringsprocess	56
5.5 "Ekokrati": alla som berörs ska höras	58
5.6 Den civila olydnadens dikotomihjul	59
6 Från civil olydnad till ekologisk lydnad med hjälp av språket.....	60
6.1 Närläsning av rättsfall	60
6.1.1 Rädda Voxnadalen (NJA 1982 s. 621)	60
6.1.2 Svartedalen (NJA 2000 s 302)	63
6.1.3 ÅV-domen.....	63
6.1.4 "Demonstranten som stannade kvar"	64
6.1.5 Påföljdseftergift domen	65
6.2 Ekologisk lydnad som analytiskt verktyg.....	66
DEL 4 – Avslut	69
7 Avslutande reflektioner	69
Källförteckning.....	72
Litteratur	72
Rapporter	74
Offentligt tryck och rättsfall	75
Övrigt.....	75

LISTA ÖVER FÖRKORTNINGAR

BrB	Brottsbalk (1962:700)
HD	Högsta domstolen
IPBES	The Intergovernmental Science-Policy Platform on Biodiversity and Ecosystem Services
IPCC	Intergovernmental Panel on Climate Change
NJA	Nytt juridiskt arkiv, avdelning 1
Påföljdseftergift domen	Stockholms tingsrätt dom 2023-11-22 i mål nr B 4628-23
RF	Regeringsformen (1974:152)
SOU	Statens offentliga utredningar
ÅV-domen	Återställ Våtmarker-domen, Solna tingsrätt dom 2022-10-24 i mål nr B 7513-22

DEL 1 – INLEDNING OCH TEORETISKA UTGÅNGSPUNKTER

1 INLEDNING

Klimatkrisen är sedan länge aktuell, och dessvärre ständigt växande. Forskare varnar för konsekvenserna med att låta klimatet passera diverse 'tipping points'. Makthavarna signerar klimatmål som sedermera, en efter en, visar sig inte kommer kunna uppfyllas. Rätten är trög och tiden är knapp. Mycket pekar på att mänskligheten är den största anledningen till klimatförändringarna och anledningen sägs vara att människan har satt sig själv i centrum (*antropocentrism*¹). Detta förhållningssätt har lett till att människan anses taga mer än vad den ger tillbaka. Ett tydligt politiskt motstånd är och har varit klimat- och miljörörelsen som menar att vi måste värna om naturen, klimatet och vår planet.

Klimat- och miljörörelsen organiserar sig på olika sätt i syfte att förmedla sitt budskap. Ett sätt varmed rörelsen väcker debatt är genom olika typer av klimataktioner. Flera av dessa benämns *civil olydnad*: en icke våldsam handling som medvetet bryter mot någon av statens lagar i moraliskt, politiskt eller religiöst syfte.² Ett exempel är några av de aktioner som sammanslutningen *Återställ Våtmarker* utfört som lett till kortvariga men totala trafikstopp i och runt Stockholm. Sammanslutningen vill uppmärksamma de omfattande koldioxidutsläpp som uppstår till följd av utdikningen av, och torvbrytningen i, Sveriges våtmarker – något som bidrar till klimatförändringarna. *Återställ Våtmarker* menar att återställda våtmarker kan sänka Sveriges kolodioxidutsläpp med 25 %.³ Sammanslutningen hänvisar till forskning som förklarar att torvbrytningen i Sverige överstiger den årliga svenska personbilstrafiken.⁴ För de klimataktioner som utförts har flera av aktivisterna dömts för brott.⁵

1.1 Problembeskrivning

Klimataktivisterna försöker alltså uppmärksamma ett klimatnödläge. Rättsordningen, å andra sidan, fördömer aktivisterna och menar att de stör den allmänna ordningen. Jag upplever att aktivisterna och rättsordningen talar förbi varandra. Jag ser rättsordningen anlägga ett antropocentriskt – d.v.s. ett människocentrerat och

---

¹ 'Antropocentrism' betyder att människan är placerad i kunskapens centrum, se kapitel 3 nedan. Jfr *Anthrōpos* som betyder människa på grekiska. Se Nationalencyklopedin, sökord *antropo*-.

² Månsson (2004), s. 34. Se avsnitt 5.2 nedan.

³ Återställ Våtmarker (u.å.) *Om oss*.

⁴ Återställ våtmarker (u.å.) *Forskning* med hänvisning till Naturvårdsverket (2023).

⁵ Se exempelvis avsnitt 5.1.3 nedan.

dualistiskt – perspektiv på tillvaron och den förmår därför inte hantera klimataktivismen och dess budskap, något som sträcker sig bortom människan. En anledning till denna oförmåga anser jag vara begreppet 'civil olydnad' därför att det begränsar rättsordningen och samhället att förstå klimataktivismens kontext. Begreppet, och dess innebörd, är för snävt. Det tar sin utgångspunkt i människan och utesluter ett nödvändigt ekologiskt perspektiv på rätten och världen i stort.

Att beskriva en klimataktion utgöra *civil olydnad* innebär inte ett neutralt återgivande. I stället utförs en handling som *befäster* kunskap och skapar en sanning om klimataktionen som civilt olydig. Eftersom språket reproducerar en bild av hur saker och ting är, så är språket viktigt såväl i domskäl som ute i samhället. Om man är oförsiktig kan språkanvändningen leda till att begreppen som begagnas *tas för givna*, befästs än mer och nödvändig *reflektion* uteblir. Det är viktigt att både den som kommunicerar och mottagaren tar till vara sin eftertänksamhet: "*är det rimligt*" skulle den eftertänksamme kunna tänka, "*att den som uppmärksammar nuvarande och framtida förödelse, med grund i omfattande forskning, beskrivs som olydig?*"

Problemet är alltså att 'civil olydnad' inte räcker till för rättsordningen att förstå och hantera klimataktivismen och dess ekologiska budskap. Rätten och dess aktörer behöver utvärdera sitt språkbruk. Rätten är i behov av nya begrepp.

1.2 Syfte och frågeställningar

I denna uppsats vill jag lyfta fram språkets betydelse för hur vi uppfattar saker och ting. Jag vill göra rättens aktörer (bl.a. jurister) medvetna om problematiken med begreppet 'civil olydnad' och vad det åstadkommer. Syftet med uppsatsen är således att begreppsliggöra 'civil olydnad' för att se vad den döljer samt göra läsaren medveten om dess betydelse för vår förståelse av rätten och vår omgivning. Begreppet 'ekologisk lydnad,' och vad det står symbol för, syftar ge upphov till nödvändig reflektion.

För att uppnå uppsatsens syfte mot bakgrund av problembeskrivningen ovan kommer jag att utforska och besvara följande tre frågeställningar:

- 1) Vad är det antropocentrismen döljer som den ekologiska rätten i stället lyfter fram?
- 2) På vilket sätt är den svenska rättstillämpningen antropocentrisk och hur kommer det till uttryck?
- 3) Kan begreppsliggörandet av 'civil olydnad' öppna upp för en annan syn på klimataktivism?

Min behandling av frågeställning (1) och (3) sker löpande genom hela uppsatsen, men görs tydlig i avsnitt 6.2 och kapitel 7. Svaret på frågeställning (2) besvaras huvudsakligen i avsnitt 6.1.

1.3 Teori, material och metodologiska kommentarer

1.3.1 TEORI OCH MATERIAL

För att besvara uppsatsens frågeställningar i ljuset av dess syfte använder jag mig av ett antal teorier; i huvudsak följande: Mats Glavå och Ulf Petrussons idéer om socialkonstruktivism, Judith Butlers performativitetsteori, Eva-Maria Svenssons *avskiljandets logik*, Gayle Rubins och Håkan Gustafssons s.k. dikotomihjul, samt antropocentrism, ekocentrism och Margaret Davies' *Ecolaw* (här: 'den ekologiska rätten' och 'ekorätten').

Socialkonstruktivismen är viktig för min uppsats därför att den pekar på begrepp som föränderliga och icke-definitiva.⁶ Performativitetsteorin betonar vikten av språkets form och vad språket gör.⁷ Avskiljandets logik beskriver hur teoretiska och förenklade gränsdragningar mellan två motstående begrepp (dikotomier) ställs upp och vad de får för praktiska effekter på människans förståelse för rätten och världen.⁸ Antropocentrismen anser jag vara den nuvarande rättsordningens uppfattning om verklighetens beskaffenhet och perspektiv på kunskap.⁹ Ekocentrismen synliggör den oklara gränsen mellan människan och natur samtidigt som den bjuder in naturen i kunskapens centrum.¹⁰ Som Margaret Davies talar om i sin bok *Ecolaw: Legality, Life, and the Normativity of Nature* bidrar ekorätten med insikten om att allt och alla på Jorden – inklusive rätten – är sammankopplat.¹¹ En förståelse för den ekologiska rätten löser därför upp det centristiska tänkesättet och öppnar upp för ett pluralistiskt, relationellt och holistiskt förhållningssätt som hjälper människan att förstå tillvarons komplexitet och ständiga tillblivelse.¹²

Varför jag valt just ekorätten – och inte någon annan nymaterialistisk teori – är för att den använder sig av just relationen mellan människa och natur när den presenterar sin

---

⁶ Se avsnitt 2.1 nedan.

⁷ Se i huvudsak avsnitt 2.2 nedan.

⁸ Se i huvudsak avsnitt 2.3 nedan.

⁹ Se i huvudsak kapitel 3 och närläsningen i avsnitt 6.1 nedan.

¹⁰ Se i huvudsak avsnitt 4.2 nedan.

¹¹ Davies (2022), s. i.

¹² Se i huvudsak avsnitt 4.3 nedan. Inom ramen för min uppsats ser jag ekocentrismen utgöra en konceptuell brygga från antropocentrismen över till ekorätten.

förklaring av hur världen är beskaffad. Den relationen anser jag lämpa sig väl för att hantera klimataktioner, klimatförändringarna och språkets betydelse.

Med hjälp av ovannämnda teorier samt en diskussion om den civila olydnadens definition och funktion finner jag att 'civil olydnad' är otillräckligt för att rättsordningen ska kunna hantera klimataktivismen och dess budskap. Jag finner att användningen av 'civil olydnad' ger uttryck för antropocentriska förgivettaganden som döljer nödvändiga perspektiv och därmed hindrar rätten att förstå klimataktivismens budskap som sträcker sig bortom ett mänskligt centrum. Att beskriva ett agerande som olydigt döljer dess lydiga dimensioner. I stället borde klimataktioner benämnas 'ekologisk lydnad' i syfte att ge upphov till att se på klimataktioner och klimatkrisen ur ett mer medvetet och holistiskt perspektiv. Begreppet 'ekologisk lydnad' försöker sätta ord på det som antropocentrismen döljer samt ge upphov till nödvändig reflektion.¹³

Materialet varpå jag grundar min uppsats är litteratur samt ett antal rättsfall. Utöver de teorier jag nyss nämnt behandlar den valda litteraturen civil olydnad och demokrati-begreppet. Ämnena som står föremål för min uppsats är mycket omfattande. Jag har därför i huvudsak utgått från litteratur som är sammanställande eller vars författare är mer eller mindre etablerade i respektive ämnesområde. Varför jag använder mig av rättsfall, och mer specifikt de fem rättsfall som återfinns i avsnitt 5.1 och 6.1, är *dels* för att fall som behandlas av rättsväsendet anser jag utgöra bra material för rättsvetenskaplig analys, *dels* för att valda rättsfall behandlar demokrati-begreppet, *dels* för att de senare rättsfallen hänvisar och i mångt och mycket resonerar utifrån de tidigare, *och dels* för att gärningarna i samtliga fall utgör exempel på någon form av miljö- eller klimataktion. Jag beskriver min metod för närläsningen längre ned i detta avsnitt.

1.3.2 METODOLOGISKA KOMMENTARER

I denna uppsats utför jag ett begreppsliggörande för att komma under huden med begreppsbildningen. Metodmässigt är mitt begreppsliggörande tredelat: litteraturstudie, skapandet av illustrationer samt en närläsning. Ur de teorier och ämnen som litteraturen behandlar formar jag ett antal illustrationer: tre stycken s.k. dikotomihjul samt ett schema som jag benämner *de allmänna ordningarna*. Dikotomihjulet som modell anser jag vara en tydlig och pedagogisk visualisering av hur vissa begrepp och perspektiv överordnas andra samt hur dessa förhåller sig till andra dikotomier.¹⁴ Illustrationerna används *dels* för att lyfta fram och synliggöra

---

¹³ Jfr Vinthagen (2005), s. 443.

¹⁴ Se i huvudsak avsnitt 2.3 nedan.

viktiga perspektiv, och dels för att ge en överblick över problematiska motsättningar. Närläsningen i avsnitt 6.1 nedan lyfter fram och synliggör vad jag anser vara förgivettagna antropocentriska resonemang i den svenska rättstillämpningen. Syftet med närläsningen är att syna det som döljs och därigenom göra läsaren medveten om rättens antropocentriska karaktär. Jag synar resonemangen genom att "redigera" samt kommentera ett antal domskälsutdrag. Domskälsutdragen är framställda i blockcitat med inskjutna höger- och vänstermarginaler. "Redigeringen" innebär att jag skjuter in vissa ord och satser i utdragen. De är skrivna i understruken kursiv stil; detta dels för att förtydliga rättens antropocentrism, och dels för att skilja domstolens formuleringar från mina egna. Beträffande NJA-fallen har jag i närläsningen avgränsat mig till Högsta domstolens (HD) domskäl.

Jag utför ett begreppsliggörande, ingen empirisk studie. Den franska filosofen Gilles Deleuze och den franska psykoanalytikern Felix Guattari menade att syftet med filosofin är att skapa och utveckla koncept, detta för att kunna ge upphov till nya tankar och idéer.¹⁵ Med begreppsliggörande menar jag att jag studerar och utforskar ett begrepp i syfte att bli medveten dess betydelse och användning. Min uppsats är rättsfilosofisk: den hanterar språkfilosofiska vändningar i en rättslig kontext. Begreppet 'ekologisk lydnad,' och vad det står symbol för, ska tillsammans med uppsatsens olika dikotomihjul och 'de allmänna ordningarna'-schemat ses som ett analytiskt verktyg som hjälper till att lyfta fram och synliggöra nödvändiga alternativa perspektiv. Jag vill inte påstå min uppsats utgöra en metodutveckling, i stället beskriver jag den redovisa ett slags metodologiskt förhållningssätt till begrepp på så vis att jag redovisar ett sätt att hålla sig medveten om, kritiskt analysera och reflektera över en social konstruktion (civil olydnad).

1.4 Avgränsningar

I min uppsats studerar jag rätten som antropocentrisk inom ramen för civilt olydiga klimataktioner. Jag låter alltså frågan om rätten som antropocentrisk i sin helhet ligga bortom min uppsats.

Mot bakgrund av 'civil olydnads'-begreppets bredd och obestämda karaktär i definitionshänseende har jag valt att hålla mig till *en* definition utan att föra en särskilt utvecklad diskussion om och kring *olika* definitioner.

---

¹⁵ Deleuze, Guattari (1994), s. 5.

Frågan om klimatförändringarnas orsak(er) och verkan är komplex. Det är inte ovanligt att kritik riktas mot kapitalismen och dess fokus på ekonomisk tillväxt¹⁶ – något som i och för sig omfattas av antropocentrismen. Jag lämnar kapitalismen utanför denna uppsats, för att i stället rikta kritik mot antropocentrismens dikotoma förhållningssätt.

Min uppsats är inte ett begreppsliggörande av 'antropocentrism'. Litteraturen om och kring antropocen likaså antropocentrismen är gedigen, dessutom är teoriernas omfattning och orsaker samt verkan omdiskuterade även inom ramen för teorierna själva. Bland annat riktas kritik mot teoriernas benämningar: *antropocen* och *antropocentrism* kan tolkas beskylla hela mänskligheten, såväl i tid och rum. Vissa menar att *eurocentrism* är ett mer rättvist begrepp. Vissa menar att tidsepoken borde heta *kapitalocen*. *Cthulucen* har också lagts fram som förslag som alternativ till antropocen.¹⁷ Min uppfattning är att begreppet 'antropocentrism' är såpass etablerat när det kommer till att hantera förhållandet mellan människan och naturen att jag väljer att använda det i min uppsats.

1.5 Disposition

Uppsatsen består av sju kapitel fördelade över fyra delar. *Del 1* inleder uppsatsen och presenterar de teoretiska utgångspunkter som jag använder mig av för att begreppsliggöra 'civil olydnad'. I *del 2* presenterar jag antropocentrismen och den ekologiska rätten. Det primära syftet med *del 2* är att övertyga läsaren om att verkligheten, och därmed också rätten, är mer komplex än vad den rådande antropocentrismen påstår. Om *del 2* befinner sig på en mer abstrakt nivå, befinner sig *del 3* på en mer konkret sådan. *Del 3* tar upp och hanterar den civila olydnaden och den ekologiska lydnaden. I kapitel 5 tar jag upp och hanterar civil olydnad dels som begrepp och som handling, och dels dess betydelse för demokratin. Kapitel 6 skulle kunna beskrivas som ett slags upplösning av 'den civila olydnaden': dels påvisar jag den svenska rättstillämpningens antropocentriska karaktär (avsnitt 6.1), och dels resonerar jag, mot bakgrund av samtliga tidigare kapitel, i och kring den ekologiska lydnadens språkteoretiska betydelse för rätten och begreppet som ett analytiskt verktyg (avsnitt 6.2). I kapitel 7, i *del 4*, behandlar jag kortfattat ett par frågeställningar med hjälp av 'ekologisk lydnad,' och avslutar sammanfattningsvis med att betona språkets och begreppsliggörandets betydelse för rätten.

---

¹⁶ Se exempelvis Hickels (2020) och Malm (2021).

¹⁷ Davies (2017), s. 457 ff.

2 TEORETISKA UTGÅNGSPUNKTER

Syftet med filosofin är att skapa och utveckla konceptuella begrepp. Begreppen är sociala konstruktioner. Likväl kan de användas – på gott och ont – för att uppnå vissa ändamål, såväl avsedda som icke avsedda. Begreppen är inte blott beskrivande; begreppen är performativa, d.v.s. de åstadkommer något. Ett användande av dikotomier är performativt på så sätt att illusoriska gränser dras, något som utesluter och döljer det som finns på "fel" sida gränsdragningen.

2.1 Begreppen 'begrepp,' 'koncept' och 'socialkonstruktivism'

Den här uppsatsen hanterar ett antal begrepp och koncept. Enligt fransmännen filosofen Gilles Deleuze och psykoanalytikern Felix Guattari är syftet med filosofin att skapa och utveckla koncept¹⁸ "som kan användas som verktyg för att omdirigera tankeflöden till hitintills oupptäckta områden."¹⁹ Koncept är inget som kan hållas fången i en definition. De kan heller inte bedömas vara sanna eller falska. Koncept ska användas som verktyg. De ska utvärderas utifrån dess funktion och användning. Det innebär att koncept *gör* snarare än *är*.²⁰

Deleuze och Guattaris förståelse av såväl filosofin som koncept är viktig för min uppsats därför att mitt begreppsbyggande av civil olydnad renderar ett nytt begrepp ('ekologisk lydnad') som syftar ge upphov till nödvändig reflektion. Dessutom lämpar sig Deleuze och Guattaris syn på koncept som rörliga snarare än huggna i sten bra därför att den ekologiska rätten förespråkar *blivandet* och motsäger sig ett *status quo*.²¹

Begrepp är sociala konstruktioner, d.v.s. de är resultatet av människans tankekraft och idéer om hur verkligheten, eller delar av verkligheten, är beskaffad.²² Sociala konstruktioner kan sägas inte finnas "på riktigt," de är i vart fall inte något slags av naturlag. I stället är begreppen en språklig representation för, och försöker förklara, olika företeelser, förhållanden, handlanden etc. som finns i verkligheten.²³ Exempelvis

---

¹⁸ Deleuze, Guattari (1994), s. 5.

¹⁹ Stenseke Arup (2022), s. 57.

²⁰ Stenseke Arup (2021), s. 60, med hänvisning till Deleuze, Guattari (1994). Även om jag i huvudsak använder mig av *begreppet* 'begrepp' i stället för 'koncept' i min uppsats, så ser jag dem som synonyma. Såväl begrepp och koncept som begreppsbyggande och konceptualiserande tolkar jag således i ljuset av Deleuze och Guattaris tolkning av konceptens betydelse för filosofin.

²¹ Se avsnitt 4.3 nedan.

²² Jfr Nationalencyklopedin, sökord *konstruktivism*.

²³ Jfr vad Wittgenstein [1953] säger om språkspel.

kan två personer förhålla sig till varandra på många olika sätt. Begreppen tydliggör förhållandet: vänner, makar, arbetstagare och arbetsgivare, köpare och säljare etc. Flera av de uppräknade exemplen utgör också *rättsliga* begrepp. Äktenskapet är exempelvis en rättskonstruktion som får rättsliga, och därigenom reella, faktiska effekter. Sociala konstruktioner, inklusive rättskonstruktioner, genomsyrar hela samhället och uppfattningen om rätten. Det är väsentligt att för rätten viktiga rättskonstruktioner kommuniceras till och diskuteras i samhället, inklusive rättsväsendet. Som docenten i arbetsrätt Mats Glavå och juridikprofessorn vid Göteborgs universitet Ulf Petrusson menar i deras gemensamma artikel *Illussionen om rätten! – juristprofessionen och ansvaret för rättskonstruktionerna* om konstruktionerna inte "kommer till uttryck i källor som kan upprätthålla skenet av permanens" så lär konstruktionerna inte internaliseras och därför sannolikt inte kunna vara ändamålsenliga.²⁴

Det är viktigt att konstruktionerna inte tas för givet: de behöver vårdas för att kunna uppnå ett ändamåligt syfte. Begreppen behöver dessutom konstrueras och rekonstrueras så människan kan använda dem för att hantera en föränderlig tillvaro.²⁵ Begreppen behöver ifrågasättas, inte minst de som inte längre är ändamålsenliga.²⁶ Om vi förhåller oss likgiltiga gentemot begreppens fiktion underordnas vi deras makt.²⁷ I stället måste vi göra oss medvetna deras fiktion och osjälvständiga existens så vi kan överta kontrollen av att skapa och forma begreppen till det bättre.²⁸

Glavå och Petrusson menar att juristprofessionen behöver erkänna att den är delaktig i både forandet och upprätthållandet av rättskonstruktionerna. Juristen har därmed ett stort normativt ansvar såväl vad gäller hur rättskonstruktionerna används som i deras design. Viktigt är också att juristen avstår från att dölja saker när hen skapar, omformar eller använder sig av rättskonstruktionerna.²⁹ Därtill måste juristen ständigt reflektera över hens roll och hens arbetsuppgifter.³⁰ Glavå och Petrusson menar att en växelverkan måste ske mellan det normativa ansvaret och reflekterandet. Det möjliggör en medveten ändamålsenlig enhetlighet och strukturell ordning.³¹ När vi är *medvetna* om internaliserade maktprocesser, dikotomier och hur vi förhåller oss till

---

²⁴ Glavå, Petrusson (2002), s. 143.

²⁵ Jfr Glavå, Petrusson (2002), s. 125.

²⁶ Glavå, Petrusson (2002), s. 125.

²⁷ Jfr Gustafsson (2021), s. 86 ff.

²⁸ Glavå, Petrusson (2002), s. 132.

²⁹ Glavå, Petrusson (2002), s. 140. Författarna benämner detta normativa ansvar 'den ständigt närvarande designtanken'.

³⁰ Glavå, Petrusson (2002), s. 140. Författarna benämner denna reflekterande aktivitet 'den ständigt närvarande dekonstruktionstanken'.

³¹ Glavå, Petrusson (2002), s. 132.

kunskap kan vi tillsammans hjälpa varandra att vidta de åtgärder som behövs för att utveckla rätten.³²

2.2 **Performativitet: språket åstadkommer något**

Den brittiske språkfilosofen John L. Austin beskrev språket bestå av olika typer av talakter. Han menade inledningsvis att det finns 'konstativer' (engelska: *constatives*) och 'performativer' (engelska: *performatives*). En sats som är konstativ konstaterar eller beskriver något, och den kan därmed vara sann eller falsk: "Jag sitter på en motorväg och håller i en 'Återställ våtmarker'-skylt." En performativ sats, å andra sidan, är varken beskrivande eller värderande. Det utmärkande med en performativ sats är att den *åstadkommer* något genom att den yttras – satsen '*performs*' –, den innebär i sig självt en *handling*: "Jag lovar att inte flytta på mig."³³ Beroende på om performativen får önskad effekt eller inte, beskriver Austin dem som 'happy' respektive 'unhappy'.³⁴ Austin kom till insikt att konstativer och performativer till viss del överlappade, och de var inte tillräckliga. Utifrån dessa två begrepp utvecklade han tre andra som tydligare beskriver hur språket åstadkommer saker och ting: *vad* som sägs med talakten, avsändarens *avsikt* med det sagda samt talaktens *effekt* hos mottagaren.³⁵ Satsen "jag lovar att inte flytta på mig" beskriver avsändarens påstådda fysiska oomkullrunkelighet (*vad* som sägs); samma sats anger avsändarens löfte (avsändarens *avsikt*); och åstadkommer ett bidrag till bilisters stress och tunnhårighet (talaktens *effekt*).³⁶

Judith Butler, amerikansk filosof och genusforskare, tar Austins performativitetsteori in i en maktanalyskontext. I boken *Excitable Speech: A Politics of the Performative*³⁷ tar Butler s.k. 'hate speech' som exempel. Hen förklarar att 'hate speech' inte bara *kommunicerar* kränkande idéer, utan även *befäster* budskapet som den kränkande kommentaren förmedlar.³⁸ Butler beskriver dessa performativer vara inflytelserika ritualer som formar mottagaren och den grupp som mottagaren sägs tillhöra.³⁹ Eftersom performativer åstadkommer något, så kan de användas som maktutövning: språket reflekterar inte bara en dominans, utan språket *instiftar* dominansförhållandet och konstituterar mottagarens underordnade position.⁴⁰ En uttalad performativ "*bidrar*

---

³² Jfr Glavå, Petrusson (2002), s. 144; även Svensson (1997), s. 63, och avsnitt 2.3 nedan.

³³ Jfr Gustafsson (2021), s. 68 fotnot 73.

³⁴ Gustafsson (2021), s. 69 fotnot 73.

³⁵ Gustafsson (2021), s. 75 fotnot 81. Austin benämner dessa tre typer av talakter *lokutionär* (*vad*), *illokutionär* (*avsikt*) respektive *perlokutionär* (*effekt*).

³⁶ Jfr Gustafsson (2021), s. 75 fotnot 81.

³⁷ Butler (1997).

³⁸ Butler (1997), s. 72.

³⁹ Jfr Butler (1997), s. 160.

⁴⁰ Butler (1997), s. 18; Gustafsson (2021), s. 82 fotnot 90.

till den sociala underordningens och dominansförhållandenas fortbestånd” genom att performativen upprätthåller och reproducerar förhållandena.⁴¹ Språket tolkar jag alltså vara *normerande* – språket styr. Det är i så fall av betydelse vilka begrepp man använder sig av och hur de ”ser ut”. Enligt mig räcker det inte med att civil lydnad och ekologisk lydnad har samma denotation. Att benämna en klimataktion, som uppfyller kriterierna för civil olydnad, ekologisk lydnad avdramatiserar en negativ syn på klimataktioner och klimataktivist. Att beskriva en klimataktivist som civilt olydig instiftar och konstituerar en syn på klimataktivist som olydiga. *Klimataktivist är ociviliserade*, hade man kunnat få för sig att tänka; *de är därmed*, fortsätter tanken, *socialt tillika moraliskt underordnade och deras budskap bör därför förkastas*. Talakten riskerar skapa en ”sanning” som kan försvåra arbetet med att uppmärksamma, och få till, klimatomställningen – i synnerhet om talakten upprepas och därigenom befästs än mer. Om klimataktivist i stället skulle beskrivas utföra ekologisk lydnad så, tror jag, att deras budskap – framförallt med hjälp av *lydnads*-ledet i ’ekologisk lydnad’ – skulle stå på en stadigare grund för att nå större framgång. Mot bakgrund av att begrepp och rättskonstruktioner behöver internaliseras och upplevas permanenta så behöver också performativa talakter, för att få effekt, yttras i sammanhang som legitimerar dem.⁴² Ett sådant sammanhang skulle kunna vara författningstext, domskäl eller förarbeten, men även i media.

Att saker och ting kan *dölja* sig bakom orden demonstrerar Pelle Strindlund koncist men tydligt när han ställdes inför rätta efter att ha utfört en civil olydnadshandling. Efter att protokollföraren under förhandling läst upp ett utdrag ur hans belastningsregister påpekade Strindlund att ”den stöld som nämndes ... handlade om att vi befriade en valp från ett försökslaboratorium.”⁴³ Att bara räkna upp brottsrubriceringarna innebär att gärningarna döljs bakom brottsrubriceringarna. Strindlund menar sig inte hålla på med ”vanlig kriminalitet.”⁴⁴ På samma sätt anser jag det finnas en risk att ’civil olydnad’ döljer ekorättsliga värderingar. Genom att tala om olydnad riskerar åhöraren, eller berättaren själv, ta den för givet och genom sin underlåtenhet upprätthålla en ohållbar antropocentrism.

Språket är ett kraftfullt verktyg som *gör* saker. Det är därför viktigt att vara medveten om *vad* som sägs och inte sägs, samt *hur* det sägs.

---

⁴¹ Gustafsson (2021), s. 82 fotnot 90, kursivering i original.

⁴² Gustafsson (2021), s. 69 fotnot 74.

⁴³ Strindlund, Vinthagen (2011), s. 150.

⁴⁴ Strindlund, Vinthagen (2011), s. 150.

2.3 Dikotomier: *det ena* | *det andra*

I syfte att kunna ta sig an den komplexa tillvaro som människan lever i, påstås hon behöva kategoriseringar i sitt tänkande.⁴⁵ Kategoriseringarna innebär alltså en förenkling av komplexiteten. I den västerländska idétraditionen⁴⁶ är det inte ovanligt att kategoriseringarna ställs upp i motsatspar med två poler, s.k. dikotomier, där den ena kategorin är överordnad den andra.⁴⁷ Ett relevant exempel är *människa–natur*. I sin avhandling *Genus och rätt: En problematisering av föreställningen om rätten*⁴⁸ beskriver Eva-Maria Svensson, professor i rättsvetenskap vid Göteborgs universitet, hur dikotomiernas gränsdragningar avskiljer det underordnade begreppet och därmed förhindrar en människans förståelse av helheten.

En dikotomi innebär att en gräns dras mellan det ena och det andra begreppet. Det ena begreppet, i egenskap av överordnad, innebär ett ideal och det utgör utgångspunkten för förståelsen av begreppspar och de individuella begreppen. Ett begrepp definieras och legitimeras med hjälp av dess negation. Gränsdragningen gör det enklare att bedöma huruvida något uppfyller kriterierna för respektive begrepp ('avskiljandets logik').⁴⁹ En dikotomi *inkluderar* det överordnade begreppet och *exkluderar* det underordnade begreppet.⁵⁰ Gränsdragningen möjliggör dessutom ett upprätthållande av idealet och därigenom underordnas dess motsats; idealet "kan upprätthållas bara om [dess motsats] framträder tydligt".⁵¹ Dikotomin och dess hierarkiska funktion med överordnad och underordnad resulterar i ett kausalt tänkande. Det innebär att när exempelvis en viss människa pekas ut tillhöra en viss kategori så kopplas denne ihop med sådant som brukar hänföras till nämnda kategori: platser, egenskaper, intressen etc. Dessa platser, egenskaper, intressen etc verkar i sin tur normerande och förståelseskapande för den människa och de kategorier som pekas ut.⁵² Något som pekas ut tillhöra exempelvis naturen kan därför få andra att se detta något som vild, primitiv och ociviliserad. En gränsdragning, d.v.s. en kategorisering, förstärker och vidmakthåller "förståelsen" av gränsdragning, något som riskerar befästa den teoretiska dikotoma förenklingsmodellen i praktiken. Detta

---

⁴⁵ Se Svensson (1997), s. 56 och hänvisning till SOU 1990:44 s. 77.

⁴⁶ René Descartes är känd för att dra en tydlig gräns mellan tänkandet (själ) och det fysiska (kropp). Enligt Descartes är tänkandet rationellt medan det fysiska – såsom naturen – är mekanisk och passiv. Se Davies (2017), s. 467; jfr Svensson (1997) s. 56.

⁴⁷ Svensson (1997), s. 56 f.

⁴⁸ Svensson (1997).

⁴⁹ Svensson (1997), s. 55. Svensson benämner idén om och effekten av dikotoma gränsdragningar 'avskiljandets logik'.

⁵⁰ Svensson (1997), s. 53 och 56.

⁵¹ Svensson (1997), s. 55.

⁵² Svensson (1997), s. 58.

leder i sin tur till att verklighetens komplexitet förenklas och döljs bakom dikotomierna. Komplexiteten görs därigenom osynlig.⁵³ Om vi låter oss se på världen vara så förenklad som dikotomierna gör uttryck för så riskerar viktiga ställningstaganden, såsom politiska eller rättsliga beslut, stå på ofullständiga och felaktiga grunder.⁵⁴ Hänsyn till helheten innebär utredning och analys som är mer omfattande, men det är nödvändigt för att inte fatta felaktiga beslut.⁵⁵

Ytterligare en risk med dikotomier är att de lätt leder till att bara *ett* av begreppen i begreppsparet studeras. Att människan drar gränser mellan sig själv och det icke-mänskliga leder till att hon distanserar sig från det som finns utanför gränsdragningen. En sådan distansering är skadlig: dels möjliggör den en exploatering av naturen, och dels skapar den en oförmåga att se sig själv vara en del av det som befinner sig bortom den teoretiska gränsdragningen.⁵⁶ För att förstå komplexiteten behöver vi kunna förstå båda begreppen i en dikotomi. En komplett förståelse kräver att helheten studeras.⁵⁷

I egenskap av förenklingar innebär dikotomier nödvändiga förklaringsmodeller i syfte att hantera tillvaron, men vi måste komma ihåg att de är just förklaringsmodeller: de finns inte på riktigt mer än att de utgör föreställningar som låter oss hantera verkligheten.⁵⁸ Därmed inte sagt att de är oanvändbara. Dikotomierna kan användas som *tillfälliga* redskap under tiden vi söker nya och mer ändamålsenliga begrepp.⁵⁹ Människan *kan* ändra sitt tänkesätt, och det behöver vi kunna göra. Vi måste bli medvetna om dikotomierna. Vi måste medvetandegöra oss om dem i syfte att kunna förändra dem.⁶⁰ Vi får inte låta oss ta dikotomierna för givet, vi måste kunna kritisera dem.⁶¹

Queerteoretikern Gayle Rubin utvecklade en modell bestående av två cirklar. Den inre cirkeln kallar Rubin *the charmed circle* vari vi finner det som samhället klassar som normalt, gott och naturligt såsom heterosexuell, monogami och parrelation. I den yttre cirkeln, *the outer limits*, hittar vi det onormala, dåliga samt onaturliga såsom

---

⁵³ Svensson (1997), s. 58 f.

⁵⁴ Jfr Svensson (1997), s. 64, där hon skriver om att göra medvetna ställningstaganden.

⁵⁵ Mot bakgrund av klimatförändringarna så visar sig det antropocentriska perspektivet ha varit förödande.

⁵⁶ Plumwood (2002), s. 98. Se också Davies (2017), s. 456, som menar att naturens perifera position innebär en möjlighet för människan att inte bara kunna exploatera naturen hur hon vill, utan även att naturen anses outtömlig på resurser.

⁵⁷ Svensson (1997), s. 64.

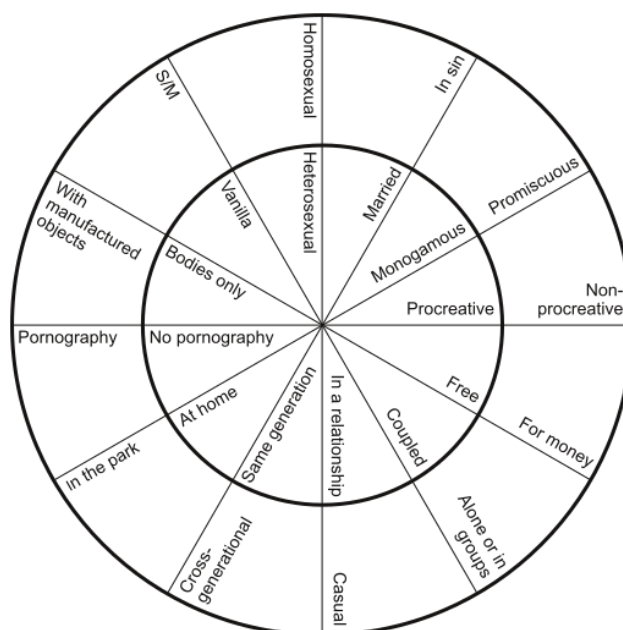
⁵⁸ Svensson (1997), s. 69.

⁵⁹ Svensson (1997), s. 61.

⁶⁰ Svensson (1997), s. 63.

⁶¹ Svensson (1997), s. 53.

homosexuell, promiskuös och ensam/grupp. Modellen syftar tydliggöra genus- och könsmakthierarkin i samhället.⁶²

Figur 1. Rubins 'The Charmed Circle'.⁶³

I sin bok *Dissens: om det rättsliga vetandet*⁶⁴ utvecklar Håkan Gustafsson, professor i rättsvetenskap vid Göteborgs universitet, "dikotomihjulet"⁶⁵ i en rättslig kontext. I Gustafssons inre cirkel finner vi bl.a. deskriptivitet, koherens och objektivitet. I hans yttre cirkel finns normativitet, inkoherens respektive subjektivitet. Detta stycke du nu läser avslutas med några av de slutsatser som Gustafsson menar kan dras ur dikotomihjulet.⁶⁶ Dikotomierna utgör förutsättning för nästa dikotomi i cirkeln och de har därför strikta samband, vilket skapar ett slags system. Den inre cirkelns begrepp stödjer och förstärker varandra, något som gör det svårt att bryta makthierarkin som systemet skapar. Begreppen i den yttre cirkeln har 'en starkt negativ konnotation,' såsom att ingen förväntas på riktigt förespråka exempelvis irrelevans över relevans. Ett ifrågasättande av de inre begreppens system sker långsamt och långsiktigt, och eftersom dessa stödjer varandra så räcker det inte med att ifrågasätta samt försöka

⁶² Gustafsson (2021), s. 38 f. med hänvisning till Rubin [1983], s. 13.

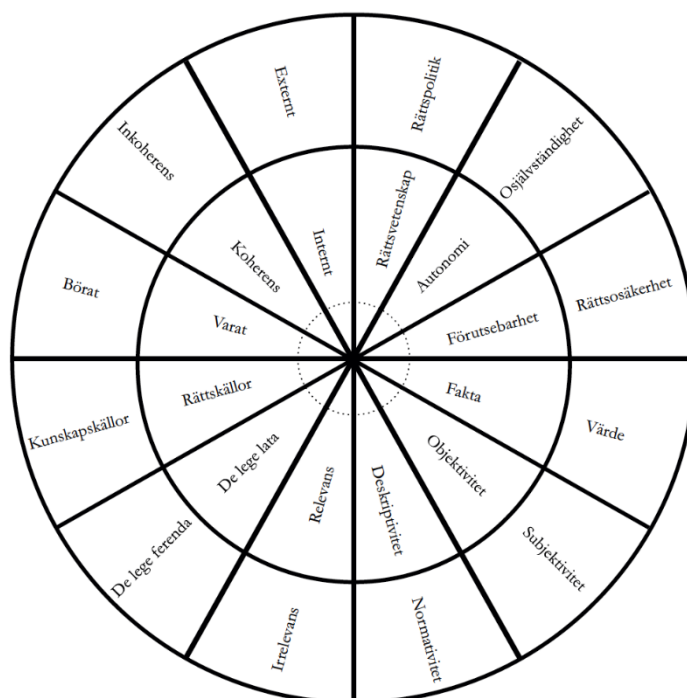
⁶³ Illustration tagen från Wikimedia Commons (2022).

⁶⁴ Gustafsson (2021).

⁶⁵ Benämningen 'dikotomihjulet' kommer av modellens utseende bestående av något slags av "fälg" med "ekrar." Dessutom, i en ekorättslig kontext, är 'hjulet' en bra liknelse därför att det ger uttryck för något slags av rörelse.

⁶⁶ Gustafsson (2021), s. 39-42.

förändra bara *en* dikotomi. De yttre begreppen förskjuts ut mot periferin och "exkluderas från det rättsliga vetandets domäner".⁶⁷

Figur 2. Gustafssons dikotomihjul.⁶⁸

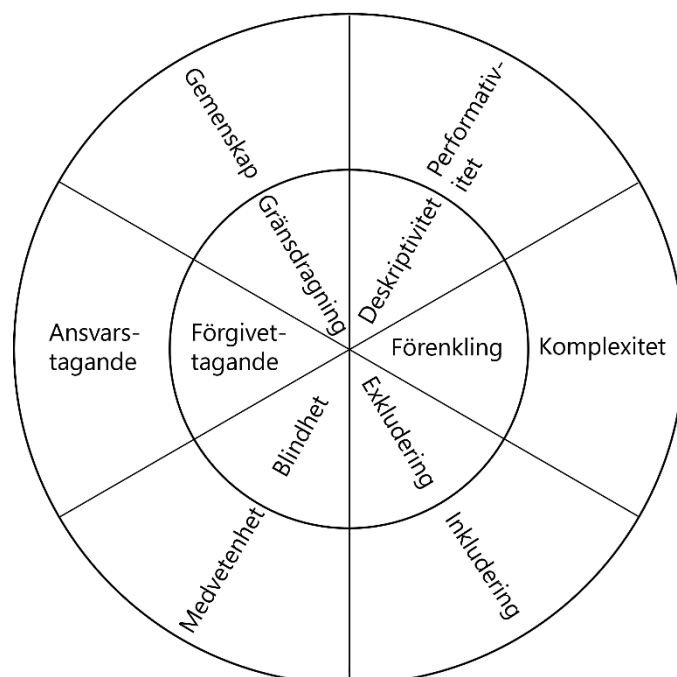
2.4 Den performativa socialkonstruktivismens dikotomihjul

I min uppsats kommer jag peka ut ett antal dikotomier (totalt 19 stycken) i syfte att lyfta fram det som den antropocentriska civila olydnaden döljer. Jag presenterar dikotomierna genom att placera dem i olika dikotomihjul (totalt tre stycken). De inre begreppen i samtliga mina dikotomihjul ser jag ha någon form av koppling till antropocentrismen, medan jag ser de yttre begreppen ha någon form av koppling till den ekologiska rätten. Jag väljer 'dikotomihjulet' som framställningsmetod därför att jag, i likhet med Gustafssons resonemang, skönjer de inre begreppen i mina dikotomihjul gentemot varandra ha ett slags stödjande och förstärkande funktion enligt nuvarande rättsordning. Dessutom upplever jag modelltypen ge en tydlig överblick över helheten. Mina dikotomihjul gör inte anspråk på att vara uttömmande.

Jag presenterar det första dikotomihjulet strax här nedan. Det andra, *den ekologiska rättens dikotomihjul*, presenteras i slutet av kapitel 4. Det tredje och sista dikotomihjulet, *den civila olydnadens dikotomihjul*, presenterar jag i slutet av kapitel 5.

⁶⁷ Gustafsson (2021), s. 42.

⁶⁸ Illustration tagen från Gustafsson (2021), s. 39.

Figur 3. Den performativa socialkonstruktivismens dikotomihjul.⁶⁹

Den performativa socialkonstruktivismens dikotomihjul lyfter fram några för uppsatsen relevanta språkfilosofiska och socialkonstruktivistiska dikotomier. Syftet med att jag presenterar illustrationen redan nu, innan jag presenterat såväl antropocentrismen, ekorätten och 'civil olydnads'-begreppet, är för att dess dikotomier är genomgående centrala för begreppsliggörandet som står föremål för denna uppsats. Redan nu passar jag på att säga att de inre begrepp i samtliga mina dikotomihjul ser jag som antropocentriska medan de yttre begreppen ser jag som ekologiska. Varför det är så kommer bli tydligare allteftersom uppsatsen löper.

---

⁶⁹ Egen illustration.

DEL 2 – ANTROPOCENTRISM OCH EKORÄTTEN

Del 2 presenterar tre teorier som förklarar världens beskaffenhet: *antropocentrism*, *ekocentrism* och *den ekologiska rätten*. Jag påstår att samhället och rättsväsendet anlägger ett antropocentriskt perspektiv på rätten (se avsnitt 6.1 i del 3). Det innebär på sikt förödande konsekvenser för såväl människan som naturen. I kapitel 3 presenterar jag antropocentrismen och dess skadliga karaktäristika. I kapitel 4 kompletterar jag läsarens förståelse med en presentation av till antropocentrismen motstående alternativa teorier om människans förhållande till naturen samt andra levande och icke-levande existenser. Denna del kontrasterar antropocentrismen med ekocentrismen och den ekologiska rätten i syfte att övertyga om det människocentrerade perspektivets skadliga effekter.

3 ANTROPOCENTRISM: MÄNNISKAN I CENTRUM

3.1 Klimatkrisen

Klimatet har aldrig befunnit sig i ett konstant tillstånd. Om man studerar det över tiotusentals år, eller åtminstone miljontals år, så har det alltid varit under viss förändring. Att klimatet varierar är alltså i sig inget onormalt. De klimatförändringar som rapporteras om i dag är dock utöver det vanliga. Den globala uppvärmningen rör sig med snabb takt. Den hastiga förändringen kommer innebära – och innebär redan – stora påfrestningar för såväl människor som andra livsformer på Jorden.⁷⁰

Klimatförändringarnas omåttligt snabba takt är ett faktum och det är ostridigt att den globala uppvärmningen beror på mänskligheten, i första hand på grund av utsläpp av växthusgaser.⁷¹ Enligt en uppskattning av Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC) har människans förbränning av fossila bränslen mellan 1750 och 2010 uppgått till 2 000 gigaton koldioxid, och av denna mängd är mer än hälften utsläppt sedan 1970-talet.⁷² Förändringarna i klimatet leder till väderförhållanden som orsakar stora skador *såväl* på naturen och civilisationen *som* på kort och lång sikt. Skadorna omfattar inte bara skada på egendom, utan även skador i form av matbrist samt brist på vatten för både människor, djur och växter. De påverkar också individers fysiska samt mentala hälsa.⁷³

---

⁷⁰ Brülde, Duus-Otterström (2015), s. 26 f.

⁷¹ IPCC (2023), s. 4.

⁷² Brülde, Duus-Otterström (2015), s. 20.

⁷³ IPCC (2022), s. 9 och 11.

En global uppvärmning som når 1,5°C bedöms innebära en risk för mellan 3 och 14 % av jordens djurarters överlevnad. Klimatförändringarna kommer leda till en tilltagande utmaning för matproduktionen på grund av skiftande och mer oförutsägbara väderförhållanden.⁷⁴ Vissa prognoser bedömer att 27 miljoner fler människor kommer dö till följd av klimatförändringarna år 2100 om utvecklingen fortsätter som den gör.⁷⁵ Såväl klimatförändringarna som dess risker och konsekvenser kommer framöver bli mer komplexa samt svårare att hantera.⁷⁶ En förutsättning för att begränsa temperaturökningen till under 2°C, gärna 1,5°C, är att minska utsläppen av växthusgaser.⁷⁷

Jag anser att de omfattande konsekvenser som klimatförändringarna leder till är en oroväckande gång till mötes för planeten samt dess levande och icke-levande existenser, inklusive mänskligheten. Mänsklighetens delaktighet leder tankar till en diskussion om (o)rättvisa som sträcker sig såväl över de generationella gränserna som mellan och inom mänskligheten och icke-människor.

Naturvårdsverket förklarar i sin rapport att miljö kvalitetsmålet *Myllrande våtmarker* om att bibehålla och återskapa nödvändiga våtmarker ännu inte är uppnått samt att det inte kommer kunna uppnås till 2030.⁷⁸ Våtmarker är viktiga därför att de bidrar till en såväl gynnsam som nödvändig naturmiljö för många arter. De har även andra funktioner såsom att jämna ut vattenflöden, rena vatten och utgöra skydd mot översvämningar samt att de binder koldioxid.⁷⁹ Ungefär en fjärdedel av den ursprungliga svenska våtmarksarealen finns inte kvar. Av de kvarvarande våtmarkerna är en stor andel skadade eller förstörda av människan. Inte bara människan utgör en direkt risk för våtmarkerna. Klimatkrisen innebär, som sagt, stigande temperaturer samt förändrade nederbördsmonster, något som gör att förutsättningarna för många djur och växter att leva i och nära våtmarker förändras.⁸⁰ Våtmarker hindrar den underliggande torven att syresättas. När torv syresätts eller bryts (torvbrytning) så skapas växthusgasen koldioxid som släpps ut i atmosfären. Dränerad torvmark i Sverige har beräknats släppa ut en mängd koldioxid som står för cirka 20 % av Sveriges totala territoriella utsläpp, något som överstiger de årliga utsläppen från den svenska personbilstrafiken.⁸¹

---

⁷⁴ IPCC (2022), s. 14.

⁷⁵ Garcia-Gibson (2022), s. 163.

⁷⁶ IPCC (2022), s. 18.

⁷⁷ Naturvårdsverket (u.å.).

⁷⁸ Naturvårdsverket (2022), s. 6 och 7.

⁷⁹ Naturvårdsverket (2022), s. 8 och 10 f.

⁸⁰ Naturvårdsverket (2022), s. 8.

⁸¹ Naturvårdsverket (2023).

3.2 Människan i ett överordnat centrum

I en artikel från 2000 lyfter Paul Crutzen och Eugene Stoermer fram argument som talar för att mänskligheten har påverkat planeten och dess klimat till så hög grad att Jorden har gått över i en ny geologisk epok, och att denna nya geologiska epok därför ska döpas till *Antropocen* ('människans tidsålder', fritt översatt).⁸² Författarna tar bl.a. upp det faktum att Jordens befolkning under de senaste tre århundradena har ökat tiofalt till sex miljarder (siq)⁸³ människor. De lyfter också fram att 30-50% av Jordens landmassa har på något sätt omvandlats eller transformerats av människan⁸⁴ och att mänskliga utsläpp är minst dubbelt så stora som naturliga utsläpp.⁸⁵ Forskningen förklarar att mänskligheten har orsakat de onormala klimatförändringarna, och antropocen utgör etiketten som rubricerar denna förklaring. Förklaringen till varför mänskligheten är ansvarig är något varmed antropocentrismen försöker bidra ett svar.

Antropocentrism omfattar de perspektiv och tänkesätt som tar sin utgångspunkt i idén att människan och mänskligheten befinner sig i existensens och kunskapens mittpunkt. Den västerländska idétraditionen står på en antropocentrisk grund och har gjort det åtminstone sedan upplysningstiden.⁸⁶ Antropocentrismen hävdar att människan är separerad, och överordnad, naturen. Mänskligheten ser sig ha gränslös kapacitet till utveckling. Utvecklingens mål är framgång, något som främjar mänsklighetens centrala och upphöjda position i världsalltet.

En förutsättning för framgången sägs vara människans rationella tänkande. Rationalism har ansetts vara unikt för människan, något som ytterligare bidrar till hennes uppfattning om att hon befinner sig i kunskapens centrum.⁸⁷ Val Plumwood förklarar att det finns olika typer av rationaliteter. Den västerländska människan tar hänsyn till den rationalitet som främjar ekonomisk framgång, men bortser från ekologisk, biologisk och estetisk rationalism. Därmed inte sagt att ekonomisk rationalitet är irrationell. I stället är det människans uteslutning av övriga typer av rationaliteter som är irrationell.⁸⁸ Att mänskligheten sätter sig själv i centrum må vara rationellt utifrån ett antropocentriskt perspektiv, men antropocentrismen är inte

---

⁸² Crutzen, Stoermer (2000).

⁸³ Antalet människor på Jorden uppskattades ha passerat åtta miljarder 15 november 2022. Se United Nations (u.å.).

⁸⁴ En senare studie från 2019 visar att procentsatsen har gått från 30-50% till att 75% av Jordens landmassa "is significantly altered," IPBES (2019), s. 4.

⁸⁵ Crutzen, Stoermer (2000), s. 17.

⁸⁶ Davies (2017), s. 454.

⁸⁷ Jfr Braidotti (2013), s. 13.

⁸⁸ Jfr Plumwood (2002), s. 100.

rationell ur ett *ekologiskt* perspektiv.⁸⁹ Plumwood menar att människan misstagit antropocentrismen för att vara rationell. Det har lett människan till att bortse från naturen, 'the Other,' som hon själv egentligen är en del av.⁹⁰

Naturen som underordnad innebär att den kan tyglas, och gärna exploateras för människans vinning. Ett underordnande bjuder in den överordnade att ta kontrollen, den överordnade ser sig ha en moralisk skyldighet att hjälpa (läs: exploatera) den underordnade.⁹¹ Genom att mänskligheten samt dess kultur och samhälle placeras i centrum, skjuts naturen ut i en kunskapens periferi.

3.3 Tre typer av antropocentrism

I detta avsnitt presenteras olika idéer om antropocentrism som är värda att bära med sig i följande diskussion. De utgör dessutom en god övergång till kapitel 4.

Enligt Ben Mylius,⁹² finns det tre typer av antropocentrism: den perceptuella, den deskriptiva och den normativa antropocentrismen. Den *perceptuella antropocentrismen* innebär att människan uppfattar världen genom sina mänskliga sinnesorgan och bildar därmed en *mänsklig* uppfattning av världen. En människa kan inte uppfatta världen utifrån, säg, en hunds sinnesorgan av den enkla förklaringen att en människa inte är en hund. En människa kan dock ha *förståelse för* att en hund exempelvis har ett mer utvecklat och sofistikerat luktsinne, men människan kan inte *uppfatta* världen utifrån ett "hundperspektiv". Detta resonemang utesluter därför inte att det finns andra perceptuella centrismer, snarare tvärtom. Hunden uppfattar världen ur den perceptuella *hundcentrismen*, katten ur den perceptuella *kattcentrismen*, bananflugan ur den perceptuella *bananflugacentrismen* etc.⁹³

Den *deskriptiva antropocentrismen* tar mänskligheten som utgångspunkt. Den deskriptiva antropocentrismen beskriver världen som om människan är dess centrum. Saker och ting annat än människan beskrivs och konceptualiseras, direkt eller indirekt, med människan i centrum eller i relation till denna. Den som låter sig se världen blott ur den deskriptiva antropocentrismens perspektiv riskerar begränsa sin förståelse av de fenomen, koncept samt fakta som inte nödvändigtvis kretsar kring människan: exempelvis naturen.⁹⁴ Notera att den mänskliga individen har möjlighet att frångå den deskriptiva antropocentrismen, dock inte den perceptuella: jag, som människa, kan

---

⁸⁹ Jfr Plumwood (2002), s. 100.

⁹⁰ Plumwood (2002), s. 118.

⁹¹ Plumwood (2002), s. 105.

⁹² Mylius (2018).

⁹³ Mylius (2018), s. 166-168.

⁹⁴ Mylius (2018), s. 168-170.

med mina mänskliga sinnen känna solens värme och se skuggan som trädet framför mig avger på marken (perceptuell antropocentrism), och samtidigt förstå att *varken* värmen eller förhållandet mellan solen, trädet och skuggan beror på eller hänför sig till människan (ett frångående den deskriptiva antropocentrismen).

Den *normativa antropocentrismen* är styrande – uttryckligen eller ej. Mylius menar att den kommer i två varianter: aktiv och passiv. Den *aktiva* normativa antropocentrismen förklarar uttryckligen och rättframt att mänskligheten är överordnad naturen. Denna typ syftar till att styra moralen och rätten till en sådan övertygelse. Den *passiva* normativa antropocentrismen påminner i mångt och mycket om den deskriptiva antropocentrismen, men de skiljer sig åt på så sätt att den senare (den deskriptiva) *möjliggör* en människocentrerad världsuppfattning medan den förra (den passiva normativa) *styr* en världsuppfattning till att vara människocentrerad. Om en blivande filosof som inleder sin intellektuella resa med att lära sig om den cartesianska idén om att människan besitter egenskaper som klassar henne skild från allt annat, så vore det inte osannolikt om filosofen frågar sig varför människan är speciell. Filosofen lär *inte* efterfråga förklaringen till varför människor och alla *andra levande varelser* existerar. Filosofens utgångspunkt formar hans nästkommande idéer och tankegångar.⁹⁵ Den *passiva* normativa antropocentrismen *framstår* – eller åtminstone *kan* framstå – vara beskrivande. Mylius beskriver den deskriptiva och den passiva normativa antropocentrismen vara olika sidor av samma mynt, och poängterar dessutom att något som klassas som deskriptivt antropocentriskt är också passivt normativt antropocentriskt. Detta är viktigt, menar Mylius, därför att en person som tänker inom ramen för den deskriptiva antropocentrismen leder hen till ett tänkesätt som styrs av den passiva normativa antropocentrismen.⁹⁶ Det är viktigt att ha förståelse för och vara medveten om hur något beskrivs därför att det får en styrande effekt även då syftet med beskrivningen bara är att återge det som beskrivs.

---

⁹⁵ Mylius (2018), s. 184. Mylius förklarar att den passiva normativa antropocentrismen tenderar att "channel lines of thought and action in certain directions, and constrain their possibilities in certain important ways," Mylius (2018), s. 184.

⁹⁶ Mylius (2018), s. 184 och 185, "any paradigm that is descriptively anthropocentric is necessarily also passively normatively anthropocentric."

4 EKOCENTRISM OCH EKORÄTT: NATUREN I CENTRUM SAMT RELATIONER UTAN CENTRUM

Ekocentrismen och ekorätten gör motstånd mot antropocentrismen. De menar att antropocentrismens dualistiska och människocentrerade utgångspunkter är såväl felaktiga som vilseledande. Ekocentrismen förespråkar idén om att låta även naturen få befinna sig i kunskapens centrum. Den ekologiska rätten frångår en centristisk utgångspunkt överhuvudtaget och hävdar i stället att rätten och världen består och styrs av relationer.

I min egen förståelse av begreppen ekocentrism och ekorätt börjar jag i den breda postmodernismen, vidare till posthumanismen, för att sedan landa i ekocentrismen och ekorätten. Jag upplever att en kort beskrivning av postmodernismen och posthumanismen underlättar en förståelse för ekocentrismen och ekorätten.

4.1 *Postmodernism och posthumanism*

*Postmodernismen*⁹⁷ är ett slags paraplybegrepp för flertalet filosofiska, konstnärliga, litterära och politiska (bara för att nämna några få) strömningar som uppstod i svallvågorna av modernismen och andra världskriget. Den filosofiska modernismen kan kortfattat beskrivas vara ett försök till att finna definitiva och allomfattande utgångspunkter för bl.a. kunskap som i sin tur låter modernisten att "discover abstract, transcendent principles which would be the foundation for all philosophical questioning."⁹⁸ Ett problem – kanske det stora problemet – med filosofin, inklusive rättsfilosofin, är teoriernas legitimitet samt deras möjligheter, eller omöjligheter, att ta sig bortom sin egen teoretiska sfär oberoende av vidareutveckling: problemet har varit att finna en allmängiltig teori. Inom rättsvetenskapen är Kelsens *Grundnorm* och HLA Harts *Rule of recognition* exempel på försök till något slags av allmängiltig teori för vad rätten är för något, och därmed två teorier som skulle kunna falla in under något slags av 'rättslig modernism'.⁹⁹ Postmodernismen innebär alltså en reaktion mot modernismens försök till formalism och struktur. Postmodernismen kan ses som

---

⁹⁷ Att jag skriver ut 'postmodernismen' i bestämd form singular gör mig litet illa till mods just p.g.a. dess heterogenitet. Jfr Davies (2017), s 343, som skriver att "postmodernism is an elusive thing, if it exists at all." Jfr också Andersson (2018), s. 349, som skriver att "det inte finns någon allmän postmodernism" och att den "får snarare förstås i termer av ett tillstånd samt ett förhållningssätt till en uppsättning kultur- och tanketraditioner".

⁹⁸ Davies (2017), s. 346.

⁹⁹ Davies (2017), s. 346.

matnyttig för rättsvetenskapen därför att den behandlar maktförhållanden, *individ-system*-förhållanden, gränsdragningar, begränsningar samt in- och utsidor.¹⁰⁰

Humanism är idén om att mannen – gärna vit och medelålders – utgör den ideala människan. Alla "andra" människor utgår från denna eurocentriska idealbild. På samma sätt som andra postmodernistiska strömningar ämnar *posthumanismen* frigöra sig från humanismens rationalitet. Posthumanismen är inte bara intresserad av begreppspar såsom *man-kvinna* och *vit-svart*, utan försöker ta sig bortom 'det ena och det andra'-resonemangen för att i stället finna alternativ till dikotomierna. Posthumanismen laborerar även med idén om "var" någonstans robotar och maskiner förhåller sig till/i/utanför det mänskliga subjektet.¹⁰¹ Posthumanismen försöker alltså konceptualisera det mänskliga subjektet utan att fastna i "the rhetoric of the crisis of Man."¹⁰² Min förståelse av posthumanismen är att den kritiskt försöker finna ett (läs: flera) svar på frågan om vad som skulle kunna vara mänskligt, med utgångspunkt i att 'vit medelålders man' inte är den gemensamma nämnaren. Från postmodernismens frigörandeattityd till posthumanismens idéer om att upplösa ett slags ideal av människan tar vi oss vidare till att titta på ett alternativt sätt att se på människan i förhållande till det icke-mänskliga.

4.2 En oklar gräns mellan människan och naturen

Som namnet antyder sätter *ekocentrismen* naturen i centrum. Om jag snabbt, men slarvigt,¹⁰³ skulle beskriva ekocentrismen kan jag förklara den vara antropocentrismens motpol på så sätt att den utgör en kritik mot att människan satt sig (själv) på en förhöjd plats i världsalltets mitt: ekocentrismen är en kritik mot att mänskligheten anser sig vara överordnad naturen. I detta avsnitt framgår att gränsen mellan människan, djur och t.o.m. icke-djur inte är så tydlig som antropocentrismen hävdar. Det finns därför anledning för människan att "bjuda in" det icke-mänskliga in i kunskapens centrum, alltså att anlägga ett mer naturcentrerat perspektiv på verkligheten och förståelsen av den.

Människans syn på sig själv som en rationellt tänkande varelse kan ifrågasättas. Människan må inte vara så pass rationell och medveten som hon tror sig vara. Vårt tänkande är mer kroppsligt förankrat än vad dualistisk cartesiansk teori (*själ-kropp*)

---

¹⁰⁰ Davies (2017), s. 344.

¹⁰¹ Jfr Braidotti (2013), s. 43 ff.

¹⁰² Braidotti (2013), s. 37.

¹⁰³ Slarvigheten i beskrivningen ligger i att mänskligheten inkluderas i ekocentrismen; mänskligheten befinner sig fortfarande i centrum, men detta centrum delar hon med resten av naturens levande och icke-levande existenser.

tidigare antagit. Människan är inte fri från känslor. Forskning visar att mycket av det som styr oss som individer beror på omedvetna drivkrafter: "de flesta av våra sinnesförmågelser pågår under medvetandets tröskel".¹⁰⁴

4.2.1 VÄXTERS INTELLIGENS

Vad som utgör och kännetecknar medvetande är inte helt enkelt att ge ett definitivt svar på. Såvitt jag vet finns i dagsläget inga träd som har förmågan att ta en löprunda – i vart fall inte på samma sätt som människor –, inte heller besitter någon av dem förmågan att föra teoritunga akademiska samtal om exempelvis foucauldiansk maktteori – i vart fall inte på samma sätt som människor –, eller ens hälsa "God morgon!" till en granne – i vart fall inte på samma sätt som människor. Den rationella, antropocentriska människan skulle kanske mena att ett medvetande krävs för att utföra någon av ovan uppräknade sysslor. Samma rationella, antropocentriska människa skulle sannolikt mena att exempelvis träd därför inte har ett medvetande. Forskningen pekar dock på att träd och annan växtlighet faktiskt har *något slags* av medvetande. Vissa typer av svampar binder sig med trädens rötter och skapar därigenom ett s.k. mykorrhiza. De lever i symbios där svampen erhåller behövt socker från trädet, och trädet erhåller exempelvis livsviktig fosfor och kväve av svampen. Svampen binder sig inte bara med *ett* träd utan når ut och förgrenar sig med andra närliggande träd; träden kan vara av såväl samma som olika arter. Det skapas därigenom ett mykorrhizalt nätverk – inte helt olik neuronätverk i människohjärnan – mellan individuella träd, något som möjliggör kommunikation och fördelning av näringsämnen dem emellan. Dessa nätverk sträcker sig inte bara mellan träd av samma art, något som torde bidra till att sudda ut teoretiska, taxologiska gränser mellan arter.¹⁰⁵ Den information som kommuniceras i det mykorrhizala nätverket må vara varningar som gör att närliggande träd kan förbereda sig på och vidta vissa åtgärder mot förestående hot. Exempelvis Mimosan, en tropisk halvbuske, skyddar sig mot faror genom att tillsluta sina blad. Forskning har visat att om man regelbundet låter vattendroppar falla på en Mimosa så sluter den till en början sina blad i syfte att skydda sig, men lär sig efter tag att vattendropparna inte utgör någon fara – en lärdom som busken kommer ihåg i flera veckor efteråt. Växter har alltså förmåga att lösa problem *samt* lära sig saker *och* komma ihåg dem: växter är med andra ord intelligenta.¹⁰⁶ Träd verkar även till viss del reagera på trauma på ett "emotionellt" liknande sätt som djur. Träd, precis som djur, har serotonin och dessa nivåer förändras när trädet plötsligt

---

¹⁰⁴ Hallgren, Larsdotter Thiel (2022), s. 207.

¹⁰⁵ Hickels (2020), s. 274 f.

¹⁰⁶ Hallgren, Larsdotter Thiel (2022), s. 210; Hickels (2020), s. 275 f.

skadas av exempelvis hugg från en machete. Utöver en utsöndring av serotonin, så sänder trädet ut "varningssignaler" till närliggande träd.¹⁰⁷ Detta talar också starkt för att växter som sagt har *något slags* av medvetande, något som talar emot människans påstådda överordnade ställning.

Människan ser sig själv som intelligentare än naturen. Det är dock en inte helt rättvis jämförelse därför att människor och naturen har olika typer av intelligens.¹⁰⁸ Växters och människors intelligens samt medvetande är dock inte likadana, men människan bör akta sig för att alltid utgå från det som är likt sig självt. Om man som människa tar för givet den antropocentriska förståelsen av vad medvetande är för något (exempelvis förmågan att utbrista "God morgon!"¹⁰⁹) så löper man en risk att inte kunna se andra typer av medvetanden (exempelvis förmågan att kommunicera och dela med sig av näringsämnen i ett brett och förgrenat rotsystem). Om man letar efter en viss typ av intelligens – en intelligens som utgår från ett slags människoideal – blundar man för andra typer av intelligenser såsom växternas mykorrhizala nätverk.¹¹⁰ En sådan blindhet leder lätt till att kunskapsbegränsande avgränsningar upprättas och det som inte "stämmer överens" med ens egen definition underordnas och skjuts ut i periferin (jfr avsnitt 3.3 ovan).¹¹¹

4.2.2 DJURS INTELLIGENS

Kultur har ansetts vara unikt för människan. Dock har även djur visat sig besitta kulturella egenskaper exempelvis i form av att tillverka och använda sig av olika slags verktyg. Djuren tillägnar sig också kunskap som de förmedlar vidare till yngre generationer. Vetenskapen har visat på att schimpanser besitter åtminstone 39 beteenden som är kulturellt – snarare än genetiskt – bestämda, något som talar för att flera av de förnuftiga egenskaper och förmågor som människan ansett vara unikt för människan inte är det.¹¹² Människans empatiska och moraliska förmåga har också setts som unikt för människan, som gör oss "förnuftiga". Vetenskapen har dock visat att även djur besitter dessa förmågor. Experiment har gjorts på rhesusapor där de fått möjlighet att dra i en kedja som leder till att apan får mat på bekostnad av att en annan

---

¹⁰⁷ Hickels (2020), s. 276.

¹⁰⁸ Hickels (2020), s. 275 f.

¹⁰⁹ Tack vare de mykorrhizala nätverken så tänker jag – som varken är arborist eller biolog – att det finns en liten, liten chans att träd faktiskt hälsar 'god morgon' till varandra – på ett eller annat sätt, kanske –, men jag låter den tanken förbli outvecklad i denna uppsats.

¹¹⁰ Hickels (2020), s. 276.

¹¹¹ Jfr att en dikotomis gränsdragning gör det enklare att avgöra huruvida något uppfyller kriterierna för idealet, eller om det kastas ut i periferin. Se Svensson (1997), s. 53; samt avsnitt 2.3 ovan.

¹¹² Hallgren, Larsdotter Thiel (2022), s. 208.

apa får elektriska stötar. De 'kedjedragande aporna' visade sig hellre svälta än att utsätta andra apor för lidande.¹¹³ Exempelen syftar inte bevisa att människan och icke-mänskliga djur fungerar på samma sätt i alla situationer och hänseenden, men de synliggör att det snarare handlar om en gradskillnad än definitiva gränser. Det viktiga att ta med sig är att människan alltså delar flertalet egenskaper och förmågor med andra djur – såsom empati, kultur, medvetande och moral –, egenskaper och förmågor som människan därmed inte kan påstå sig vara ensam om att besitta.¹¹⁴

Jag har nu visat att forskningen förklarar gränserna mellan människor och icke-människor inte vara så definitiva som antropocentrismen påstår. Gränserna må anses vara en självklarhet för antropocentrikerna. Idén om en gradskillnad kan därför uppfattas som något nytt, men så är det inte. I nästa avsnitt tar jag upp Whanganuifloden som ett exempel på ett perspektiv där människan befinner sig i en interrelation med, i stället för överordnad, naturen.

4.2.3 EXEMPEL: WHANGANUIFLODEN I NYA ZEELAND

Här följer ett exempel från maorisk mytologi. Det utgör i första hand ett bra exempel på där en icke-mänsklig existens tillskrivs rättslig status som rättssubjekt. Min avsikt är dock inte att bjuda in till en diskussion om huruvida det icke-mänskliga ska tillskrivas *rättigheter*. I stället syftar exemplet presentera en, från västerländskt håll, alternativ syn på kopplingen och sambandet mellan mänskligheten och naturen. Det ska sägas att Maori har en stark ställning i det nyzeeländska samhället. Måhända har deras kultur och världsbild inspirerat och påverkat det faktum att Aotearoa (Nya Zeeland) har en förhållandevis utvecklad och stark miljölagstiftning.¹¹⁵

Fader Himmel och Moder Jord var vid tidernas begynnelse hårt sammankopplade med deras barn¹¹⁶ inneslutna i föräldrarnas famn. Barnen önskade uppleva ljuset och den fria luften. De beslöt sig därför för att med krafttag skilja föräldrarna åt, något de lyckades med. Regnet representerar Fader Himmels saknad efter Moder Jord. Dimman som från skog och mark uppstår representerar Moder Jords längtan efter Fader Himmel. Maori, det nyzeeländska urfolket, ser sig själva härstamma från Fader

---

¹¹³ Hallgren, Larsdotter Thiel (2022), s. 209.

¹¹⁴ Hallgren, Larsdotter Thiel (2022), s. 209.

¹¹⁵ Hallgren, Larsdotter Thiel (2022), s. 135 f.

¹¹⁶ Barnen var olika gudar, bl.a. guden över vindarna, guden över skogarna och de vilda födoämnens gud.

Himmel, Moder Jord och deras barn. Släktskapet innebär ett oskiljaktigt band mellan människorna, naturen och resten av världen.¹¹⁷

Whanganuifloden sträcker sig cirka 30 mil över Nordön i Aotearoa. För de maori som bor längs med floden har den en stor såväl andlig som materiell betydelse: "[s]om källa till mat, enda transportväg och andlig vägledare utgör floden aortan i folkets hjärta".¹¹⁸ År 2017 tilldelades Whanganuifloden rättigheter som rättssubjekt, detta efter mycket om och men. År 1840 slöts Waitangifördraget mellan maorierna och den brittiska kronan, en överenskommelse som skulle ge förutsättningar för samexistens mellan maorierna och européer. Fördraget innebar att den nyzeeländska marken – däribland Whanganuifloden – kom att tillhöra den brittiska kronan, samtidigt som maorierna skulle få ha kvar sin rätt att använda marken på samma sätt som innan. Sedan 1840 har många konflikter uppstått. Grunderna är många, däribland att mark längs med flodens stränder privatiserades; ångbåtar började trafikera floden och för det krävdes muddringsarbeten; maorier fick sina fiskeredskap förstörda; och floden har utsatts för föroreningar från bl.a. avlopp, dagvatten och industri. År 1988 etablerades Whanganui River Maori Trust Board som inledde en rättsprocess i Waitangitribunalen¹¹⁹ mot det statliga elbolaget som önskade förnya sitt tillstånd för att använda floden för elproduktion. I rättsprocessen förklarade maorierna att Whanganuifloden inte kan ses som en ägodel. Den kan heller inte ses som uppdelad i vatten, flodbädd och stränder. Den är en odelbar helhet med en egen personlighet och själ. Flodens identitet är avgörande för människornas egna identitet samt kultur och andliga välbefinnande. Att floden skyddas innebär ett skydd för maorierna själva. Detta ledde slutligen fram till att Whanganuifloden alltså tillskrevs rättslig subjektivitet år 2017.¹²⁰

Intressant är maoriernas syn på människan, naturen och kopplingen däremellan, och hur den motiverar deras starka kamp för Whanganuifloden.¹²¹ Anmärkningsvärt är maoriernas syn på flodens – och naturens – odelbarhet samt att de ser floden som en släkting i stället för en exploaterbar resurs. Exemplet med Whanganuifloden är särskilt intressant just för att maoriernas kamp utförs mot ett tydligt västerländskt (europeiskt) antropocentriskt förhållningssätt till naturen.¹²²

---

¹¹⁷ Hallgren, Larsdotter Thiel (2022), s. 134 f. Utforska *Te Ara – The Encyclopedia of New Zealand* (u.å.) för ett kunskapsfrämjande om och kring nya zeeländsk kultur och historia.

¹¹⁸ Hallgren, Larsdotter Thiel (2022), s. 137.

¹¹⁹ Waitangitribunalen är en permanent kommission som syftar upprätthålla Waitangifördraget.

¹²⁰ Hallgren, Larsdotter Thiel (2022), s. 134-140.

¹²¹ Hallgren, Larsdotter Thiel (2022), s. 142.

¹²² Davies (2017), s. 480 f.

Maoriernas mytologi i allmänhet och Whanganuifloden i synnerhet visar att det är möjligt att ha ett mer naturcentrerat perspektiv än vad "vi i Väst" är vana vid. Om mänskligheten skulle överge sitt antropocentriska perspektiv, och i stället anlägga ett ekocentriskt sådant, så innebär det inte att hon förminskar sig själv. Människan skulle förvisso "abdikera" och träda ned från en upphöjd tron, men hon vandrar inte ut i periferin. I stället "bjuder hon in" alla andra existenser in i kunskapens och världsuppfattningens mitt; detta därför att människan, enligt ekocentrismen, är en *del* av naturen. Genom att fokusera på naturen, så fokuserar och hjälper människan även sig själv.¹²³

4.3 Ekorätten: en relationell normativitet

En teori som tar steget längre än ekocentrismen är *den ekologiska rätten*. Huvudpoängen med ekocentrismen är att omvärdera vad vi antar vara centrum. Huvudpoängen med *den ekologiska rätten* är att helt och hållet sudda ut gränsdragningarna som antropocentrismen upprättar och upprätthåller samt att upplösa och frånga idén om ett centrum överhuvudtaget. Den är sprungen ur *nymaterialismen* som försöker vidga kunskapens vyer genom att inte bara inkludera socio-kulturella aspekter och resonemang utan även rikta uppmärksamhet mot den fysiska världen och dess påverkan. I stället för separation förespråkar nymaterialismen sammankoppling och trassel;¹²⁴ den försöker ta sig bortom idén om en uppdelning mellan exempelvis själ–kropp och subjekt–objekt.¹²⁵ Nymaterialismen försöker "find a balance between the world of meaning and the world of matter".¹²⁶ Sammanfattningsvis kan man beskriva nymaterialismen grunda sig på idén att allt som existerar är relationellt, dynamiskt och sammankopplat.¹²⁷ Den ekologiska rätten ser inte rätten *bara* vara ett socialt (mänskligt) fenomen, inte heller uppstår den bara ur en social kontext. Rätten är såväl social som ekologisk. Vi talar därför om en social-ekologisk rätt.¹²⁸

Som Margaret Davies, rättsteoretiker och professor i juridik vid Flinders University i Australien, skriver i sin bok *Ecolaw: Legality, Life, and the Normativity of Nature* innebär

---

¹²³ Davies (2017), s. 464.

¹²⁴ Det handlar inte om en "trasslig knut" som kan nystas upp tråd för tråd. I stället handlar det om att alla och alltihop är beroende av, och påverkar, varandra. Ingenting har enligt nymaterialismen någon självständig existens. Se Stenseke Arup (2023), s. 15 f.

¹²⁵ Davies (2017), s. 454.

¹²⁶ Davies (2017), s. 401.

¹²⁷ Davies (2017), s. 493.

¹²⁸ Se bl.a. Davies (2022), s. 9 och 21 ff. Davies använder sig av såväl *social-ecological* som *ecosocial*. Jag använder mig också av dessa begrepp, d.v.s. 'social-ekologisk' respektive 'ekosocial'.

ekorätten att allt, alla, allting och alltihop är sammankopplat.¹²⁹ Allting är ett resultat av ett omfattande nätverk av relationer, normativitet och ständiga förändringar. Levande och icke-levande existenser befinner sig i samma fysiska värld. Existenserna må "tillhöra" olika ekosystem, men såväl existenserna som ekosystemen kolliderar och överlappar. Den antropocentriska positiva rätten är blott en "specialized slice of this more generalized normativity" som ekorätten gör uttryck för.¹³⁰

4.3.1 BUBBLOR: HUR VÄRLDEN UPPFATTAS

Varje organism skapar sin egen 'bubbla' som utgör organismens egna subjektiva fenomenala miljö. Bubblan är resultatet av organismens erfarenheter, mening och faktiska deltagande som utgörs av att organismen tar emot signaler och intryck från dess fysiska omgivning. Dessa signaler och intryck är effekter av andra organismers bubblor. Intrycken samt effekterna skapar alltså organismens miljö, dess bubbla.¹³¹ Vissa bubblor är simplare än andra: Davies tar ett COVID-virus som exempel på en enklare form av bubbla. Ett virus har, så att säga, ett *nomos*, något som styr den till att göra det den "ska" göra: leta efter en cell som den kan tränga in i, i syfte att reproducera sig.¹³² Andra typer av organismer har motsvarande *nomos* som är i olika grad komplexa. En viss typ av organisms normativitet må inte vara särskilt svår att förstå sig på. Problemet må vara att förstå dessa 'biologiska *nomos*' utifrån den typiska västerländska uppdelningen av olika organismer, människor, icke-människor och icke-levande: på vilket sätt är icke-mänskliga normativiteter en del av det mänskliga *nomos*?¹³³ Jag antar att de allra flesta inte undgått COVID-pandemin och dess påverkan på det mänskliga samhället. Därmed utgör COVID-virus ett bra exempel på hur något icke-mänskligt påverkar och påverkas av människan. Viruset är därför en del av det mänskliga samhället, politiken, ekonomin, etc.

En bubbla, och den värld som den skapar, är dock inte på något sätt självständig. Bubblor överlappar och interagerar med andra bubblor, något som skapar en ständig, ömsesidig förändringsprocess.¹³⁴ Davies förklarar att hon och hennes hund Benny bor och verkar i samma fysiska värld, men deras respektive bubblor skiljer sig åt därför att saker och ting i den gemensamma fysiska världen har olika betydelse för dem båda.¹³⁵ Idén om 'bubblor' utmanar på så sätt den klassiska västerländska föreställningen om

---

¹²⁹ Davies (2022), s. i.

¹³⁰ Davies (2022), s. 38.

¹³¹ Davies (2022), s. 20.

¹³² Jfr Davies (2022), s. 20 och 25.

¹³³ Davies (2022), s. 25.

¹³⁴ Davies (2022), s. 20.

¹³⁵ Davies (2022), s. 65.

en uppdelning av bl.a. epistemologi och ontologi. I stället: hur vi lär oss om världen, vår förståelse av den, och dess faktiska varande överlappar, interagerar och påverkar varandra.¹³⁶

Organismen är en del av den materiella värld varur sagda normativitet har sitt ursprung och verkar. Samtidigt har organismen en subjektiv uppfattning av såväl den materiella världen som normativiteten. Häri – och inte minst *härur* – har organismen möjlighet att skapa sin egen riktning, sin egen normativitet, i syfte att anpassa sig, överleva, utvecklas och trivas.¹³⁷

4.3.2 EKOLOGISK NORMATIVITET

I Davies' begrepps användning hänför sig 'normativ' till de processer som skapar normer. Hon beskriver normer vara mönster och riktningar som också fungerar handlingsvägledande.¹³⁸ Genom normernas vägledande egenskaper skapar de "fakta" om vad som utgör normen. En tidigare norm guidar ett beteende som skapar nästa norm.¹³⁹ Normer skapar regelbundenhet och repetition.¹⁴⁰ Normativitet är samtidigt en *normprocess*. Olika organismer har olika normer och dessa påverkar varandra. Normer är således dynamiska och står aldrig riktigt stilla.¹⁴¹ I en västerländsk kontext är det inte ovanligt att göra en uppdelning mellan normer och fakta. Som ett teoretiskt och tillfälligt redskap¹⁴² kan man hålla dem isär i syfte att bilda sig en uppfattning om tillvaron, men i praktiken är de del av samma process, samma ständiga tillblivelse.¹⁴³

Ett perspektiv som var vanligt under 1800- och 1900-talen var synen på 'rätten som mekanisk'.¹⁴⁴ Det leder tankarna till att det finns en osynlig ingenjör bakom kulisserna, något som gör att rätten kan framstå ha ett slags definierat slutmål.¹⁴⁵ Ett sådant perspektiv, tänker jag, kan leda till ett slags handlingsförklaring ('*det är som det är, inte lönt att försöka förändra*') även om rätten är under ständig förändring. Trots detta, menar ekorätten att det *finns* ett mål, eller teleologi, med rätten och dess aktörer. Det handlar dock inte om ett *slutmål* som är motiverat av ett visst på förhand bestämt

---

¹³⁶ Davies (2022), s. 21.

¹³⁷ Davies (2022), s. 21 f.

¹³⁸ Davies (2022), s. 29.

¹³⁹ Davies (2022), s. 30.

¹⁴⁰ Davies (2022), s. 31.

¹⁴¹ Davies (2022), s. 63.

¹⁴² Se Svensson (1997), s. 61.

¹⁴³ Jfr Davies (2022), s. 29.

¹⁴⁴ Petersmann (2021), s. 2.

¹⁴⁵ Petersmann (2021), s. 5.

syfte. I stället bör 'mål' tolkas synonymt med *riktning*.¹⁴⁶ Det handlar om förändring och rörelse som bygger på, dock inte avskilt, det förgångna.¹⁴⁷ Framsteg mot något slags *apriori* perfektion eller slutmål finns inte. Levande existenser strävar efter icke-lidande och söker bevara sitt liv. Organismer skapar därför normer som främjar det liv de lever.¹⁴⁸ Målet må paradoxalt nog vara att *fortsätta*.¹⁴⁹ Med andra ord skulle meningen med livet kunna vara att *låta livet fortsätta vara livligt*.¹⁵⁰

Ett liknande syfte (läs: riktning) finns även hos det icke-levande, men i stället för att benämna det 'liv' så handlar det om 'flyt' (engelska: *flow*). Vatten och energi kan tas som exempel på flyt. Både vatten och energi såväl innehar som saknar form. Vatten som rinner i en bäck följer strömmen samtidigt som det emellanåt kraschar in i stenar för att sedan virvla sig yr bakom sagda stenar. Vatten och energi är stabila samtidigt som de är dynamiska och fulla av potential. Vatten och energi står sällan stilla, de rör sig ständigt och har därför en riktning. Man kan förstå flyt som balansen, eller kopplingen, mellan ordning (att följa strömmen) och kaos (att krascha in i stenar).¹⁵¹ Vatten och energi har inget *slutmål*, men de strävar *mot* något.¹⁵² Ett sätt att se sambandet mellan levande och icke-levande är att beskriva livet som "one dimension of the vast dynamics of energy flow".¹⁵³ Det är alltså inte bara liv som är kraftfulla, även icke-liv är det. Dock må liv, till skillnad från icke-liv, ha möjligheten att kanalisera energi.¹⁵⁴ Liv har även möjlighet att ha en *önskan* om att fortsätta, att växa och reproducera.¹⁵⁵

I vår förståelse av sambandet mellan liv och icke-liv måste vi komma ihåg att liv härstammar från icke-liv. Se på växter, som direkt och bokstavligen medelst fotosyntes skapar liv utifrån icke-liv.¹⁵⁶ Därför är det mer eller mindre omöjligt att bortse icke-livets betydelse från livets normer och normproduktion.¹⁵⁷ Viktigt att ta med sig är att vi inte får tillåta oss fastna i idén om att premiera det ena framför det andra (exempelvis

---

¹⁴⁶ Davies (2022), s. 34.

¹⁴⁷ Davies (2022), s. 60 f.

¹⁴⁸ Davies (2022), s. 58 f och 71.

¹⁴⁹ Davies (2022), s. 66.

¹⁵⁰ Davies (2022), s. 64.

¹⁵¹ Davies (2022), s. 80 f.

¹⁵² Davies (2022), s. 81 och 85

¹⁵³ Davies (2022), s. 85.

¹⁵⁴ Davies (2022), s. 35 och 36.

¹⁵⁵ Davies (2022), s. 75.

¹⁵⁶ Davies (2022), s. 78.

¹⁵⁷ Davies (2022), s. 77 f.

livet framför icke-livet), utan i stället se till att uppmärksamma de symbiotiska relationerna däremellan.¹⁵⁸

En människa är en organism som i sin tur rent fysiskt består av en massa andra mindre organismer, som *i sina turer* består av såväl levande som icke-levande existenser. En människa är alltså ett slags levande system, en organism. Människorna bygger i sin tur upp ett ännu större system: samhället, som därmed också är en organism. Alla dessa levande ting påverkas och är ett resultat av icke-levande existenser, och vice versa. Dessa livliga, materiella och symbiosa aktiviteter formar mönster och olika slags stabilitet som materialiseras i form av en positiv formell lag och rätt – exempelvis i form av *Svensk författningssamling*. Det finns alltså en koppling mellan den abstrakta positiva rätten och den materiella kontext varur rätten uppstår. Kopplingen till dessa fysiska aktiviteter går därför inte att bortse från om man önskar förstå rätten, inte ens den abstrakta mänskliga rätten.¹⁵⁹

Idén om rättspluralism är inget nytt, d.v.s. att det finns flera olika typer av normer och normkällor som styr och påverkar människorna.¹⁶⁰ Ekorätten förespråkar en rättspluralism som inte bara omfattar sociala, mänskliga, normer. Ekorätten innebär en bredare och relationell normativitet där olika normer och teleologi påverkas och påverkas av varandra. Att se lagen och rätten blott som ett *socialt* fenomen innebär alltså en felaktig förenkling. Förståelsen av rätten blir då kontextlös eller i vart fall otillräcklig. Den positiva rätten är oftast vad Väst upplever vara juridiken, rätten. Den positiva rätten ser sig ofta stå utanför den socio-ekologiska rätten motiverat av en praktisk och funktionell lagstiftning,¹⁶¹ men den är bara en liten del av den mer omfattande ekologiska normativa rätten.¹⁶² Utan den relationella och ständigt tillblivande normativiteten kan den västerländska positiva rätten inte existera.¹⁶³

För att förstå den ekologiska rätten krävs alltså mer än läskunnighet och en kunskap om de rättsdogmatiska metoderna. Ekorätten gör dock inte anspråk på att *utesluta* den mänskliga rätten. I stället inkluderar ekorätten *såväl* sociala aspekter som allt annat som vid första ögonkastet inte anses vara socialt. Rätten kan liknas vid ett omfattande *ekosocialt* nätverk vari ekologin påverkar det sociala och vice versa.¹⁶⁴ Moraliska normer kan exempelvis anses vara en produkt av olika överlappande och kumulativa

---

¹⁵⁸ Davies (2022), s. 79.

¹⁵⁹ Jfr Davies (2022), s. 13.

¹⁶⁰ Davies (2022), s. 21 f.

¹⁶¹ Davies (2022), s. 86.

¹⁶² Davies (2022), s. 95 och 96.

¹⁶³ Se bl.a Davies (2022), s. 103.

¹⁶⁴ Davies (2022), s. 9.

faktorer. Davies ger exempel på sådana faktorer: bl.a., evolutionär anpassning innebär att pröva sig fram för att se vad som fungerar i en viss miljö; socio-kulturell anpassning fungerar och reagerar på ett liknande sätt som evolutionen; intellektuella rationaliseringar och utvecklingar inom diverse kunskapsområden såsom sociala, politiska och religiösa kontexter.¹⁶⁵ Att bortse från mänsklighetens historia – och det som påverkar "från utsidan" – innebär ett misstag därför att det gör moralen kontextlös och ogrundad. För att förstå rätten kan vi därför inte avgränsa oss bara till *mänskliga* relationer.¹⁶⁶ Accepterar man den positiva rätten vara en del av den socio-ekologiska pluralismen så är det enklare att förstå kopplingen mellan det mänskliga och icke-mänskliga, mer specifikt hur dessa två påverkar och styr varandra.¹⁶⁷

4.3.3 INDIVIDUALISM? NEJ. SYMBIOS? JA!

I praktiken är det svårt att definiera individen, och om det skulle vara möjligt så är *individerna* många till antalet. Alla dessa individer bildar egna subjektiva uppfattningar om sin omgivning, egna 'bubblor', samtidigt som de interagerar och påverkar omgivningen. Eftersom dessa subjektiva uppfattningar interagerar och påverkar varandra, så kan man inte se på dem som individuella: de korsar, överlappar och ingriper i varandra.¹⁶⁸ I stället för det klassiska *sociala* kontraktet, så menar Michel Serres att vi kan tänka oss ett *naturligt* kontrakt som innebär symbiotiska förhållanden mellan mänskligheten, naturen och Jorden. Bruno Latour menar att detta naturliga kontrakt inte innebär ett avtal mellan två parter, människan och naturen, utan en mängd transaktioner. "Kontraktet" ska inte ses som individualistiskt. Det kan bara förstås om man tittar på de relationer som transaktionerna utgör.¹⁶⁹ Det må därför påstås att det inte bara finns *en* värld, utan flera: ett multi- eller ett pluriversum. Upplevelser av och i rätten är multi- eller pluriversella, inte universella.¹⁷⁰ Alla dessa uppfattningar om världen påverkar, styr och därigenom förändrar varandra: multiversumet är normerande, relationellt och dynamiskt.¹⁷¹ Dikotomierna målar upp en bild om att verkligheten och delar av den är stängd samt att en början och ett slut finns eller kommer finnas. Ekorätten förespråkar i stället en relationell normativ pluralism utan vare sig början, slut eller ett tillslutande.¹⁷² Egentligen är ingenting

---

¹⁶⁵ Davies (2022), s. 12.

¹⁶⁶ Se och jfr Davies (2022), s. 12.

¹⁶⁷ Davies (2022), s. 87.

¹⁶⁸ Davies (2022), s. 20 f.

¹⁶⁹ Davies (2022), s. 19.

¹⁷⁰ Davies (2022), s. 105.

¹⁷¹ Jfr Davies (2022), s. 20 f, 41 och 87.

¹⁷² Davies (2022), s. 105.

någonsin stillastående, inget är slutet, i stället är allting mer eller mindre sammankopplat och under ständig tillblivelse.¹⁷³

Donna Haraway talar om *sympoiesis* som betyder 'making-with'. Sympoiesis innebär att alla organismer förändrar allas värld. 'Making-with' begränsar sig inte bara till människor, den sträcker sig över "organismgränserna".¹⁷⁴ Ett sympoietiskt synsätt förkastar bl.a. systemkoherens och slutenhet. I stället innebär det en möjlighet att se på och studera Jorden och dess 'subprocesser' som radikalt öppna, något som ger goda förutsättningar för att förstå potentialen för symbiosa förhållanden mellan mänskligt och icke-mänskligt. Det sympoietiska perspektivet öppnar upp för att enklare förstå och kunna hantera en ständig tillblivelse. Världen och alla dess relationer är komplexa; världen är svår att greppa, men det får inte begränsa oss. Förenklingar och förklaringsmodeller är användbara, men vi får inte låta dem dölja komplexiteten och nödvändiga detaljer. Annars kommer vår förståelse av världen vara felaktig.¹⁷⁵

Anna Gear menar att symbiosen styr. Den kan uppstå bl.a. ur olika "människo-och-icke-människo-arbetsgrupper" och diverse gräsrotsinitiativ såsom sociala rörelser.¹⁷⁶ Davies fortsätter på Grears spår: hon menar att symbiosen visar på att avsiktliga ansträngningar till att skapa nya normer är möjliga, detta genom dialog eller i vart fall genom ett engagemang med naturen och icke-mänskliga existenser.¹⁷⁷

Ekorätten låter olika subjekt och objekt plattas till så de befinner sig på samma nivå, utan någon inbördes hierarkisk ordning. Människan rör sig i ekologiska nätverk som ständigt blir till. Människan är beroende av sin omgivning och dess symbiotiska normativiteter. Människan kan därför inte bortse från den när hon studerar och tar sig an rätten och verkligheten.¹⁷⁸

4.4 Den ekologiska rättens dikotomihjul

Mot bakgrund av uppsatsens del 2 samlar jag upp ett antal dikotomier mellan antropocentrismen och ekorätten i *den ekologiska rättens dikotomihjul* nedan. Dikotomihjulets centrumbegrepp är antropocentriska medan hjulets perifera begrepp är ekorättsliga.

---

¹⁷³ Jfr Davies (2022), s. 103 och 106 f.

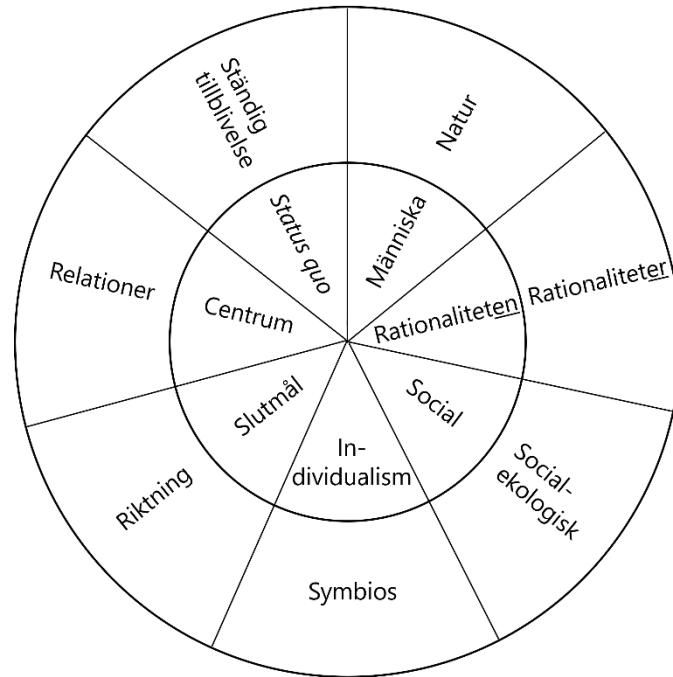
¹⁷⁴ Petersmann (2021), s. 5 som hänvisar till Haraway (2016).

¹⁷⁵ Petersmann (2021), s. 6.

¹⁷⁶ Gear (2020), s. 361. Gear benämner symbiosens styrande karaktär för *sympoietic normativities*.

¹⁷⁷ Davies (2022), s. 101.

¹⁷⁸ Jfr Davies (2022), s. 18.

Figur 4. Den ekologiska rättens dikotomihjul.¹⁷⁹

---

¹⁷⁹ Egen illustration.

DEL 3 – DEMOKRATI, EKOKRATI OCH AKTIONER SOM PÅVERKAR SAMHÄLLET

I kapitel 5 presenterar jag den civila olydnaden: definition, funktion samt fem stycken exempel. Dessutom presenterar jag i kapitel 5 dels ett ekologiskt perspektiv på demokrati (ekokrati), och dels mitt 'de allmänna ordningarna'-schemat. I kapitel 6 befinner sig den s.k. närläsningen vari jag påvisar den nuvarande rättsordningens antropocentriska karaktär. Kapitel 6 "binder ihop säcken" med en 'ekologisk lydnad'-diskussion om begreppsliggörande, performativitet, civil olydnad samt antropocentrism och ekorätten.

5 CIVIL OLYDNAD, DEMOKRATI OCH EKOKRATI

När makthavarna inte gör tillräckligt för att göra någonting åt klimatförändringarna finns anledning för människorna att demonstrera, folket tar sig ut på gatorna – eller t.o.m. motorvägen. Mot bakgrund av din och min kunskap om klimatförändringarna, antropocentrism, ekocentrism och ekorätten vet vi att klimataktivisternas budskap behöver lyftas fram, inte skjutas ned. Vi behöver alltså se på civilt olydiga klimataktivisterna ur ett nytt perspektiv. Jag anser att *civil* i 'civil olydnad' uppmuntrar till och gör uttryck för att se klimataktioner ur ett antropocentriskt perspektiv. Begreppet 'ekologisk lydnad' utgör ett analytiskt verktyg som hjälper att öppna upp, lyfta fram samt synliggöra ett mer ekocentriskt och ekorättsligt perspektiv på klimataktioner. Det, i sin tur, skulle medvetandegöra ett mer ekocentriskt och ekorättsligt perspektiv på klimatkrisen i stort. Den civilt olydige klimataktivisterna pekade ut för att begå gärningar som inte är önskvärda i ett civiliserat (antropocentriskt) samhälle. Detta utpekande ställer i sin tur en stark kärlek för klimatet och en önskan om en dräglig tillvaro i dåliga dagar.

En av den antropocentriska rättens huvudfunktioner ser jag vara att upprätthålla den allmänna ordningen. I breda ordalag söker begreppet 'civil olydnad' beskriva de beteenden och gärningar som stör den allmänna ordningen utan att för den delen utgöra "vanlig kriminalitet".¹⁸⁰

---

¹⁸⁰ Jfr Strindlund, Vinthagen (2011), s. 150. Notera att *civil olydnad* inte är en egen brottsrubricering i svensk straffrätt.

I min uppsats tar jag som exempel fem fall av civil olydnad: "Rädda Voxnadalen"-fallet,¹⁸¹ Svartedalen-fallet,¹⁸² Återställ Våtmarker-domen¹⁸³ (här: ÅV-domen), "Demonstranten som stannade kvar"¹⁸⁴ och Påföljdseftergiftdomen¹⁸⁵. Rädda Voxnadalen, Svartedalen och "Demonstranten som stannade kvar" är tre rättsfall från HD. ÅV-domen är ett rättsfall från Södertörns tingsrätt. Jag tar även upp en dom från Stockholms tingsrätt som frångår praxis (här: Påföljdseftergiftdomen).

Jag börjar med att redogöra omständigheterna för respektive rättsfall i avsnitt 5.1.¹⁸⁶ I avsnitt 5.2 presenterar jag en definition av civil olydnad samtidigt som jag pekar på omständigheter i rättsfallen som gör att de tilltalades gärningar uppfyller definitionen av civil olydnad. I avsnitt 5.3 förklarar jag dels den civila olydnadens funktion och dels en av rättens funktioner: upprätthållandet av den allmänna ordningen. Kopplingen mellan demokrati och den civila olydnaden hanteras i 5.4. Demokratin leder oss sedan över till en ekologisk demokrati, något jag kallar för 'ekokrati,' i avsnitt 5.5. I avsnitt 5.6 presenterar jag ytterligare ett dikotomihjul.

5.1 Fem exempel på civil olydnad

5.1.1 RÄDDA VOXNA DALEN (NJA 1982 s. 621)¹⁸⁷

I NJA 1982 s. 621 hade ett 20 tal medlemmar ur aktionsgruppen "Rädda Voxnadalen" förhindrat ett arbetsfordon att framföras. Arbetsfordonet avsåg utföra provborrningar på Svartboberget för att kunna ha platsen som förvaringsplats för radioaktivt avfall. Sveriges Geologiska Undersökning hade fått i uppdrag av Programrådet för radioaktivt avfall med tillåtelse av fastighetsägaren att utföra sagda provborrningar. "Rädda Voxnadalen" ansåg det vara en dålig idé och begärde att den s.k. KBS-metoden skulle omprövas; aktionsdeltagarna, de tilltalade, menade alltså att det egentliga syftet med aktionen "var att skapa en så stark opinion mot KBS-metoden att den skulle

---

¹⁸¹ NJA 1982 s. 621.

¹⁸² NJA 2000 s. 302.

¹⁸³ Solna tingsrätt dom 2022-10-24 i mål nr B 7513-22.

¹⁸⁴ Högsta domstolens dom 2023-12-22 i mål nr B 4926-23. Rubriken är HD:s egna.

¹⁸⁵ Stockholms tingsrätt dom 2023-11-22 i mål nr B 4628-23.

¹⁸⁶ Notera att närläsningen genomförs först i avsnitt 6.1 nedan.

¹⁸⁷ Jag vill uppmärksamma läsaren om att jag inte ämnar rikta vare sig kritik mot eller uppskattning för slutförvaring av radioaktivt avfall. Radioaktivt avfall är hälsoskadligt – därav en särskild slutförvaring – men *hur* det förvaras ämnar jag inte diskutera. I denna uppsats studerar jag blott HD:s resonemang om och kring demokratibegreppet i förhållande till den aktion som är föremål för domstolens prövning.

förkastas".¹⁸⁸ Tre personer åtalades i tingsrätten varav två, BO och LEB, överklagade hela vägen upp till HD.

Frågan i HD var huruvida en nödsituation förelåg som alltså skulle aktualisera BO:s och LEB:s frihet från staffansvar enligt (dåvarande) 24 kap. 4 § brottsbalken (BrB). De åtalade menade att den framtida förvaring av radioaktivt avfall "skulle innebära förödande risker för människors liv och hälsa och för naturmiljön."¹⁸⁹ Nödbestämmelsen innebär att en gärningsperson kan bli fri från straffansvar trots att hen utfört en annars straffbar handling – i detta fall *egenmäktigt förfarande* (8 kap. 8 § BrB) – om handlingen har avvärjt ett förestående angrepp på eller föreliggande hot mot något av rättsordningen skyddat viktigt intresse. Handlingen ska också ha varit försvarlig med hänsyn till farans beskaffenhet, den skada som åsamkats annan och omständigheterna i övrigt.

HD förklarar att verksamhet som innebär risker för människors liv och hälsa utövas i det moderna industrisamhället. Samhällsorganen gör ingående prövningar med grund i intresseavvägningar om vad för risker som ska godtas. Det ligger ytterst på statsmakterna att bedöma och godta sådana risker. Sett till det demokratiska styrelseskick vi har i Sverige, så har medborgarna en skyldighet att avhålla sig från att ta saken i egna händer. Medborgaren kan inte tillåtas agera lagstridigt och motivera det med en egen riskbedömning, oavsett hur allvarliga medborgaren bedömer riskerna vara. HD skriver att

[i] en rättsstat med demokratiskt styrelseskick är det av grundläggande betydelse att den konstitutionella ordningen för fattande av politiska beslut respekteras av medborgarna. Försök att med lagstridiga medel påverka det politiska beslutsfattandet måste motverkas.¹⁹⁰

HD resonerar här om att påföljdseftergift inte kan motiveras för lagstridiga handlingar som syftar skapa politisk opinion. Anledningen, menar HD, är att det på "lång sikt skulle äventyra de politiska organens möjligheter att utöva sin verksamhet i konstitutionell ordning och i enlighet med folkviljan, sådan den kommit till uttryck i allmänna demokratiska val."¹⁹¹

5.1.2 SVARTEDALEN (NJA 2000 s 302)

I NJA 2000 s. 302 hade två personer, JG och NS, kedjat sig fast vid en skogsmaskin i syfte att förhindra den från att avverka skog i Svartedalen utanför Stenungsund i Bohuslän. Personerna hade fått nys om att det pågick förhandlingar i länsstyrelsen om

---

¹⁸⁸ NJA 1982 s. 621, s. 629.

¹⁸⁹ NJA 1982 s. 621, s. 630.

¹⁹⁰ NJA 1982 s. 621, s. 631.

¹⁹¹ NJA 1982 s. 621, s. 631.

att det aktuella området skulle kunna komma att bli föremål för naturreservat. Personerna kedjade sig fast vid skogsmaskinen den 10 februari 1998. Två dagar senare, den 12 februari, meddelade länsstyrelsen beslut om interimistiskt naturreservat och därmed förbud mot skogsavverkning i området. Åklagaren yrkade *egenmäktigt förfarande* (8 kap. 8 § BrB). JG och NS erkände att de kedjat fast sig, men de hävdade sig fria från ansvar på grund av nöd. Tingsrätten tog upp nödregelns rekvisit om att en annars straffbar handling må vara försvarbar (nöd) om den skyddar ett av rättsordningen viktigt intresse. Mot denna bakgrund ogillade tingsrätten åtalet och frikände JG och NS; det samma gjorde hovrätten.¹⁹²

HD var av annan uppfattning. Prejudikatinstansen menade att avvägningen om sådana för rättsordningen viktiga intressen gentemot eventuellt motstående enskilda eller allmänna intressen ankommer på i första hand myndigheter på kommunal eller statlig nivå. Enskilda personer, menar HD, har ett utomordentligt begränsat utrymme för att själva göra denna avvägning. I sådana fall kan en tillämpning av nödbestämmelsen fria från straffansvar endast i undantagsfall.¹⁹³ Eftersom länsstyrelsens beslut meddelades den 12 februari, så var Svartedalen vid tidpunkten för JG:s och NS:s aktion ännu inte skyddat av rättsordningen.¹⁹⁴ HD ansåg alltså inte nöd föreligga och dömde därför JG och NS för egenmäktigt förfarande.

5.1.3 ÅTERSTÄLL VÄTMARKER (ÅV-DOMEN)¹⁹⁵

En sensommarmorgon 2022 gick 13 personer ut på motorvägen E4 i Solna. De satte sig så att de täckte samtliga fyra körfält i södergående riktning. Med sig hade de en banderoll varpå det stod "Återställ våtmarker." Aktionen ledde till trafikstockning som, när den var som längst, sträckte sig från Kista till Haga Norra. Polis kallades till platsen varpå en av aktionsdeltagarna sprang därifrån. Övriga deltagare satt kvar på vägbanan, och de avlägsnade sig inte på polisens befallning. En ambulans under utryckning försökte ta sig förbi köbildningen. I syfte att släppa förbi ambulansen avlägsnade aktionsdeltagarna sig kort från vägbanan, för att därefter åter sätta sig ned och därmed hindra trafikens framkomst. Eftersom två av deltagarna hade limmat fast sig på vägbanan, så behövde polisen använda kemiska medel för att avlägsna dem från vägen. Från dess att aktionsdeltagarna äntrade vägbanan till dess att den siste

---

¹⁹² NJA 2000 s. 302, s. 302-305.

¹⁹³ NJA 2000 s. 302, s. 305.

¹⁹⁴ NJA 2000 s. 302, s. 306.

¹⁹⁵ Solna tingsrätt dom 2022-10-24 i mål nr B 7513-22. Notera att Återställ våtmarker inte utfört endast en klimataktion. Jag använder mig alltså av singular bestämd form blott inom ramen för min uppsats.

deltagaren avlägsnades hade det dröjt drygt 50 minuter. Syftet med aktionen var att rikta uppmärksamhet mot klimatkrisen.¹⁹⁶

De tolv personer som satt kvar efter polisens ankomst åtalades i Solna tingsrätt misstänkta för *sabotage* (13 kap. 4 § 2 men BrB) och *ohörsamhet mot ordningsmakten* (16 kap. 3 § BrB). Vad gäller åtalspunkten *sabotage* menade åklagaren i sin gärningsbeskrivning att de tilltalade hade "allvarligt stört och hindrat den allmänna samfärdseln genom att blockera framfarten för trafik". Samtliga dömdes för de nyss nämnda brotten. Påföljderna varierade: villkorlig dom, skyddstillsyn samt villkorlig dom och dagsböter.¹⁹⁷ Till sitt försvar hävdade de tilltalade bl.a. att de "agerat inom sin grundlagsskyddade demonstrationsfrihet" och att de "agerat i nöd på grund av den pågående klimatkrisen".¹⁹⁸

Demonstrationsfriheten (2 kap. 1 § regeringsformen [RF]) får begränsas genom lag, och endast om begränsningen avser tillgodose ändamål som är godtagbara i ett demokratiskt samhälle (2 kap. 21 § RF). Begränsningen av demonstrationsfriheten får inte gå utöver vad som är nödvändigt med hänsyn till vad som föranlett begränsningen. Begränsningen får inte sträcka sig så långt att den hotar den fria åsiktsbildningen. Demonstrationsfriheten får ytterligare begränsas bl.a. med hänsyn till ordning och säkerhet vid demonstrationen eller av tungt vägande trafikhänsyn (2 kap. 24 § RF).¹⁹⁹ Tingsrätten hänvisar till artikel 11 i Europakonventionen för mänskliga rättigheter som ger rätt att delta i fredliga sammankomster, men att utdömande av straff är tillåtet om straffbestämmelsen är en legitim och proportionerlig inskränkning av demonstrationsfriheten.²⁰⁰ Tingsrätten konstaterar även att inskränkningen av aktionsdeltagarnas demonstrationsfrihet är proportionerlig med hänsyn till den allvarliga trafikstörning de orsakat.²⁰¹

Vad gäller tingsrättens ställningstagande till aktionsdeltagarnas hävdade frihet från straff på grund av nöd gör den en hänvisning till Rädde Voxnadalen- och Svartedalens fallen. Tingsrätten ifrågasätter inte att en klimatkris föreligger, men den förklarar att det ankommer på samhällsorganen att med tillämpning av gällande lag väga diverse allmänna intressen – såsom klimatet – mot motstående intressen i syfte att vidta de skyddsåtgärder som anses vara nödvändiga. Därför är enskildas möjligheter till att

---

¹⁹⁶ ÅV-domen, s. 18.

¹⁹⁷ ÅV-domen, s. 1-15.

¹⁹⁸ ÅV-domen, s. 18.

¹⁹⁹ ÅV-domen, s. 22.

²⁰⁰ ÅV-domen, s. 22.

²⁰¹ ÅV-domen, s. 23.

skydda sig själva eller andra från klimatkrisen synnerligen begränsade, oavsett hur allvarlig de bedömer klimatkrisen vara.²⁰²

5.1.4 "DEMONSTRANTEN SOM STANNADE KVAR"²⁰³

OG hade tillsammans med andra aktivister tagit sig in i en vid tillfället öppen butikslokal i centrala Stockholm. Inne i lokalen satte de sig ned för att sjunga. Aktivisterna fällde även ut en banderoll. Butikspersonalen stängde därför lokalen. Eftersom OG stannade kvar i ytterligare tio till femton minuter så dömdes denne för *olaga intrång* (4 kap. 6 § andra stycket BrB). OG deltog för att uppmärksamma klimatet²⁰⁴ och gjorde gällande bl.a. att hen ska gå fri från ansvar p.g.a. nöd (klimatnödläge).²⁰⁵ HD ansåg inte att nöd förelåg därför att gärningen inte på ett konkret och omedelbart sätt skulle kunna bidra till att rädda det intresse som hotas, d.v.s. klimatkrisen.²⁰⁶

5.1.5 DÖMD, MEN PÅFÖLJD EFTERGES P.G.A. NÖD (PÅFÖLJDSEFTERGIFTDOMEN)²⁰⁷

Den 19 augusti 2022 deltog NT i en folksamling på Kungsgatan i Stockholm bestående av cirka 40 personer. Eftersom trafiken blockerades ansåg polisen att den allmänna ordningen stördes. Polis begärde att folksamlingen skulle avlägsna sig, något som den tilltalade underlät att följa. NT vägrade att flytta på sig p.g.a. klimatkrisen, detta i syfte att "sätta ljus på de aktuella frågorna".²⁰⁸ Hen förklarade civil olydnad vara "den sista utvägen för att väcka opinion och förmå politikerna att agera."²⁰⁹ NT åtalades för *ohörsamhet mot ordningsmakten* (16 kap. 3 § BrB). Hen påstod sig fri från straffrättsligt ansvar bl.a. p.g.a. att hen agerade i nöd.

Tingsrätten dömde NT för ohörsamhet mot ordningsmakten, men påföljden eftergavs. Tingsrätten motiverar domen enligt följande. Klimatkrisen utgör ett av rättsordningen skyddat viktigt intresse.²¹⁰ En gärning är försvarlig med hänsyn till klimathotet om gärningen är ägnad att avhjälpa nöden. I detta fall är gärningen riktad mot biltrafiken i Stockholm. Kopplingen mellan gärningen och klimathotet är för avlägset, och därför är nödbestämmelsen inte tillämplig: NT går alltså inte fri från ansvar p.g.a. nöd.

---

²⁰² ÅV-domen, s. 23.

²⁰³ Högsta domstolens dom 2023-12-22 i mål nr B 4926-23.

²⁰⁴ "Demonstranten som stannade kvar", p. 15.

²⁰⁵ "Demonstranten som stannade kvar", p. 3.

²⁰⁶ "Demonstranten som stannade kvar", p. 14 och 18.

²⁰⁷ Stockholms tingsrätt dom 2023-11-22 i mål nr B 4628-23.

²⁰⁸ Påföljdseftergift domen, s. 3.

²⁰⁹ Påföljdseftergift domen, s. 3.

²¹⁰ Påföljdseftergift domen, s. 6.

Påföljdseftergiften motiveras med att klimatkrisen är ett för rättsordningen skyddat viktigt intresse och eftersom NT har agerat i syfte att undanröja faran så framstår det som uppenbart oskäligt att utdöma påföljd.²¹¹

5.2 En definition av 'civil olydnad'

Henry David Thoreau (1817-1862) kan sägas vara ursprunget till begreppet *civil olydnad*. Han vägrade betala en viss skatt, något som ledde till en natt i fängelse. Något våldsamt motstånd från Thoreaus sida föregick inte hans fängelsevistelse. Thoreaus vägran grundade sig bl.a. i att han inte önskade stödja den amerikanska staten i att tillåta slaveri och dess krigsföring i Mexiko. Han ansåg den amerikanska staten agera orättfärdigt.²¹²

Avseende att ställa upp en eventuell definition av *civil olydnad* vill jag peka på det faktum att den är omdiskuterad och därmed obestämd. Det finns olika uppfattningar om vad för aktioner begreppet omfattar. Olika författare ställer upp olika kriterier.²¹³ Dessa kriteriers omfattning skiljer sig, i sin tur, beroende på vem man frågar. Exempelvis anser vissa författare, men inte andra, att definitionen ska inkludera ett ickevåldskriterium. I sin tur anser vissa författare att ickevåldet borde vara absolut, medan andra menar att en aktion inte kan vara helt våldslös.²¹⁴

För att beskriva de tre fall av civil olydnad som jag tar som exempel i min uppsats så utgår jag från den definition som Tomas Månsson använder sig av i sin avhandling i praktisk filosofi *Olydnad: Civil olydnad som demokratiskt problem*. Han formulerar sin definition på så sätt att

*[m]an utövar civil olydnad (eller utför en civil olydnadshandling eller civil olydnadsaktion) om och endast om man icke våldsamt och medvetet bryter mot någon av statens lagar i moraliskt, politiskt eller religiöst syfte.*²¹⁵

Månssons definition innehåller alltså ett ickevålds-, ett lagbrotts- och ett motivkriterium.²¹⁶ Som nämnt finns fler kriterier man skulle kunna inkludera än de tre som nyss räknades upp, varav två är ett legitimitetskriterium och ett straffkriterium. Dessa har varken Månsson eller jag med i definitionen av civil olydnad. Jag förklarar kort varför nedan.

---

²¹¹ Påföljdseftergift domen, s. 7.

²¹² Månsson (2004), s. 31.

²¹³ Månsson (2004), s. 32

²¹⁴ För en presentation av diverse författares olika definitioner och kriterier, se Hanqvist (1993).

²¹⁵ Månsson (2004), s. 34. Kursivering i original.

²¹⁶ Månsson (2004), s. 33.

Icke våldskriteriet innebär i huvudsak att det motstånd som utövas inte ska innefatta våld. Var man drar gränsen för våld samt ickevåld är dock inte en enkel fråga: Är en krossad fönsterruta som följd av en kastad sten att klassas som våld? Ett knytnävslag mot person bör uppfattas som våld, men en knuff? Att ignorera polisens uppmaning om att man ska avlägsna sig och i stället låta sig släpas till vägkanten innebär ett slags motstånd, men utgör det en våldsamt handling? Måste våldet vara fysiskt eller kan det vara psykiskt såsom användandet av okvädningsord?²¹⁷ Icke våldskriteriet anser jag inte kunna vara helt absolut. Alla typer av motstånd skulle kunna ses som något slags av våld. Om ickevåldskriteriet vore absolut – alltså att inget våld alls är tillåtet –, så skulle exempelvis medborgarrättsrörelsens s.k. *sit-ins*²¹⁸ i USA inte utgöra civil olydnad.²¹⁹ Detsamma skulle gälla de exempel jag tar upp i denna uppsats, därför att aktionsdeltagarna i samtliga fall gör motstånd på sådant sätt att annan än de själva behöver, eller hade behövt, flytta på dem medelst våld. Ett motstånd utan något slags av våld överhuvudtaget kanske inte har möjlighet att få effekt, den kanske inte leder till en önskad och nödvändig reaktion – eller någon reaktion överhuvudtaget.²²⁰

Lagbrottskriteriet innebär att den civilt olydige begår ett brott mot någon av statens lagar och att hen är medveten om det. Häri ligger att man inte följer vad lagen föreskriver eller att man aktivt gör vad den förbjuder. Ett problem med lagbrottskriteriet är om en grupp personer ställs inför rätta till följd av en civil olydnadsaktion men frikänns – alltså att domstolen bedömer deras gärningar inte bryta mot lagen –, så har de inte utövat civil olydnad.²²¹ Samtliga aktionsdeltagare²²² som fullgjorde respektive aktion i de fall jag tar upp dömdes för brott upptagna i brottsbalken. Vid aktionstillfällena lär samtliga deltagare ha varit medvetna om att deras gärningar inneburit, eller kan ha inneburit, lagbrott. Samtliga aktionsdeltagare har vid gärningstillfället varit myndiga, och de har bl.a. hindrat trafik eller arbetsfordon på ett sådant sätt som kan tänkas vara av intresse – samt en plikt – för rättsordningen att pröva. Exempelvis rör det sig om att förhindra arbetsfordon som utför arbete på uppdrag av staten i syfte att provborra för rikets framtida energiförsörjning. Min

---

²¹⁷ Jfr Månsson (2004), s. 37.

²¹⁸ I syfte att kritisera och protestera mot segregationen i USA under 1960-talet utförde svarta och vita aktivister aktioner på "vita" lunchrestauranger. Aktionerna var fredliga på så sätt att deltagarna, välklädda och artiga, lugnt bad om att få beställa mat. När aktionsdeltagarna nekades beställa så satt de envist kvar. När de fördes bort av polis så antradede ytterligare en grupp aktivister som tog den första gruppens sittplatser. Aktivisterna utsattes för misshandel under kommande aktioner, men det hindrade dem inte från att fortsätta. Se Gustafsson&Vinthagen (2010), s. 639 f.

²¹⁹ Hanqvist (1993), s. 164 f.

²²⁰ Hanqvist (1993), s. 20.

²²¹ Månsson (2004), s. 34 f.

²²² Jag räknar inte med den person som i ÅV-domen avlägsnade sig från platsen innan polisen hann befälla aktionsdeltagarna att flytta på sig.

bedömning hade varit annorlunda om en aktionsdeltagare hade hindrat en treåring på en trehjuling utföra lekfullt arbete.

Motivkriteriet innebär att de som agerar civilt olydigt gör det av något moraliskt, politiskt eller religiöst syfte; exempelvis för "att korrigera något man anser vara ett missförhållande".²²³ Jag bedömer samtliga aktionsdeltagare i respektive rättsfall ha agerat i såväl politiskt som moraliskt syfte. Aktivisterna i "*Rädda Voxnadalen*" och *Svartedalen* förhindrade arbetsfordon att utföra arbete som direkt hade lett till skador på naturen. Vad gäller *Svartedalen* vet vi att skadorna hade varit direkt: faktiska och levande träd var avsedda att avverkas. Vad gäller "*Rädda Voxnadalen*" har jag inget belägg för att något levande skulle ta skada, men utan tvekan skulle borringarna innebära ingrepp i naturen för ett antropocentriskt syfte, d.v.s. i huvudsak ett led i energiförsörjningen för det mänskliga samhället. Borringarna i "*Rädda Voxnadalen*" avsåg slutförvaring av utbränt radioaktivt kärnbränsle, d.v.s. material som utgör risk för att vara hälsofarligt för såväl människor som icke-människor. Aktionsdeltagarna agerade således i syfte att skydda, eller att skapa opinion om att skydda, människors och naturens liv och hälsa. Eftersom syftet med aktionerna i *ÅV-domen*, "*Demonstranten som stannade kvar*" och *Påföljdseftergift domen* var att rikta uppmärksamhet mot klimatkrisen, så anser jag de ha ett såväl politiskt som ett moraliskt syfte; uppmärksamma politiker att ta sitt ansvar i egenskap av makthavare, respektive betona vikten av dagens samt framtida generationers drägliga tillvaro.

Ett vanligt kriterium är *legitimitetskriteriet* som i huvudsak innebär att de civilt olydiga ser den rådande staten och rättsordningen *i stort* som legitim, eller att de inte ämnar omkullkasta den i sin helhet. Legitimitetskriteriet må syfta till att skilja civil olydnad från revolution.²²⁴ Månsson använder inte legitimitetskriteriet i sin definition.²²⁵ Det skulle utesluta Gandhis civila olydnad därför att Gandhi motsatte sig britternas kolonialism i Indien. Gandhi ansåg ju den rådande rättsordningen, britternas herrevälde, som illegitim. I min egen beskrivning av civil olydnad väljer jag också att inte inkludera något legitimitetskriterium. Aktionsdeltagarna, som individer eller som grupp, i exemplen på civil olydnad må tycka, eller inte tycka, att den svenska rättsordningen är legitim i sin helhet. Själv avhåller jag mig att inkludera ett legitimitetskriterium därför att det skulle kunna hindra sambandet mellan å ena sidan civil olydnads- och ekologisk lydnds-begreppen och å andra sidan beskrivningen av en antropocentrisk rättsordning ställt mot en ekorättslig ordning.

---

²²³ Månsson (2004), s. 35.

²²⁴ Månsson (2004), s. 43 f.

²²⁵ Månsson (2004), s. 43.

Ett annat vanligt kriterium att inkludera är ett *straffkriterium*, även detta inkluderar inte Månsson i sin definition.²²⁶ Det innebär att deltagarna i en civil olydnadsaktion är villiga att acceptera eventuella straffrättsliga sanktioner till följd av deras aktion.²²⁷ Mer eller mindre alla aktionsdeltagare i exemplen upplever jag inte låta sig hindras av olika straffrättsliga påföljder för att utföra civilt olydiga aktioner. Andra civilt olydiga klimataktionsdeltagare uppvisar en liknande eller samma orädsla för straffrättsliga bestraffningar.²²⁸ Huruvida alla potentiella civilt olydiga aktioner består av deltagare som ser sig villiga eller orädda för att acceptera eventuella straffrättsliga sanktioner är svårt att slå fast. Aktionsdeltagarna kan ju dessutom se sig själva som villiga att acceptera sådana påföljder, men sett till klimatkrisen kanske de anser sig inte ha något annat val: rädslan för klimatets framtid är måhända starkare än rädslan för exempelvis böter eller fängelse. Jag anser därför ett straffkriterium inte behöva inkluderas i min beskrivning av civil olydnads-begreppet.

5.3 Den civila olydnadens funktion

Juristen Dan Hanqvist förklarar i sin bok *Civil olydnad: om staten, lagen och moralen* att rätten är nära knuten till den statliga legaliteten, medan "moralen förs till det civila samhällets legitimeringsförmåga."²²⁹ Hanqvist menar att en sådan begreppslig skillnad öppnar upp för samhällets medborgare att använda den civila olydnaden som ett medel för att försvara rättsordningens legitimerande principer. Den civila olydnaden, när den uppstår, kan verka som en indikation för rätten att den håller på att tappa medborgarnas förtroende. Det kan exempelvis bero på att en viss orättvisa finns. Den civila olydnaden kan därför "fungera som ett stöd åt den sociala ordningen"²³⁰ genom att bl.a. uppmärksamma majoriteten om orättvisan och vädja den till att tänka om.²³¹ Rätten kan visa sig vara i behov av en förändring, och genom "förändringsmetoden" civil olydnad kan rätten förhoppningsvis utvecklas till det bättre och stå stadigare än tidigare.²³² Den civila olydnadens potential för rättslig förändring utgör inte någon ogrundad hypotes. Exempelvis är flertalet mänskliga rättigheter till viss, eller stor del, resultatet av olika rörelsers civilt olydiga verksamhet: bl.a.

---

²²⁶ Månsson (2004), s. 45.

²²⁷ Månsson (2004), s. 45.

²²⁸ Se exempelvis SVT Nyheter (2023) och ETC (2022).

²²⁹ Hanqvist (1993), s. 17.

²³⁰ Hanqvist (1993), s. 18.

²³¹ Hanqvist (1993), s. 86.

²³² Hanqvist (1993), s. 18; Strindlund, Vinthagen (2011), s. 66 f; och Vinthagen (2005), s. 11.

arbetarrörelsen, medborgarrättsrörelsen i USA, suffragetterna och Gandhis kamp i Indien.²³³

Rätten kan beskrivas ha en samordnande funktion. Att ställa krav på medborgarna för vad som är tillåtet och otillåtet skapar förhoppningsvis något slags förutsägbarhet och ordning, något som underlättar för rättens "invånare" (individer, familjer, grupper, nationer, etc) att leva sina liv. En civil olydnadsaktion leder i de flesta fall – om inte alla – till temporära oförutsägbarheter för en eller flera andra personer. Exempelvis att som fotgängare sätta sig ned på en trafikerad vägbana och därigenom förhindra trafikens framkomst stör i allra högsta grad denna förutsägbarhet och den allmänna ordning som jag tänker att rätten syftar ge upphov till samt upprätthålla. Det är "enkla" om medborgarna lyder auktoriteten, att de avhåller sig från att vara olydiga. Å andra sidan kan den civila olydnaden faktiskt bidra till att upprätthålla den sociala ordningen genom att försöka komma till rätta med orättvisor, direkt eller indirekt.²³⁴

En viktig sak att ha i åtanke är att för mycket vikt inte får läggas vid att individualisera olika aktioner. En individualisering får en vilseledande effekt därför att en civil olydnadsaktion i många fall – kanske de flesta, om inte alla – är en del av en *process*.²³⁵ Mot bakgrund av det jag beskrivit ovan om dikotomier, så lär det ligga i antropocentrismens intresse att individualisera och kategorisera, något som alltså är felaktigt. Rimligare vore att ha ett pluralistiskt, relationellt och social-ekologiskt perspektiv i syfte att kunna se och ta hänsyn till processens helhet samt dess budskap.

5.3.1 ATT STÖRA DEN ALLMÄNNA ORDNINGEN

Thomas Mathiesen talar i sin bok *Rätten i samhället*²³⁶ om rättens syfte. Han hänvisar till straffrättsteorin vari det ofta talas om straffets funktion vara dels att förhindra individen från att begå (fortsatt) brottslighet, och dels att motivera allmänheten att avhålla sig från att begå brott därför att brottslig verksamhet må leda till bestraffning.²³⁷ Vad syftet skulle kunna vara med att förhindra samt avhålla från

---

²³³ Gustafsson, Vinthagen (2013), s. 26 f. Se också Gustafsson, Vinthagen (2010), s. 638-640 för en kortfattad genomgång av medborgarrättsrörelsen i USA under 1960-talet.

²³⁴ Hanqvist (1993), s. 90.

²³⁵ Vinthagen (2005), s. 196. Ett exempel inom ramen för denna uppsats är just "Rädda Voxnadalen" där den aktion som står föremål för NJA-referatet utgör en av flera aktioner, som i sin tur beskrivs vara en del av klimatrörelsen som är långt mycket mer omfattande än "Rädda Voxnadalen" både i tid, rum och tema. Se bl.a. skiljaktig mening i hovrätten, NJA 1982 s. 621, s. 625. Se också Återställ våtmarker som återkommande utför olika aktioner såsom ytterligare motorvägsblockader (exempelvis 2023-09-12 och 2023-09-19), störande av TV-sänd danstävling (2023-05-27) och störande av riksdagsmöte (2023-04-19); se Återställ Våtmarker (u.å.) *Pressmeddelanden*.

²³⁶ Mathiesen (2005).

²³⁷ Jfr Mathiesen (2005), s. 68 och 73.

brottslighet torde vara att det riskerar leda till skada samt lidande, som redan där och då eller i förlängningen riskerar ge upphov till oförutsägbarhet och en otrygg tillvaro, d.v.s. oordning. Härledningsvis skulle ett syfte med (den positiva) rätten i stort – alltså räknat även andra rättsområden än det straffrättsliga – kunna vara att skapa förutsättningar för något slags av ordning, måhända en *allmän* ordning. Ponera ett kölapps-system: En norm som påbjuder köande personer att taga nummerlapp leder – förutsatt att inblandade aktörer följer normen – till rättvisa på så sätt att den som väntat längst är näst på tur. Aktörerna är förhoppningsvis införstådda i samt accepterar denna rättvisa och vet med sig att "om jag och alla andra följer vad som står på skylten så kommer det så småningom att bli min, respektive alla andras, tur." Om samtliga aktörer följer de normer som kölapps-systemet ställer upp så infinner sig en förutsägbar och trygg tillvaro, d.v.s. en allmän ordning. En civil olydnadsaktion innebär att förutsägbarheten och den trygga tillvaron sätts ur spel. Civil olydnad stör den allmänna ordningen.

Mot bakgrund av idén att rättens syfte är att skapa förutsägbarhet och en allmän ordning bland dem som underkastar sig den, så ställer jag mig frågande till hur *allmän* eller omfattande denna *allmänna* ordning verkligen är. Som den s.k. närläsningen kommer att visa i avsnitt 6.1 nedan, så upplever jag den allmänna ordningen vara människocentrerad, eller i vart fall ha en antropocentrisk utgångspunkt: den allmänna ordningen störs av *mänskliga* gärningar genom att *människor* inte respekterar de *mänskliga* reglerna som *mänskliga* konstitutionella institutioner har utfärdat. Jag döper den därför, inom ramen för min uppsats, till 'den *antropocentriska* allmänna ordningen'. Man skulle kunna tala om att ekorätten bl.a. har en motsvarande "funktion" som den antropocentriska rätten, men att den inte bara tar hänsyn till gärningar, företeelser och syften som har en mänsklig utgångspunkt. Jag skönjer därför en distinktion: att det finns en *antropocentrisk* allmän ordning, och en motsvarande *ekologisk* allmän ordning. Begreppet 'den ekologiska allmänna ordningen' ser jag inrymma bl.a. ett drägligt klimat utan omfattande klimatförändringar och ett demokratiskt synsätt som omfattar såväl mänskligheten som det icke-mänskliga.

Den civila olydnaden är ingen straffrättslig brottsrubricering i sig, men en civil olydnadshandling må uppfylla rekvisiten för bl.a. (de antropocentriska) brotten *egenmäktigt förfarande, ohörsamhet mot ordningsmakten* eller *sabotage*.²³⁸ Dessa brott kan exempelvis leda till (de antropocentriska straffen) dagsböter och fängelse. Mot bakgrund av Mathiesen ovan syftar straffen och brottsrubriceringarna avhålla människorna från att begå sådana gärningar som (den antropocentriska)

---

²³⁸ 8 kap. 8 §, 16 kap. 3 § respektive 13 kap. 4 § BrB.

rättsordningen missaktar. I förlängningen kan alltså den civila olydnaden sägas leda till en antropocentriskt oförutsägbar och otrygg tillvaro: en civil olydnadsaktion riskerar störa den *antropocentriska* allmänna ordningen. En ostörd och upprätthållen ekologisk allmän ordning skulle kunna göra sig uttryck i ett förutsägbart och behagligt klimat utan omfattande klimatförändringar. Med andra ord, tänker jag, att vi befinner oss i – eller i vart fall rör oss mot – en *ekologisk* allmän ordning: en ur ett ekologiskt perspektiv oförutsägbar och otrygg tillvaro. Ett exempel på en ekologisk olydnadshandling som stör den ekologiska allmänna ordningen skulle, enligt denna logik, kunna vara att släppa ut *onaturligt* stora mängder växthusgaser – exempelvis genom att bryta torv. Den ekologiska allmänna ordningen är mer heltäckande, såväl i omfattning som i styrka. Om man bara talar om den *antropocentriska* allmänna ordningen riskerar den *ekologiska* allmänna ordningen hamna i skymundan. Sett till den ekologiska allmänna ordningens omfattning och styrka, så kommer den förr eller senare att på ett ohållbart sätt även störa den antropocentriska allmänna ordningen: exempelvis kommer brist på mat och dricksvatten sannolikt leda till en omfattande social oförutsägbarhet och otrygghet. Ett fokus bara på att försöka upprätthålla den antropocentriska allmänna ordningen lär i slutändan alltså leda till dess egna fall.²³⁹

Mot bakgrund av ekorättens relationella, icke-dikotoma och ständigt tillblivande karaktär samt att den öppnar upp för att beakta tillvarons komplexitet ser jag gärningar – såväl handling som icke-handling – inte nödvändigtvis kunna avgränsas kausalt. Det är inte bara de aktörer som faktiskt släpper ut växthusgaser som stör den ekologiska ordningen. En ekologiskt ovillig politiker stör den ekologiska ordningen genom att fatta beslut och icke-beslut som senare i kausalkedjan leder till utsläpp av växthusgaser.

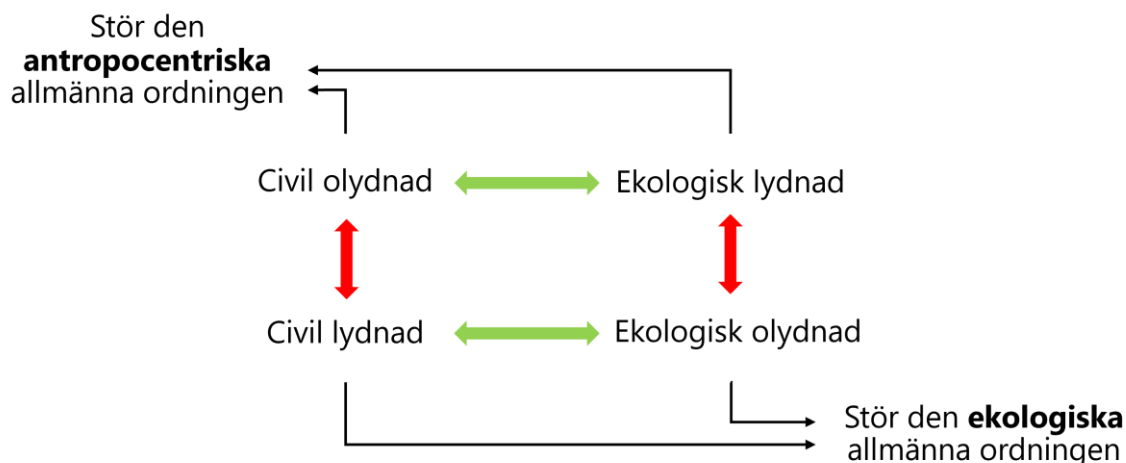
Civil lydriad förutsätter att det finns en "lydig" motsats, som vi därför skulle kunna benämna 'civil lydriad'.²⁴⁰ Civil lydriad denoterar de handlingar – och icke-handlingar – som inte utmanar den antropocentriska rätten. Ett civilt lydigt uppträdande innebär att den antropocentriska allmänna ordningen *inte* störs – tvärtom, den upprätthålls. Med samma logik förutsätter ekologisk lydriad att något slags av 'ekologisk olydnad'

---

²³⁹ Jfr Plumwood (2002), s. 236, som skriver att "[i]f the world of nature dies, Wall Street dies too.". Jfr även Stenseke Arup (2023), s. 21, som menar att "[i]nget rättsområde kommer vara förskonat från de förändringar som exempelvis en temperaturökning på 3-4 grader kommer innebära."

²⁴⁰ Det är viktigt att ha för vana att kritisera en förgivettagen laglydnad. I ljuset av sina erfarenheter i koncentrationsläger reflekterar Primo Levi över att de monster som finns i världen är för få för att utgöra en riktig fara, i stället är det de vanliga människorna som man ska se upp för. Som exempel på den 'olycksbringande lydriaden' tar Strindlund och Vinthagen de lokförare som lydigt fortsatte att transportera judar till koncentrationsläger och de amerikanska soldater som lydigt följde anvisningarna för att släppa atombomber över Hiroshima och Nagasaki. Se Strindlund, Vinthagen (2011), s. 71 f samt s. 330, fotnot 52 med hänvisning till Levi (1990).

finns. De fyra begreppen *civil olydnad*, *ekologisk lydnad*, *civil lydnad* samt *ekologisk olydnad* bildar tillsammans med de två allmänna ordningarna ett schema som jag döper till *de allmänna ordningarna*-schemat.

Figur 5. *De allmänna ordningarna*-schemat.²⁴¹

Den övre radens begrepp i *de allmänna ordningarna*-schemat är benämningar på gärningar som stör den antropocentriska allmänna ordningen. Begrepp i den nedre raden benämner gärningar som stör den ekologiska allmänna ordningen. Begreppen på respektive rad är varandras motsvarigheter (gröna pilar), d.v.s. begreppen beskriver *samma* gärningar. Begreppen i respektive kolumn är varandras motsatser (röda pilar), d.v.s. begreppen beskriver *olika* gärningar. Illustrationens svarta pilar pekar på gärningarnas följder.

Den ekologiska olydnaden ser jag vara sådana handlingar och icke-handlingar som i främsta rummet utmanar eller bryter mot ett ekocentriskt och ekologiskt perspektiv på rätten. Inom ramen för klimataktioner ser jag civil lydnad och ekologisk lydnad vara benämningar på samma handlingar och icke-handlingar. Huruvida man tolkar en gärning utgöra civil lydnad eller ekologisk olydnad beror helt enkelt på om man anlägger ett antropocentriskt respektive ekologiskt perspektiv på gärningen. Exempelvis är brytning av torv såväl civilt lydigt som ekologiskt lydigt.

Jag vill poängtera att schemat är en förenklad förklaringsmodell.²⁴² Samtliga beteenden och gärningar som skulle kunna beskrivas som civilt lydiga stör nödvändigtvis *inte* den ekologiska allmänna ordningen. Exempelvis innebär en gärning som inte leder till att miljöbrottet *nedskräpning* (29 kap. 7 § miljöbalken) begås att

²⁴¹ Egen illustration.

²⁴² Syftet med schemat är alltså inte att bidra med uttömmande svar. Schemat är, precis som det övergripande ekologiska lydnads-begreppet, ett analytiskt *redskap* inte den *färdiga konstruktionen*.

såväl en civilt lydig som en ekologiskt lydig handling har utförts. En person som *låter bli* att skräpa ned ser jag bidra till att upprätthålla både den antropocentriska och den ekologiska allmänna ordningen. Förklaringsmodellens enkelhet och begreppens överlapp innebär alltså att den inte gör anspråk på att bidra med något slutgiltigt svar. Likväl anser jag enkelheten och överlappen inte utgöra hinder för schemats syfte att visualisera de olika förhållandena som må lyfta fram nödvändiga ekologiska frågor och perspektiv.

5.4 Demokrati och civil olydnad

Begreppet *demokrati* är mångfacetterat. I den mest allmänna av former betyder det 'folkstyre'.²⁴³ Mer eller mindre ska alla i ett samhälle eller annan gemenskap ha rätt att bli hörda. Makthavarna ska ta hänsyn till medborgarnas gemensamma intressen samt att bedöma viktiga särintressen.²⁴⁴ Generellt sett grundar sig demokrati på bl.a. jämlikhet och majoritetsvilja, den senare alltså att beslut fattade av makthavarna bör följa den uppfattning som det stora flertalet har sympati för.²⁴⁵ Debatter av politisk karaktär består alltsomoftast av motsatta ståndpunkter, varpå demokratin innebär en fredlig konfliktlösning.²⁴⁶

Det kan hävdas att civil olydnad *hotar* demokratin på så sätt att en minoritet använder sig av olagliga utomparlamentariska metoder för att kräva de folkvalda makthavarna (de inomparlamentariska aktörerna) att ta ställning i frågor som eventuellt avviker från majoritetsviljan. Den civila olydnaden kan också påverka på så sätt att majoritetsviljan förhindras att genomdrivas.²⁴⁷ En civil olydnadsaktion behöver dock inte stå i opposition till majoritetsviljan. Dess budskap kan rentav vara i linje med majoritetsviljan och syftet vara att påminna makthavarna om att deras vallöften inte är infriade.²⁴⁸ Ur ett jämlikhetsperspektiv kan den civila olydnaden ses hota demokratin genom att aktionsdeltagarna agerar i strid med principen om att ingen vuxen medborgare ska inneha mer politisk makt än någon annan.²⁴⁹ Civil olydnad må också *främja* demokratin på så sätt att den, som redan nämnts, kan verka som en indikator för att rätta till orättvisor och därigenom sträva efter demokratisk jämlikhet.²⁵⁰ Som motargument kan man anföra att civilt olydiga personer om de önskar förändra rätten

---

²⁴³ Nationalencyklopedin, sökord *demokrati*.

²⁴⁴ Peczenik (1995), s. 15.

²⁴⁵ Peczenik (1995), s. 15.

²⁴⁶ Peczenik (1995), s. 14.

²⁴⁷ Månsson (2004), s. 14.

²⁴⁸ Månsson (2004), s. 90 f.

²⁴⁹ Månsson (2004), s. 93

²⁵⁰ Månsson (2004), s. 14.

i stället borde välja lagliga metoder, såsom att rösta i allmänna val, själva kandidera i dessa val, skriva brev eller debattartiklar, etc.²⁵¹ Ett argument mot den legala vägen är att den må vara långsam och alldeles för byråkratisk.²⁵²

Statsminister Ulf Kristersson menar att klimataktivisterna förstör det politiska samtalet, att de försöker sabotera den demokratiska processen och att de låtsas bry sig om klimatet. Det som behövs, menar Kristersson, är ett sansat och konstruktivt demokratiskt samtal om klimatpolitiken.²⁵³ Det parlamentariska systemet visar sig inte vara tillräckligt. Det är för långsamt och när något faktiskt sker, så är det inte tillräckligt²⁵⁴ – samtidigt som problemet växer för varje dag. Klimatnödläget är kritiskt; politiken har haft tid till sansade och konstruktiva samtal i decennier.²⁵⁵ Klimataktioner i form av civil olydnad upplever jag vara ett slags sista utväg i den *demokratiska processen*. Mot bakgrund av ett slags politisk prokrastination avseende klimatnödläget utgör den civila olydnaden ett moraliskt och demokratiskt rättfärdigat handlande.²⁵⁶ I stället för att "förstöra" det politiska samtalet, så *uppmuntrar* den civila olydnaden inte bara till handling utan förhoppningsvis också till på riktigt konstruktiva samtal och åtgärder.

5.4.1 SOCIALA RÖRELSER: UTOPARLAMENTARISM SOM FÖRÄNDRINGSPROCESS

Civil olydnad utförs inte sällan av personer som på ett eller annat sätt har en koppling till en eller flera s.k. sociala rörelser. En civil olydnadsaktion är inte beroende av en social rörelse, men jag tycker att de båda företeelserna kompletterar varandra väl – inte minst vad gäller de demokratiska och de utomparlamentariska aspekterna som är relevanta för min uppsats. Sociala rörelser är dessutom bra och konkreta exempel på en relationell och pluralistisk företeelse i samhället som sällan – eller aldrig – är statisk: som kommer framgå nedan är varje social rörelse svår att definiera och de är under ständig förändring.

En social rörelse är en samling individer, grupperingar, och/eller organisationer som samlar sig i och kring en filosofisk idé, politisk fråga eller annan övertygelse. En social rörelse kan sägas vara "ett icke-formellt «kollektivt handlande»",²⁵⁷ icke-formellt i den mening att rörelsen inte utgör en formell institution i ett samhälles rättsordning. Den

---

²⁵¹ Se Månsson (2004), s. 66-68.

²⁵² Hanqvist (1993), s. 111.

²⁵³ Kristersson (2023).

²⁵⁴ Hanqvist (1993), s. 111.

²⁵⁵ Viktigt att poängtera är att jag inte klandrar endast Ulf Kristersson och hans regering. Jag talar om politikerna, makthavarna, i allmänhet. Klimatförändringarna i fråga uppstod ju innan riksdagsvalet 2022.

²⁵⁶ Se Lysaker (2022), s. 217.

²⁵⁷ Gustafsson, Vinthagen (2010), s. 660.

är en social händelse som uppstår bl.a. i syfte, men inte uteslutande för, att förändra, behålla eller ta tillbaka något som rörelsen ser som hotat; såsom ett värde, en funktion, en företeelse eller en ideologi i samhället. Detta något behöver nödvändigtvis inte vara hotat, i stället kan rörelsen ha som mål att åstadkomma sagda värde, funktion, etc. En rörelse kan alltså försöka ge upphov till, och likaväl vara en följd av, en förändringsprocess.²⁵⁸ Beskrivningen av en social rörelse som en icke-institution lyfter fram dess roll som något slags motpart till de formella maktinstitutionerna i samhället, ett slags utomparlamentarisk kraft som försöker uppmärksamma och påverka från de formella maktinstitutionernas utsida. Mellan en rörelse och exempelvis Sveriges riksdag finns i så fall ett förhållande vari den ena motparten påverkar den andra och vice versa.²⁵⁹

Sociala rörelser är inte enhetliga, de utgör i vart fall inte en enhetlig aktör. En rörelse utgörs, som sagt, inte av *en* individ, gruppering eller organisation, utan av flera. Den består av en mer eller mindre heterogen samling entiteter – vars aktörer eller helheter må överlappa varandra på olika sätt – med samma eller liknande mål eller syfte. Gruppen Återställ Våtmarker är inte en social rörelse, men den kan sägas *ingå* i miljö- och klimatrörelsen²⁶⁰ – precis som Extinction Rebellion, Fridays for Future, Naturskyddsföreningen med flera. Gustafsson och Vinthagen beskriver sociala rörelser som ett *multiaktörsnätverk* och nätverket håller samman med hjälp av olika kommunikationslänkar mellan aktörerna. Dessa kommunikationslänkar utgör en förutsättning för, och avgör, rörelsens förmåga att koordinera sig. En rörelses karaktär som nätverk innebär att den ger uttryck för "ett pluralistiskt socialt fenomen".²⁶¹ Det innebär också att rörelser är föränderliga: de må uppstå ur vad som kan uppfattas som tomma intet, på väg mot ett mål för att snabbt byta riktning(ar). Gustafsson och Vinthagen förklarar också att sociala rörelser, allteftersom de utvecklas med tiden, må delas upp i delrörelser, men att dess "början" och "slut" är obestämda. De sociala rörelserna må kartläggas och återges, men så fort en sådan kartläggning eller återgivning är utförd, så har rörelsen ändrat form.²⁶² Sociala rörelser är därmed inte bara pluralistiska utan fungerar också relationellt på ett liknande sätt som ekorätten.

---

²⁵⁸ Jfr Gustafsson, Vinthagen (2010), s. 661.

²⁵⁹ Jfr Gustafsson, Vinthagen (2010), s. 663.

²⁶⁰ Jfr Gustafsson, Vinthagen (2010), s. 661 f.

²⁶¹ Gustafsson, Vinthagen (2010), s. 661 och 662.

²⁶² Gustafsson, Vinthagen (2010), s. 662.

5.5 "Ekokrati": alla som berörs ska höras

Ovan togs jämlikhetsaspekten i demokratibegreppet upp, d.v.s. att ingen vuxen medborgare ska inneha en större politisk makt än någon annan vuxen medborgare. I en ekorättslig kontext finns anledning att ifrågasätta vad man menar med jämlikhet. I val till Sveriges riksdag är det bara svenska medborgare fyllda 18 år som har rösträtt.²⁶³ Såvitt jag förstår så är det underförstått²⁶⁴ att bl.a. epiteterna "medborgare", "barn" och "förälder" i omnämnda lagtexter i fotnoten i föregående mening tillskrivs endast människor (*Homo sapiens*) och inte icke-människor av olika slag. Det innebär exempelvis att en blåmes (*Cyanistes caeruleus*) eller en hassel (*Corylus avellana*), i skrivande stund, inte kan inneha svenskt medborgarskap och därmed inte ha rösträtt i val till riksdagen. Jag har förståelse för impliciteten därför att exempelvis blåmesar och hasselträd sannolikt har svårt att uppnå en nödvändig förståelse, och omsättning av kunskap i praktiken, för mänsklig kultur och språk som ett röstdeltagande i ett svenskt mänskligt demokratiskt riksdagsval kräver.²⁶⁵ Jag må framstå som naiv när jag antyder att blåmesar och hasselträd bör ha rösträtt, men idén om en ekologisk demokrati – att ha rätt till att få sin röst hörd – är inget nytt.

Odin Lysaker,²⁶⁶ professor i etik vid Universitetet i Agder, anför vad han kallar 'ekoargumentet' (norska: *økoargumentet*). Begreppet innebär dels att civil olydnad är moraliskt acceptabelt, och dels att det är ett demokratiskt tillvägagångssätt. Ekoargumentet menar att begreppet 'natur' ska förstås holistiskt i stället för dualistiskt, d.v.s. att allt hänger samman snarare än att det delas in i kategorier med tydliga gränser.²⁶⁷ Lysaker menar att den rådande dualistiska antropocentrismen inte är tillräcklig för att hantera klimatkrisens komplexitet, i stället måste vi anlägga ett ekocentriskt perspektiv för en mer adekvat hantering av klimatkrisen.²⁶⁸ Lysaker talar även om den *ekologiska demokratin* som bygger "på tanken om att allt som er berört, också bör bli hört." Detta mot bakgrund av att det inte bara är människan som får ta konsekvenserna av klimatkrisen, även icke-mänskliga organismer och existenser – såsom blåmesar och hasselträd.²⁶⁹ Mot bakgrund av språkets kraft och normerande

---

²⁶³ Se 3 kap. 4 § regeringsformen (1974:152) och Lag (2001:82) om svenskt medborgarskap.

²⁶⁴ Jag har inte funnit stöd i lagtext eller förarbeten som uttryckligen förklarar att det är 'människor' som avses.

²⁶⁵ Dessutom, tror jag inte att en blåmes, än mindre ett hasselträd, besitter nödvändig motorik för att göra i ordning en röst enligt 7 kap. 2 § 1 st vallagen (2005:837).

²⁶⁶ Lysaker (2022).

²⁶⁷ Lysaker (2022), s. 215.

²⁶⁸ Lysaker (2022), s. 215.

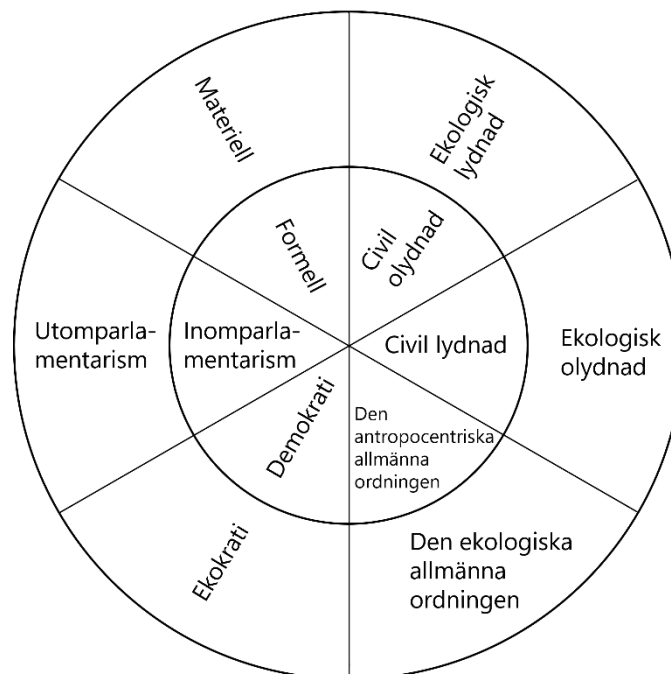
²⁶⁹ Lysaker (2022), s. 215 f.

verkan väljer jag att dra ihop 'ekologisk demokrati' till *ekokrati* för att betona en icke-antropocentrisk utgångspunkt.

Om vi låter det drägliga klimatet falla ned i den överhettade antropocentriska avgrunden, så dras såväl demokratin som ekokratin med ned i den. Utan ett gott klimat obefintliggörs förutsättningarna för alla typer av demokrati.

5.6 Den civila olydnadens dikotomihjul

Detta kapitel avslutas med uppsatsens sista dikotomihjul. Likt tidigare dikotomihjul samlar det upp dikotomier som är viktiga för att förstå den ekologiska lydnaden.²⁷⁰ Som sagt, dikotomihjulets centrumbegrepp är antropocentriska medan de perifera begreppen är ekorättsliga.

Figur 6. Den civila olydnadens dikotomihjul.²⁷¹

²⁷⁰ Notera att 'ekologisk lydnad' tar plats i dikotomihjulet. Jag vill påminna läsaren om att 'ekologisk lydnad' inom ramen för min uppsats *såväl* denoterar klimataktioner utifrån ett ekorättsligt perspektiv som står symbol för en ekorättslig förståelse av klimataktioner.

²⁷¹ Egen illustration.

6 FRÅN CIVIL OLYDNAD TILL EKOLOGISK LYDNAD MED HJÄLP AV SPRÅKET

6.1 Närläsning av rättsfall

I avsnitt 5.1 ovan presenterade jag omständigheterna i fem rättsfall vilka faller in under en definition av civil olydnad: "Rädda Voxnadalen,"²⁷² "Svartedalen,"²⁷³ "Demonstranten som stannade kvar"²⁷⁴ samt vad jag benämner "ÅV-domen"²⁷⁵ och "Påföljdseftergiftsdomen"²⁷⁶. Jag återkommer nu till dessa. Mot bakgrund av tidigare avsnitt ämnar jag genomföra ett slags *närläsning* av rättsfallens domskäl som, enligt mig, påvisar att den svenska rättstillämpningen är antropocentrisk. Vad gäller närläsningens metod, syfte och avgränsning hänvisar jag tillbaka till kapitel 1 ovan.

6.1.1 RÄDDA VOXNA DALEN (NJA 1982 s. 621)

Närläsning 1

I det moderna *antropocentriska* industrisamhället utövas i vidsträckt omfattning verksamhet som inrymmer potentiella risker för människors *och andra organismers* liv och hälsa eller för skada på andra viktiga intressen, *såväl mänskliga som icke-mänskliga*.²⁷⁷

HD tar som utgångspunkt, och beskriver därför kort, det mänskliga industrisamhället. Jag förtydligar att industrisamhället utgör en risk inte bara för människorna utan även för icke-människorna, såväl levande som icke-levande.

Närläsning 2

Det ankommer ytterst på *de antropocentriska* statsmakterna – *ytterst, därför att naturen är underlägsen människan och de sociala konstruktioner i form av statliga institutioner som människan skapat i syfte att överordna sig och tygla naturen* – att genom lagstiftning eller i annan i grundlagen föreskriven ordning träffa avgöranden i sådana frågor.²⁷⁸

Mot bakgrund av beskrivningen av industrisamhället i *närläsning 1* förklarar HD i *närläsning 2* kortfattat vilka som har mandat att avgöra vilka risker som Jorden och dess invånare behöver acceptera. HD menar att de mänskliga statsmakterna besitter detta mandat. Sett till ordet 'ytterst' tolkar jag HD göra en förhållandevis tydlig antydning om sin syn på människan och den positiva rätten som överlägsen naturen. HD tar ett

---

²⁷² NJA 1982 s. 621.

²⁷³ NJA 2000 s. 302.

²⁷⁴ Högsta domstolens dom 2023-12-22 i mål nr B 4926-23.

²⁷⁵ Solna tingsrätt dom 2022-10-24 i mål nr B 7513-22.

²⁷⁶ Stockholms tingsrätt dom 2023-11-22 i mål nr B 4628-23.

²⁷⁷ NJA 1982 s. 621, s. 630.

²⁷⁸ NJA 1982 s. 621, s. 630.

performativt ställningstagande som ställer upp förutsättningarna för vilka som har rätt att delta och vilka som inte har det. Formuleringen – alltså användandet av ordet 'ytterst' – är ur ett antropocentriskt perspektiv beskrivande, men jag anser den dessutom vara passivt normativ (se avsnitt 3.3) oavsett om HD därom är medveten eller ej. HD drar implicit gränserna för vad som är å ena sidan relevant och å andra sidan irrelevant: HD sätter den antropocentriska demokratin i centrum och skjuter den ekologiska ekokratin ut i periferin.

Närläsning 3

På lång sikt skulle en sådan utveckling kunna äventyra de politiska organens möjligheter att utöva sin verksamhet i konstitutionell ordning och i enlighet med folkviljan, sådan denna kommit till uttryck i allmänna antropocentriska demokratiska val.²⁷⁹

HD uttrycker att frågan om kärnkraft som energiförsörjning i vårt samhälle varit underkastad en folkomröstning innan gärningarna begicks.²⁸⁰ Mot bakgrund av att vi – i synnerhet i västvärlden – lever i och formas av en antropocentrisk kultur bedömer jag en folkomröstning nödvändigtvis inte vara ett rättfärdigt argument; åtminstone inte förrän alla andra jordliga existenser som berörs får sin röst hörd. En allmän folkomröstning riskerar upprätthålla eller, ännu värre, förstärka den antropocentriska kulturen som de röstberättigade dessförinnan formats av. Jag upplever att ett nyttjande av demokrati-begreppet inte kan presenteras förutsättningslöst i en rättslig formulering av detta slag. Ett användande av ett sådant ord kräver dessutom att dess kontext och, i synnerhet, dess omfattning presenteras: radioaktivt avfall innebär inte bara en risk för de röstberättigade, utan även de icke-röstberättigade.

Närläsning 4

I en antropocentrisk rättsstat med ett antropocentriskt styrelseskick är det av grundläggande betydelse att den antropocentriskt konstitutionella ordningen för fattande av inomparlamentariska politiska beslut respekteras av medborgarna samt det icke-mänskliga som inte har vare sig möjlighet eller rätt att få sina röster hörda i den antropocentriska demokratin.²⁸¹

HD:s resonemang kan tyckas framstå som en självklarhet, men det förutsätter att läsaren är införstådd i den människocentrerade betydelsen av 'demokrati' och 'demokratiskt styrelseskick'. Genom att lyfta fram HD:s antropocentriska perspektiv synliggörs dess utslutning av det icke-mänskliga. HD skjuter dessutom utomparlamentarismen ut i periferin och framställer inomparlamentarismen som ett slags förutsättning för en fungerande demokrati.

---

²⁷⁹ NJA 1982 s. 621, s. 631.

²⁸⁰ NJA 1982 s. 621, s. 630 f.

²⁸¹ NJA 1982 s. 621, s. 631.

Närläsning 5

Försök att med – ur ett antropocentriskt perspektiv – lagstridiga medel påverka det politiska beslutsfattandet måste motverkas.²⁸²

Även den antropocentriska demokratin och inomparlamentarismen har visat sig vara i behov av utomparlamentarismen även då den senare utgjort ett lagstridigt medel.²⁸³ I stället för att försöka *motverka* utomparlamentarismen metoder i allmänna ordalag så borde rättsväsendet *ta ställning* till de budskap som framförs – inte minst därför att budskapen grundar sig i omfattande naturvetenskaplig forskning. Rättsväsendet borde upprätta ett slags symbiotisk kommunikation i stället för att genomföra ett dualistiskt avfärdande. I stället för att upprätthålla en förenklad och dualistisk syn på demokrati, bör man lyfta fram ekorätten som må öppna upp för en relationell och holistisk förståelse av tillvarons icke-dikotoma komplexitet.

Närläsning 6

Inom ramen för bedömningen om hur en påföljdsbestämning ska göras i förhandenvarande mål, resonerar HD om det fall en gärningsperson i sin opinionsbildande verksamhet tillgripit lagstridiga handlingar blott en eller ett par enstaka gånger eller om hen satt det i system. I det senare fallet har man "anledning att se särskilt allvarligt på brottet."²⁸⁴

Av betydelse är vidare om gärningen framstår som en enstaka företeelse eller tillfällig förlöpning eller om gärningsmannen tvärtom vid upprepade tillfällen i sin opinionsbildande verksamhet har tillgripit antropocentriskt lagstridiga handlingar av samma eller liknande art, kanske till och med har satt sådana metoder i system. Givet är att man i det senare fallet har anledning att se särskilt allvarligt på brottet. Däremot kan det förhållandet att gärningen må ha utgjort led i en långvarig och planerad verksamhet i syfte att uppnå ett visst politiskt mål inte i och för sig anföras som en försvårande omständighet, under förutsättning att verksamheten i övrigt bedrivits i antropocentriskt lagliga former och således endast inneburit ett rättsenligt utövande av medborgerliga – d.v.s. icke-ekokratiska – fri- och rättigheter.²⁸⁵

Enligt HD ska rättsordningen se särskilt allvarligt på metoder som satts i system, metoder som innebär att den antropocentriska allmänna ordningen störs och det på sikt. Jag anser att rättsordningen här har anledning att vara självkritisk: att se allvarligt på det *egna* systematiska förgivettagande den gör om människans centrala plats i världsuppfattningen och som HD dessutom performativt i sina domskäl själv befäster. Den antropocentriska människan påstår sig vara intelligentare och mer rationell än

---

²⁸² NJA 1982 s. 621, s. 631.

²⁸³ Se exempelvis medborgarrättsrörelsen i USA under 1960-talet, Gustafsson, Vinthagen (2010), s. 638-640.

²⁸⁴ NJA 1982 s. 621, s. 632.

²⁸⁵ NJA 1982 s. 621, s. 632.

övriga organismer (jfr avsnitt 4.2.1 och 4.2.2). Trots det tycks den antropocentriska rättsordningen ha svårt att tolka naturens kommunicerade missnöje om att människan satt i system att störa den ekologiska allmänna ordningen. Detta missnöje har i flertalet vetenskapliga rapporter och sammanställningar redovisats medelst ett tydligt *mänskligt* språk.²⁸⁶

6.1.2 SVARTEDALEN (NJA 2000 s 302)

Närläsning 7

I förevarande fall hade skogsområdets värde som naturmiljö och behovet av eventuella skyddsåtgärder övervägts under lång tid inom LSt:n och berörda kommuner, men något beslut som hindrade avverkning hade d 10 febr 1998 ännu inte fattats. Intresset av att hindra avverkning inom skogsområdet kan därför vid den aktuella tidpunkten ännu inte anses *formellt* ha varit skyddat av *den antropocentriska* rättsordningen, varför någon sådan nödsituation som avses i 24 kap 4 § BrB inte förelåg.²⁸⁷

Ett ännu icke offentliggjort formellt politiskt beslut anses av HD inte ha en normerande verkan i en positiv riktning. Trots att området Svartedalen under lång tid varit föremål för prövning som naturreservat tycks antropocentrismen behöva dra en hård och formell gräns, d.v.s. den 12 februari 1998, som definierar området som ett för rättsordningen viktigt intresse. Ser man till de enskilda träd, samt där omkringliggande övrig natur, som riskerade bli utsatta för avverkning finner jag det intressant att området faller under rättsordningens skydd först efter att samma rättsordning gjort ett aktivt val att ge sitt skydd genom ett formellt beslut (läs: gränsdragning) fattade av *människor*. De som primärt berörs – träden – har ingen rätt att få sina "röster" hörda.

6.1.3 ÅV-DOMEN

Närläsning 8

När det gäller skydd för allmänna intressen, såsom klimatet och miljön, ankommer det dock i första hand på samhällsorgan att väga dessa intressen mot eventuella motstående intressen och med tillämpning av gällande lag vidta erforderliga skyddsåtgärder. Att samhället godtagit vissa risker innebär att den enskilde – *och alla icke-människor som inte får sina röster hörda* – måste finna sig i att denne själv och andra (*inklusive icke-människor*) kan bli utsatt för samma risker. Utrymmet är därför synnerligen begränsat för att med stöd av *de antropocentriska* nödreglerna legitimera otillåtna handlingar med hänvisning till att man vill skydda sig själv eller andra från nu aktuell typ av risk, oavsett hur allvarlig den enskilde bedömer att risken är (se t.ex. Högsta domstolens avgöranden NJA 1982 s. 621 och NJA 2000 s. 302 [*Rädda Voxnadalen-rättsfallet respektive Svartedalen-rättsfallet, min anmärkning*]). Omständigheterna i detta fall har inte varit av sådant slag att det har funnits utrymme för de tilltalade att begå brottsliga handlingar med

---

²⁸⁶ Se exempelvis avsnitt 3.1 ovan.

²⁸⁷ NJA 2000 s 302, s. 306.

hänvisning till *den antropocentriska* nödrätten. De kan därför inte heller på denna grund gå fria från *antropocentriskt* ansvar.²⁸⁸

Klimatet erkänns uttryckligen av tingsrätten som ett allmänt intresse, men mot bakgrund av HD:s prejudikat har det fortfarande inte den antropocentriska rättsordningens nödberättigade skydd.

Jag upplever domstolen tolka nödreglerna i 24 kap. BrB vara en abstraktion som uppmuntrar till en syn på världen och dess innehåll utgöra ett *varande*, i stället för ett *ständigt blivande*. Tingsrätten förklarar att nödreglerna tar "sikte på tämligen akuta situationer."²⁸⁹ Eftersom de tilltalade bedömdes inte handla i nöd och att många djur- och växtarter redan är, samt riskerar att bli, utrotade p.g.a. klimatkrisen,²⁹⁰ så tolkar jag den straffrättsliga innebörden av 'akut situation' vara åtminstone temporalt snävare än vad den ekologiska innebörden av samma begrepp torde vara. Genom dess snäva 'akut'-begrepp drar den antropocentriska straffrätten en teoretisk gräns mellan det absoluta och det relationella. Genom en hänvisning till "Rädda Voxnadalen-" och Svartedalen-rättsfallen förklarar ÅV-domen de antropocentrism-demokratiska normerna alltjämt gällande: de som berörs ska *icke* höras. Aktionsdeltagarna har stört den *antropocentriska* allmänna ordningen och för detta skall de stå straffrättsligt ansvariga. I vid bemärkelse tolkar jag ÅV-domen påvisa att rättsordningen tillåter ett störande av den ekologiska allmänna ordningen, men inte den antropocentriska allmänna ordningen.

6.1.4 "DEMONSTRANTEN SOM STANNADE KVAR"

Närläsning 9

HD utesluter inte nöd i brottsbalkens mening när det kommer till situationer som hänförs till miljön, men

... för att en invändning om nöd ska kunna leda till ansvarsfrihet fordras att gärningen på ett någorlunda konkret och omedelbart sätt kan bidra till att rädda det intresse som hotas och ligger till grund för nödsituationen. Det är alltså, *mot bakgrund av ett individualistiskt förhållningssätt*, inte tillräckligt att *en* gärning på ett allmänt plan kan sägas innebära ett främjande av det intresse som hotas. Det innebär att det i praktiken är ytterst sällsynt att *en* gärning kan anses tillåten med hänvisning till hot mot mer övergripande intressen, hot vilka *enstaka* gärningar sällan kan avvärja.²⁹¹

---

²⁸⁸ ÅV-domen, s. 23.

²⁸⁹ ÅV-domen, s. 23.

²⁹⁰ Se exempelvis avsnitt 3.1 ovan.

²⁹¹ "Demonstranten som stannade kvar", p. 14. Vad gäller de kursiverade orden som saknar underströkning tillhör själva formuleringen originalet, men kursiveringen är min egen i syfte att betona individualismen.

I denna passus individualiserar HD klimatrörelsens aktioner. HD drar gränser som styckar upp processens helhet, något som tar den enstaka gärningen ur sin kontext. Med en liknelse utesluter HD det enskilda riskornets mättande effekt genom att bortse från den hungriges avsikt att äta hela portionen.

6.1.5 PÅFÖLJDSEFTERGIFTDOMEN

Närläsning 10

I förevarande fall riktas handlingen mot biltrafik i centrala Stockholm. Den faktiska effekten av handlingen som ett sätt att motverka hotet framstår inte som självklar. Vidare gäller, mot bakgrund av ett individualistiskt förhållningssätt, att det i förevarande fall finns andra viktiga intressen som hindras, såsom t.ex. samhällsfunktion och säkerhet. Det framstår inte heller som självklart att just biltrafik är ett område där det kan anses råda en avsaknad av åtgärder från statsmakternas sida.²⁹²

Utdraget visar hur tingsrätten resonerar om varför den tilltalade inte kan gå fri från ansvar p.g.a. nöd. Individualismen gör sig uttryck även här. Den ekologiska rätten bortser inte från samhällsfunktion och säkerhet, inte heller att dessa utgör viktiga intressen – ty, verkligheten är komplex och människan och hennes "egna" intressen måste vägas även där: ekorätten menar ju att helheten måste beaktas. Sett till hur de antropocentriska prejudikaten ser ut, så är det föga förvånande att tingsrätten anser att en tillämpning av nödbestämmelsen vara för snäv för förhandenvarande fall. Tingsrätten sätter dock inte punkt där. I domskälens tre avslutande stycken skönjer jag ekorättsliga resonemang, något som jag presenterar i följande stycken utan några utdrag.

Domstolen ifrågasätter inte klimathotets existens eller dess allvar och att det är ett av rättsordningen viktigt skyddat intresse.²⁹³ Enligt domstolen är gärningens inneboende kapacitet för att motverka klimathotet för avlägsen och därmed inte försvarlig, detta mot bakgrund av att nödbestämmelsen ska tillämpas restriktivt. Därför kan den tilltalade inte gå fri från ansvar p.g.a. nöd.²⁹⁴

Däremot förklarar domstolen att klimathotet är påtagligt, att vetenskapen i stor utsträckning är enig om orsakerna, att följderna kommer bli katastrofala om åtgärder för utsläppen inte vidtas och att tiden är knapp, samt att "[d]et kan också konstateras att varken föregående eller nuvarande regering har vidtagit tillräckliga åtgärder."²⁹⁵ Den tilltalades gärning är begången i syfte att motverka faran som detta av

---

²⁹² Påföljdseftergift domen, s. 7.

²⁹³ Påföljdseftergift domen, s. 6.

²⁹⁴ Påföljdseftergift domen, s. 7.

²⁹⁵ Påföljdseftergift domen, s. 7.

rättsordningen viktiga skyddade intresse är utsatt för. Därför anser domstolen det vara uppenbart oskäligt att utdöma påföljd.²⁹⁶

Domstolen ger tydligt sin syn på att vi är ett katastrofalt öde till mötes, att klimatet är ett viktigt intresse för rättsordningen och att den svenska exekutiva makten inte gjort tillräckligt. Jag upplever det alltså finnas ett slags statsmaktens självkritik, vari denna kritik påminner om den som de utomparlamentariska krafterna brukar anföra. Jag anser domstolen försöka öppna upp för ekorättsliga resonemang samtidigt som den är medveten om dess antropocentriska värdegrund.

6.2 Ekologisk lydnad som analytiskt verktyg

Vare sig hen vill eller inte så måste juristen hantera den förlöpande verkligheten. På grund av dess komplexitet gör hen bäst i att ta hjälp av de begrepp som finns till förfogande. Samtidigt behöver juristen ständigt utvärdera innehållet i den begreppsliga verktygslåda som hen kånkar runt på. "Mejselspetsen på civil olydnadsverktyget är sliten" tänker den ansvarstagande juristen medan hen kliar sig på huvudet, "och dess klinga har spruckit." Denna hypotetiska huvudkliande jurist har anledning att fundera över om verktyget hen håller i sin hand nu redan sjungit på sista versen. "Det vore ansvarslöst att envist fortsätta använda verktyget" tänker juristen, "det kan ju skada."

'Civil'-ledet i begreppet ger uttryck för att en handling är att anses som olydig i en *civilisation* – i motsats till en vild natur. Genom ett uttalande om att en klimataktion utgör civil olydnad så menar talaren, i vart fall implicit, att aktionen och dess kärleksfulla budskap för klimatet är "djurisk" och skurkaktig, och stör den *antropocentriska* allmänna ordningen. Ingen klimataktion är den andra lik, allt vad det innebär: handling, ohörsamhet, väder, publik, social rörelse, budskap, förberedelser, följder, etc. Därför är ett antropocentriskt, dualistiskt och förenklande begrepp såsom civil olydnad otillräckligt. 'Ekologisk lydnad' lyfter fram det som dikotomiernas gränsdragningar döljer. Av närläsningen tillsammans med dikotomihjulen och 'de allmänna ordningarna'-schemat framkommer kontrasten mellan att *systemet* utgår från antropocentrismen, medan *aktivisten* utgår från ekorätten. Jag undrar vilka som är de *riktiga* skurkarna, de riktiga odjuret: de som olydigt står upp för klimatet eller de som lydigt exploaterar en resursuttömlig natur. 'Ekologisk lydnad' vänder på steken. 'Ekologisk'-ledet öppnar upp för ett nödvändigt relationellt, symbiotiskt och ekologiskt förhållningssätt. Begreppet leder oss till en reflektion om att de egentliga skurkarna är

---

²⁹⁶ Påföljdseftergiftsdomen, s. 7.

de som *olydigt* exploaterar naturen med förödande följder, inte de som *lydigt* står upp för en kärlek till klimatet och vår omgivning.

Att hålla fast vid begreppet 'civil olydnad' är ansvarslöst därför att det bidrar till att fortsätta befästa rättens antropocentriska perspektiv på klimatförändringarna. 'Civil olydnad' instiftar och bidrar till förgivettagandets dominans över ett medvetet och ansvarstagande förhållningssätt gentemot rätten. Begreppet döljer det ekosociala symbiotiska trassel av relationer och skapar således en förenklad bild av verkligheten som rätten, samhället och människorna tar för givet. Internaliseringen av samhällets antropocentriska perspektiv är i behov av upplösning. Ett steg i denna upplösning är att förstå språkets kraft och därför byta vokabulär. Det är görbart om juristen lägger i från sig verktyget som benämns 'civil olydnad' och i stället plockar upp den ekologiska lydnaden. Ett alternativt förhållningssätt till naturen är möjligt,²⁹⁷ och att skapa en ny upplevd permanens likaså. Med andra ord, som Ludwig Wittgenstein menade: "Allt vi ser kunde vara annorlunda."²⁹⁸ Ett införande av begreppet 'ekologisk lydnad' sätter fingret på och lyfter fram samt tydliggör förhållningssättets existens, något som i sin tur främjar förutsättningarna för nämnda nödvändiga internalisering och permanens.²⁹⁹ 'Ekologisk lydnad' må syna 'civil olydnad' som social konstruktion. 'Ekologiska lydnad' må *lösa upp* en förenklad och exkluderande illusion om rätten och samtidigt omfamna en nödvändig förståelse för verklighetens komplexa beskaffenhet.

Människan är beroende av sin omgivning. Det vore därför olämpligt att ha ett språk som kunskapsmässigt utesluter och döljer symbiosen. 'Ekologisk lydnad' hjälper människan se det myller av relationer som den deskriptiva och normativa antropocentrismen döljer; begreppet hjälper till att öppna upp för samtal om ekorättsliga perspektiv. Ett nytt språk med nya begrepp som internaliseras av samhället skulle ge bättre förutsättningar för ett effektivt klimatarbetet – och det behövs: tiden är knapp. Rättskonstruktionerna är inte tomma begrepp. Eftersom språket *gör* något så vore det ansvarslöst att *inte* låta det vara under ständig utvärdering och utveckling. Som människor och som deltagare i klimatkursen behöver vi förhålla oss medvetna om *vad* som sägs, vad vi har för *avsikt* med det som sägs samt *effekten* av det som sägs. Språkets producerande karaktär styr oss, vare sig vi vill eller inte. Det finns därför ett ekokratiskt och performativt ansvar för vilka ord vi använder, så att förståelsen *styr* i rätt *riktning* – oavsett om det finns en avsiktlig politisk agenda eller om vi bara "återger" en passus. Begreppen och de perspektiv som de syftar representera behöver

---

²⁹⁷ Ta som exempel Maoriernas perspektiv på sig själva i förhållande till deras släkting Whanganuifloden (se avsnitt 4.2.3 ovan).

²⁹⁸ Gustafsson (2021), s. 91 med hänvisning till Wittgenstein [1921], s. 203.

²⁹⁹ Se Glavå, Petrusson (2002), s. 143.

dessutom kommuniceras ut i samhället. Språket som ett performativt verktyg kan bidra med att inspirera till, instifta samt befästa en mer holistisk och komplett förståelse av vår tillvaro.

Vad är det som gör 'ekologisk lydnad' till ett *analytiskt* verktyg? Det möjliggör ett metodologiskt förhållningssätt till rättens antropocentriska karaktär som öppnar upp för en eftertänksam syn på klimataktivism. Genom dess benämning, d.v.s. *ekologisk lydnad*, gör sig verktygets användare sig medveten om att det finns andra rationaliteter än den "civila" och att civilisationens perspektiv bara är ett av flera: vad civilisationen anger som olydigt behöver inte vara det ur andra perspektiv. Tack vare begreppets olika dikotomihjul och en förståelse för att det finns olika typer av 'allmän ordning' medvetandegörs verktygets användare ytterligare om att det finns andra perspektiv än det "civila perspektivet." Med en förståelse för ekorättens social-ekologiska pluralism begår hen inte misstaget att exkludera icke-människan och icke-livet när hen fattar viktiga beslut. Användaren kan dels ta höjd för olika icke-mänskliga hinder, men också se det icke-mänskligas potential – och inte minst den normerande symbiosen mellan människan och omgivningen. Genom att använda 'ekologisk lydnad' i stället för 'civil olydnad' tillåter verktygets innehavare sig att beakta samtliga faktorer – så långt det är möjligt. En medvetenhet om ekorättens symbiotiska och ständigt tillblivande "nätverkskonstruktion" minskar risken för att bli överrumplad av diverse normerande bakhåll. Medvetenheten låter den som håller i verktyget dels hålla sig flytande i komplexitetens brusande fors och dels förbereda sig för eventuella stenar och virvelströmmar. I stället för överraskande benbrott må den ansvarstagande juristen kanalisera energin och därigenom komma lindrigare undan. Med blott ett par blåmärken ges hen goda förutsättningar för att fortsätta sin nödvändiga utvärdering.

'Ekologisk lydnad' gör inte anspråk på att vara något slags av lösning på klimatkrisen. I stället bjuder begreppet alltså in till att utforska samt förstå ett *social-ekologiskt* perspektiv på rätten. 'Ekologisk lydnad' innebär i första hand en begreppslig och språklig reaktion på 'civil olydnad'. Ett av dess huvudsakliga syften är att det kan bidra med förmågan att utvärdera: att nya frågor ställs samt att nuvarande föreställningar kan studeras ur nya perspektiv. Följande är några frågor som begreppet skulle kunna ge vägledning i eller t.o.m. bidra med svar: Är det givet att bedöma klimataktioner som sabotage? Är nuvarande nödbestämmelse tillräcklig och vad skulle ske om dess tillämplighet utvidgades? Vad skulle en omfattande antropocentrisk allmän ordning få för konsekvenser för den *ekologiska* allmänna ordningen? Behöver det politiska systemet reformeras? Är det omoraliskt att förhålla sig passiv? Är det omoraliskt att vara laglydig..?

DEL 4 – AVSLUT

Mina avslutande reflektioner inleds med att jag med hjälp av begreppet 'ekologisk lydnad' presenterar ett antal egna reflektioner utifrån de frågor som avslutade kapitel 6 ovan. Till sist betonar jag vikten av att ha ett öppet och utvärderande förhållningssätt gentemot språket och begreppen i den komplexa tillvaro som rätten befinner sig i.

7 AVSLUTANDE REFLEKTIONER

Är det givet att bedöma klimataktioner som sabotage? En motorvägsblockad må allvarligt störa eller hindra den allmänna samfärdseln och därmed utgöra sabotage (jfr 13 kap. 4 § BrB), åtminstone i antropocentrisk bemärkelse. Å andra sidan, en underlåtenhet att agera på flertalet forskningsrapporter innebär en ekologiskt olydig gärning. En sådan underlåtenhet må utgöra ett långt mycket mer omfattande *sabotage* än vad en motorvägsblockad ger upphov till.

Är nuvarande nödbestämmelse tillräcklig och vad skulle ske om dess tillämplighet utvidgades? Som jag förstår den nuvarande rättsordningens definition av nöd är den ur ett antropocentriskt perspektiv såväl kausalt som temporalt snäv, d.v.s. nödgärningens faktiska effekt för att motverka hotet ska vara självklar.³⁰⁰ Ur ett centristiskt, gränsdragande och förenklat perspektiv à la antropocentrismen förvånas jag inte över rättsordningens förbiseende av klimatnödläget när det kommer till människor som sitter ned på Stockholms gator. Ett utvidgande av den antropocentriska nödbestämmelsen skulle kunna förmå rättsordningen att se en enstaka aktion utgöra en del av en större kontext. Nuvarande bestämmelse kokar ned en global förödelse till en köbildning på en gata i Sveriges huvudstad.

Vad skulle en omfattande antropocentrisk allmän ordning få för konsekvenser för den ekologiska allmänna ordningen? En omfattande antropocentrisk allmän ordning må få ekologiska följder. Om det går riktigt illa skulle det antagligen kunna resultera i krig, eventuellt innefattande kärnvapen – något som onekligen skulle innebära en ekologisk katastrof. Mot bakgrund av den geologiska tidsepoken antropocen har människan bevisat sig ha förmågan att utföra globala förändringar, men Jorden besitter fortfarande den överordnade makten. Den antropocentriska allmänna ordningen är därmed underordnad den ekologiska allmänna ordningen. Rättsordningens önskan om att upprätthålla den antropocentriska allmänna ordningen på bekostnad av dess ekologiska motsvarighet innebär att skjuta sig själv i foten. I stället, genom att fokusera

---

³⁰⁰ Jfr vad tingsrätten förklarar i närläsning 10 ovan.

på ett upprätthållande av den ekologiska allmänna ordningen möjliggörs en allmän ordning även bland mänskliga existenser.

Behöver det politiska systemet reformeras? I demokratiskt hänseende uppmärksammar 'ekologisk lydnad' vikten av utomparlamentarismen. Inomparlamentarismen anser jag, i första hand, inte vara i behov av reform, men viktigt är att dess aktörer och övriga medborgare är varse samhällets – och den övriga omgivningens – ständiga föränderlighet. Demokratiska val vart fjärde år är sannolikt ur praktiskt hänseende lämpligare än exempelvis varannan vecka, men vi får inte låta det nuvarande systemet skapa en bild – en sanning – om att tiden tar en paus valen emellan. Det är också viktigt att inomparlamentarismen ses fungera i symbios med utomparlamentarismen: en balans dem emellan undviker att viktiga frågor och beslutsprocesser fastnar i snäva ideologier. Symbiosen ger goda förutsättningar för nödvändig reflektion.

Är det omoraliskt att förhålla sig passiv? Är det omoraliskt att vara laglydig..? Ur ett antropocentriskt perspektiv torde en människas passivitet vara det moraliskt korrekta om det innebär att upprätthålla den allmänna ordningen i stället för att utföra civil olydnad. Samtidigt, ur ett ekologiskt perspektiv torde det vara omoraliskt att inte agera för att återupprätthålla den ekologiska allmänna ordningen. Här vill jag återigen betona att frågan kräver hänsynstagande till komplexiteten, såsom kontext, tid och rum. Det samma gäller frågan om det är omoraliskt att vara laglydig: några allmängiltiga svar finns inte. Vad gäller såväl passivitet som laglydighet skulle jag säga det vara, utifrån ett ekologiskt perspektiv, omoraliskt att ta saker och ting för givet, att inte reflektera.

Avslutningsvis. Ett holistiskt perspektiv på världen, utan några abstrakta och formella gränsdragningar, försvårar en attityd om att bara en viss på förhand bestämd typ av frågeställningar får hanteras och besvaras.³⁰¹ Att låta tankeflöden obehindrat flyta fritt må ge upphov till nya innovativa idéer och lösningar på hur vi ska handskas med den normativitet som genomsyrar vår tillvaro. I stället för att slösa tid på att envist jobba motströms så borde vi omfamna en förståelse för normativiteten i syfte att kunna kanalisera den i en riktning som möjliggör en god tillvaro för såväl människorna som naturen. Ett sätt att göra detta på är att vara medveten om begreppen och att utvärdera dem. Inte att förglömma är att de sociala rörelsernas relationella egenskaper och utomparlamentaristiska kraft utgör bra exempel på att samhället – och ett upprätthållande av demokratin – är under ständig tillblivelse. Varken samhället eller

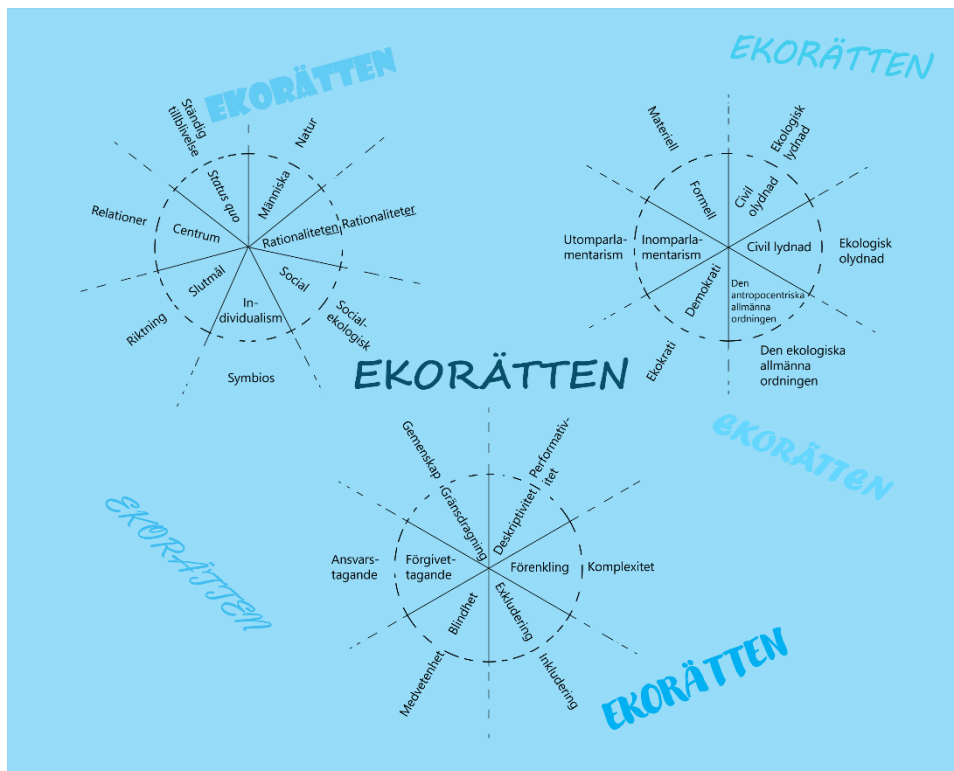
---

³⁰¹ Jfr Feyerabend (2010) och Kuhn (2012).

demokratin befinner sig i ett *status quo*, och blickar vi tillbaka i historien så vore det oklokt att försöka leva i föreställningen om att det skulle vara på något annat vis.³⁰²

Rättsordningen och juristerna är i behov av en språklig inventering. Ett införande av 'ekologisk lydnad' må hjälpa till med att etablera ett nödvändigt reflektionsinspirerande språkbruk hos såväl jurister som icke-jurister. Begreppet må med hjälp av språkets normerande kraft bidra till ett mer medvetet förhållningssätt till klimataktivismen och klimatförändringarna i stort.

Jag väljer att avrunda uppsatsen med en illustration över dikotomiernas upplösning. Uppsatsens tre dikotomihjul löses här upp i den ekologiska rätten. Illustrationen visar att den ekorättsligt medvetne juristen kan låta sig överge de exkluderande centra, och ta sig, via periferin – som egentligen inte är någon periferi –, in/ut i den ekorättsliga helheten.

Figur 7. Dikotomiernas upplösning.³⁰³

³⁰² Se exempelvis arbetarrörelsen, Gandhis saltmarscher, medborgarrättsrörelsen i USA, och suffragetterna.

³⁰³ Egen illustration.

KÄLLFÖRTECKNING

Litteratur

- Andersson, Håkan. (2018). "Postmoderna och diskursteoretiska verktyg inom rätten." I Zamboni, Mauro, Nääv, Maria (red.). *Juridisk metodlära*. Andra upplagan. Studentlitteratur. 349-375.
- Braidotti, Rosi. (2013). *The Posthuman*. Första upplagan. Polity Press.
- Brülde, Bengt. Duus-Otterström, Göran. (2015). *Klimatetik: rättvisa, politik och individens ansvar*. Första upplagan. Bokförlaget Thales.
- Butler, Judith. (1997). *Excitable Speech: A Politics of the Performative*. Första upplagan. Routledge.
- Davies, Margaret. (2017). *Asking the Law Question*. Fjärde upplagan. Thomson Reuters.
- Davies, Margaret. (2022). *Ecolaw: Legality, Life, and the Normativity of Nature*. Första upplagan. Routledge. (E-bok).
- Deleuze, Gilles. Guattari, Felix. (1994). *What is Philosophy?* Översatt av Graham Burchell och Hugh Tomlinson. Första upplagan. Verso.
- Feyerabend, Paul. (2010). *Against Method*. Verso. Fjärde upplagan.
- Garcia-Gibson, Francisco. (2022). "Undemocratic Climate Protests." *Journal of Applied Philosophy*. Vol 39. Nr 1. Februari 2022. Wiley.
- Glavå, Mats. Petrusson, Ulf. (2002) "Illusionen om rätten! – juristprofessionen och ansvaret för rättskonstruktionerna" I Askeland, Bjarte. Bernt, Jan Fridthjof. *Erkjennelse of Engasjement: Minneseminar for David Roland Doublet (1954-2000)*. Första upplagan. 109-151.
- Grear, Anna. (2020). "Legal Imaginaries and the Anthropocene: 'Of' and 'For'." *Law and Critique*. Vol 31. Springer. 351-365.
- Gustafsson, Håkan. (2021). *Dissens: Om det rättsliga vetandet*. Andra upplagan. Iustus förlag.
- Gustafsson, Håkan. Vinthagen, Stellan. (2010). "Rättens rörelser och rörelsernas rätt." *Tidsskrift for Rettsvitenskap*. Vol 123. Nr 4 og 5/2010. 637-693.

- Gustafsson, Håkan. Vinthagen, Stellan. (2013). "Law on The Move: Reflections on Legal Change and Social Movements." *Retfærd Nordisk Juridisk Tidsskrift*. Nr 2/141. 23-59.
- Hallgren, Henrik. Larsdotter Thiel, Pella. (2022). *Naturlagen: om naturens rättigheter och människans möjligheter*. Första upplagan. Volante.
- Hanqvist, Dan. (1993). *Civil olydnad: om staten, lagen och moralen*. Första upplagan. Juristförlaget i Lund.
- Haraway, Donna. (2016). *Staying with the trouble: Making kin in the Chthulucene*. Första upplagan. Duke University Press.
- Kuhn, Thomas Samuel. Hacking, Ian. (2012). *The Structure of Scientific Revolutions*. Fjärde upplagan. The University of Chicago Press.
- Levi, Primo. (1990). *Är detta en människa?*. Översatt av Ingrid Börge. Första upplagan. Mån-pocket.
- Lysaker, Odin. (2022). "Sivil ulydighet i økokrisens tid: En økosentrisk tilnærming." *Norsk filosofisk tidsskrift*. Vol 57. Nr 3-4. 208-218.
- Malm, Andreas. (2021). *How to Blow Up a Pipeline*. Första upplagan. Verso.
- Mathiesen, Thomas. (2005). *Rätten i samhället: En introduktion till rättsociologin*. Översatt av Marie-Louise Berg. Första upplagan. Studentlitteratur.
- Mylius, Ben. (2018). "Three Types of Anthropocentrism." *Environmental Philosophy*. Vol 15. Nr 2. 159-194.
- Månsson, Tomas. (2004). *Olydnad: Civil olydnad som demokratiskt problem*. Första upplagan. Bokförlaget Thales.
- Peczenik, Aleksander. (1995). *Juridikens teori och metod: En introduktion till allmän rättslära*. Första upplagan. Fritzes Förlag AB.
- Petersmann, Marie-Catherine. (2021). "Sympoietic thinking and Earth System Law: The Earth, its subjects and the law." *Earth System Governance*. Vol 9. Science Direct. 1-8.
- Pickering, Jonathan. Bäckstrand, Karin. Schlosberg, David. (2020). "Between environmental and ecological democracy: theory and practice at the democracy-environment nexus." *Journal of Environmental Policy and Planning*. Vol 22. Nr 1. Routledge. 1-15.

- Plumwood, Val. (2002). *Environmental Culture: The ecological crisis of reason*. Första upplagan. Routledge.
- Rubin, Gayle. [1983]. (1994). "Thinking Sex: Notes for a Radical Theory of the Politics of Sexuality." I Ablove, Henry. Barale, Michele. Halperin, David. (eds). *The Lesbian and Gay Studies Reader*. Routledge.
- Stenseke Arup, Gustav. (2021). *Entangled Law: A Study of the Entanglement of Wolves, Humans, and Law in the Landscape*. Första upplagan. Karlstads universitet.
- Stenseke Arup, Gustav. (2022). "Book review: Ecolaw: Legality, Life, and the Normativity of Nature. Margaret Davies. Published by Routledge 2022, 128 pages." *Nordic Environmental Law Journal*. 2022:2. 51-57.
- Stenseke Arup, Gustav. (2023). "Några tankar om rätten i antropocen." *Retfærd Nordisk Juridisk Tidsskrift*. Nr 4/178. 9-25.
- Strindlund, Pelle. Vinthagen, Stellan. (2011). *Motståndets väg: Civil olydnad som teori och praktik*. Första upplagan. Karneval förlag.
- Svensson (1997) *Genus och rätt: En problematisering av föreställningen om rätten*. Första upplagan. Iustus.
- Vinthagen, Stellan. (2005). *Icke våldsaktion: En social praktik av motstånd och konstruktion*. Första upplagan. Göteborgs universitet.
- Wittgenstein, Ludwig. [1921]. (1982). *Tractatus Logico-Philosophicus*. Första upplagan. Doxa.
- Wittgenstein, Ludwig. [1953]. (2009). *Philosophical Investigations*. Översatt av G.E.M. Ancombe, P. M. S. Hacker. Schulte, Joachim. Fjärde upplagan. Wiley-Blackwell.

Rapporter

- International Panel of Climate Change. (2022). *Climate Change 2022: Impacts, Adaptation and Vulnerability (Summary for Policymakers)*. Cambridge University Press.
- International Panel of Climate Change. (2023) *Climate Change 2023: Synthesis Report*. IPCC.
- Naturvårdsverket (2022). *Myllrande våtmarker: Fördjupad utvärdering av miljömålen 2023*. Naturvårdsverket.

Offentligt tryck och rättsfall

Brottsbalken (1962:700).

Miljöbalken (1998:808).

Regeringsformen (1974:152).

Lag (2001:82) om svenskt medborgarskap.

Vallagen (2005:837).

SOU 1990:44. *Demokrati och makt i Sverige : Maktutredningens huvudrapport.*

Högsta domstolens dom 2023-12-22 i mål nr B 4926-23 ("Demonstranten som stannade kvar").

NJA 1982 s. 621 ("Rädda Voxnadalen"-fallet).

NJA 2000 s. 302 (Svartedalen-fallet).

Solna tingsrätt dom 2022-10-24 i mål nr B 7513-22 (ÅV-domen).

Stockholms tingsrätt dom 2023-11-22 i mål nr B 4628-23 (Påföljdseftergift domen).

Övrigt

ETC. (2022, 10 november). *Han är den förste klimataktivisterna att dömas till fängelse.*

Hämtad 2023-11-18, från <https://www.etc.se/inrikes/han-aer-den-foersta-klimataktivisterna-att-doemas-till-faengelse>.

KristerSSon, Ulf. (2023, 4 oktober). *Instagram*. Hämtad 2023-10-12, från

<https://www.instagram.com/kristerSSonulf/>

Naturvårdsverket. (u.å.). *Klimatomställning*. Hämtad 2023-11-08, från

<https://www.naturvardsverket.se/amnesomraden/klimatomstallningen/>.

Naturvårdsverket. (2023, 18 augusti). *Våtmarker och klimat*. Hämtad 2024-02-09, från

<https://www.naturvardsverket.se/amnesomraden/vatmark/vatmarker-och-klimat/>.

Nationalencyklopedin. Sökord *antropo-*. Hämtad 2024-01-08, från

<https://www.ne.se/uppslagsverk/ordbok/svensk/antropo->.

Nationalencyklopedin. Sökord *demokrati*. Hämtad 2023-11-19, från

<https://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/l%C3%A5ng/demokrati>.

Nationalencyklopedin. Sökord *konstruktionism*. Hämtad 2024-02-16, från

<https://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/l%C3%A5ng/konstruktionism>.

- SVT Nyheter. (2023, 15 september). *Greta Thunberg åtalas på nytt vid Malmö tingsrätt*. Hämtad 2023-11-18, från <https://www.svt.se/nyheter/lokalt/skane/greta-thunberg-atalas-pa-nytt>.
- Te Ara – The Encyclopedia of New Zealand. (u.å.). Hämtad 2023-11-05, från <https://teara.govt.nz/en>.
- United Nations. (u.å.). *Population*. Hämtad 2023-11-09, från <https://www.un.org/en/global-issues/population>.
- Wikimedia Commons. (2022, 8 maj). *File:Sex hierarchy, charmed circle.svg*. Hämtad 2023-12-28, från https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Sex_hierarchy,_charmed_circle.svg.
- Återställ Våtmarker. (u.å.). *Forskning*. Hämtad 2024-02-09, från <https://aterstallvatmarker.se/forskning/>.
- Återställ Våtmarker. (u.å.). *Om oss*. Hämtad 2024-02-09, från <https://aterstallvatmarker.se/om-oss/>.
- Återställ Våtmarker. (u.å.). *Pressmeddelanden*. Hämtad 2023-12-27, från <https://aterstallvatmarker.se/pressmeddelanden/>.